

Міністерство внутрішніх справ України
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
Факультет № 1
Кафедра кримінального процесу та організації
досудового слідства

ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Курс лекцій

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
О. О. Юхна

*Рекомендовано Вченою радою
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Харків
ХНУВС
2018

УДК 343.14(07)(477)

Д63

Автори:

О. О. Бондаренко, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Г. І. Глобенко, професор кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

В. В. Романюк, старший викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Т. Г. Фоміна, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Р. П. Чича, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

О. О. Юхно, завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Рецензенти:

Янович Ю. П., доцент кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент;

Степанюк Р. Л., професор кафедри криміналістики та судової експертології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Рекомендовано Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ як навчальний посібник для здобувачів ступенів вищої освіти «магістр», «бакалавр» зі спеціальності «081 Право» (протокол № 7 від 30.08.2018)

© Бондаренко О. О., Глобенко Г. І.,
Романюк В. В. та ін., 2018

ISBN 978-966-610-235-8

© Юхно О. О., загальне редагування, 2018

© Харківський національний університет
внутрішніх справ, 2018

ТЕМА № I **ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕОРІЇ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

План лекції

1. *Історія становлення та розвитку теорії доказів у вітчизняній науці кримінального процесу.*
2. *Завдання кримінального провадження й доказове право.*
3. *Мета, предмет і межі доказування в кримінальному провадженні.*
4. *Предмет доказування в особливих порядках кримінального провадження.*

1. ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ДОКАЗІВ У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Одними з найважливіших завдань сучасної Української держави та суспільства в цілому є забезпечення суворого дотримання законності, викорінення будь-яких порушень правопорядку, протидія злочинності й усунення причин та умов, що її породжують і сприяють її розвитку. Уряд України намітив і виконує комплекс заходів із виконання зазначених завдань. Нині особлива увага приділяється вдосконаленню діяльності органів прокуратури, національної поліції, юстиції та судів, покликаних стояти на боці законності, захисту прав громадян та інтересів суспільства.

Розслідування злочинів, розгляд і вирішення кримінальних проваджень (справ) у суді – це сфера кримінальної процесуальної діяльності зазначених органів. Процес доказування – це збирання, перевірка, оцінювання доказів, обґрунтування висновків з метою встановлення об'єктивної істини та прийняття на її основі правильного, законного та справедливого рішення.

Теорія доказів являє собою частину науки кримінального процесу, присвячену вивченню процесу доказування під час провадження досудового розслідування й судового розгляду кримінальної справи (провадження).

Як і будь-яка наукова теорія, вона має внутрішню цілісність і відносну самостійність у межах відповідної науки. Дійсно, як доказування не може бути відокремлене від усього кримінального процесу

в цілому, так і теорія доказів не може бути ізольованою від науки кримінального процесу. Як частина й ціле вони є органічно пов'язаними між собою¹.

Кримінальна процесуальна діяльність як один із видів соціальної діяльності має пізнавальний характер. Під час кримінального провадження слідчий, прокурор та суддя з метою прийняття законного й обґрунтованого рішення прагнуть відновити достовірну картину минулої події, з'ясувати всі її обставини та встановити факти. Досягнення вказаної мети здійснюється за допомогою кримінального процесуального доказування.

Майже півтора століття тому В. Д. Спасович, підкреслюючи значення теорії доказів, зазначав, що вона становить центральний вузол усієї системи судочинства, душу всього кримінального процесу, начало, що рухає, створює статтю процесу найбільш суттєву, що обумовлює і будову суду, і всі головні форми судочинства².

Як відомо, зміст кримінального процесуального доказування розкривається через його елементи, до яких відносять збирання (закріплення) доказів, їх перевірку, оцінку, та, як підсумок, прийняття процесуальних рішень.

Для того щоб прийняти законне й обґрунтоване рішення, вся діяльність суду повинна бути спрямована на перевірку та оцінку доказів, зібраних у кримінальному провадженні та наданих суду сторонами кримінального провадження.

Закон вимагає, щоб судові рішення було законним, обґрунтованим та вмотивованим. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права та з дотриманням вимог до кримінального провадження, передбачених КПК. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, підтверджених доказами, дослідженими під час судового розгляду й оціненими судом відповідно до закону. Умотивованим є рішення, в якому наведено належні та достатні мотиви на підставі його ухвалення (ст. 370 КПК України).

Європейський суд із прав людини також висуває дедалі більші вимоги до рішень, що ухвалюються національними судами.

¹ Теория доказательств в советском уголовном процессе / под ред. Н. В. Жогина. 2-е изд., доп. М. : Юрид лит., 1973. С. 15.

² Спасович В. Д. О теории судебного-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством. М. : ЛексЭст, 2001. С. 4.

У кримінальному процесуальному законодавстві Російської імперії окремої глави, яка була б присвячена нормативному врегулюванню поняття доказів, установлювала вимоги до них і містила визначення допустимості доказів, не було. Проте окремі норми, які, по суті, закріплювали допустимість тих чи інших доказів у Статуті кримінального судочинства 1864 р. (далі – СКС) містилися. Зокрема, цей законодавчий акт містив норми, пов'язані з вимогою «вирішувати справи по точному розуму існуючих законів» (ст. 12), передбачав порядок проведення слідчих дій, збирання та зберігання речових доказів (ст. 371–376), порушення якого визнавалося приводом до скасування остаточних вироків (п. 1, 2 ст. 912); закріплював вимоги, згідно з якими протокол огляду визнавався таким, що не має «законної достовірності» (ст. 688); встановлював недопустимість допиту окремих осіб як свідків (ст. 704–709); можливість отримання доказів віку неповнолітнього із чітко встановлених джерел (ст. 413) тощо¹.

Також до проблем доказування зверталися у своїх працях відомі процесуалісти тих часів С. І. Вікторський, Л. Є. Владимиров, А. Ф. Коні, М. М. Розін, В. К. Случевський та І. Я. Фойницький.

Слід, проте, зазначити, що вчені не виокремлювали властивостей доказів, чітко не розрізняли їх допустимість і належність, використовували різну термінологію (ненадійний доказ, невизначений доказ, підозрілий доказ, неналежний доказ, сила доказів, негідне джерело достовірності тощо), але велика заслуга процесуалістів минулого полягає в тому, що вони заклали основу теорії доказів у кримінальному судочинстві, намагалися створити наукове уявлення про докази у кримінальному судочинстві, розробити правила допустимості доказів, озброїти суддів теорією оцінки доказів, яка б сприяла винесенню законного й обґрунтованого рішення.

Так, зокрема, у підручнику з кримінального процесу В. К. Случевського, який був, за влучним виразом сучасників, настільною книгою кожного правознавця, вчений зазначав, що судові докази посідають центральне місце в процесі, а їх оцінка є суттю всіх тих процесуальних дій, із сукупності яких складається сутність кримінального процесу. Під кримінальними доказами, на думку вченого, слід розуміти ті фактичні дані, на підставі яких суддя може впевнитись стосовно злочинного посягання про подію злочину та винуватість особи, що його вчинила.

¹ Судебные уставы 20 ноября 1864 года: с изложением рассуждений, на коих они основаны. Изд. 2-е, доп. СПб.: Гос. канцелярия, 1867. 523 с.

Розробники СКС не помістили в ньому главу про силу судових доказів, розраховуючи, що судова практика напрацює сама собі правила оцінки доказів. Правила про докази, якими б вони не були правильними, не можуть вважатися бездоганними стосовно кожного випадку дійсності, тому що жодні правила не можуть замінити живого суддівського розсуду, що є справедливим, істинним у кожному конкретному випадку.

Разом із тим В. К. Случевський критично висловлювався на адресу головуючих судів та Кримінального Касаційного Департаменту Сенату, які майже нічого не зробили для того, щоб сформувати правила оцінки доказів (відповідно до цих правил судді могли використати докази для постановлення чи непостановлення вироку) й не виправдали покладені на них сподівання.

Учений дотримувався точки зору про те, що судді під час оцінювання доказів повинні спиратися не тільки на внутрішнє переконання, а й на об'єктивну міру для оцінки кримінальних доказів, що має визначити їх ціну¹.

Відомий процесуаліст, адвокат, професор Харківського університету Л. Є. Владимиров, особливо переймався проблемами доказів у кримінальному провадженні. У роботі «Вчення про кримінальні докази» він підкреслював, що відсутність правил щодо сили доказів не означає, що в кримінальному процесі зовсім немає правил, які виключають той чи інший доказ як негідне джерело достовірності. Закон формулює правила про виключення деяких видів доказів, хоча це питання є досить складним для правильного вирішення. Судове слідство, тобто розробка перед суддями, що вирішують справу, доказів, зібраних у справі, ґрунтується на трьох началах, які становлять головні принципи теорії доказів, що сприйняла внутрішнє переконання мірою достовірності: 1) принцип безпосередності; 2) принцип змагальності; 3) принцип безперервності.

Під час тлумачення положень СКС 1864 р. Л. Є. Володимиров зазначав, що за винятком фактів відомих, тих, що не підлягають доказуванню в суді, судді не повинні вирішувати справи на підставі позасудового особистого знання справи. Докази повинні надходити до суддів тільки відомими каналами, законом встановленими, та за відомих умов, які становлять прийоми кримінального процесу.

¹ Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса : в 2 ч. / под ред. В. А. Томсинова. М. : Зерцало, 2008. Ч. 2 : Судопроизводство. С. 103–107.

У своїй праці науковець, виходячи з норм СКС 1864 р., по суті формулює вимоги допустимості доказів, аналізує положення СКС 1864 р. щодо належної процедури, порушення якої тягне за собою неможливість використання того чи іншого доказу під час постановлення вироку суду; він зазначає, що якщо докази чи обставини на суді залишили в судді сумніви, вони повинні визнаватися недоведеними¹.

Саме такий аналіз видів законних доказів зроблено й у підручнику С. І. Вікторського. Учений, розглядаючи важливість доказів, зазначав: «Те, що визнається суддею, повинно відповідати дійсності, повинно бути істиною... Для того щоб внутрішнє переконання судді, залишаючись вільним, не переходило до системи свавілля у вирішенні справ, існують відомі загальні правила, що є обов'язковими для кожного судді»².

Заслугою І. Я. Фойницького є те, що він уперше в роботі «Курс кримінального судочинства» виокремлює параграф «Допустимість доказів». Учений підкреслює, що всі докази, відомі закону, допускаються на суді, але з них із етичних, соціальних та економічних міркувань робляться різні винятки. Усе це свідчить про особливу значущість допустимості доказів у кримінальному суді. Для того щоб уникнути або принаймні зменшити небезпеку введення правосуддя в оману, вкрай важливо подбати про те, щоб у підґрунтя судової діяльності закладалися найбільш переконливі засоби для суду. Ненадійні докази можуть повести хибним шляхом і призвести до неправильних висновків. Турботою про забезпечення правосуддя від помилок пояснюється вироблення окремих родів і видів доказів, які можуть бути запропоновані суду, а допуск інших засобів впливу на суд, безумовно, забороняється. Тією ж турботою визначаються заходи подальшого очищення доказів у межах, що допускаються законодавством, і виділення з них матеріалу ненадійного, такого, що може ввести суд в оману.

У своїй роботі дослідник також приділяє увагу правилам, дотримання яких сприятиме формуванню допустимих доказів, зокрема приведення свідків до присяги, залучення перекладача, якщо

¹ Владимирова Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Тула : Автограф, 2000. С. 124–126.

² Викторский С. И. Русский уголовный процесс : учеб. пособие. М. : Городец, 1997. С. 67–75.

свідки дають показання незрозумілою суду мовою, залучення експерта тощо¹.

У роботі «Курс кримінального судочинства» М. М. Розін розробив правила доказування, що є цікавими в науковому сенсі навіть для сучасних учених. Він підкреслював, що обставини, які підлягають доказуванню, повинні бути підтверджені лише доказами, що є допустимими з процесуальної точки зору. Не будь-який доказ у побутовому сенсі може бути допущений та взятий до уваги судом. Також учений зазначав, що для справи мають важливе значення всі докази у їх взаємозв'язку з цією справою та допустимістю².

Практична значущість праць відомих учених кінця XIX – початку XX ст. полягала в тому, що ними вперше була здійснена спроба тлумачення норм нового законодавства, яке містилося в СКС 1864 р., усвідомлення його новел, створення теоретичного підґрунтя для подальших реформ та удосконалення норм нового кримінального процесуального законодавства, але головне – ними було створено теоретичне підґрунтя, розроблено концептуальні положення й правила доказування, закладено основи теорії доказів, введено в науковий обіг нову термінологію, проведено порівняльне дослідження із законодавством різних систем права з метою вдосконалення чинного законодавства, доведено значущість суддівського переконання разом з об'єктивними вимогами закону, що мало важливе значення для ухвалення судового рішення.

На жаль, розробкам науковців після Жовтневої революції 1917 р. не було приділено такої уваги, на яку вони дійсно заслугоували, а більшість напрацьованих положень взагалі виявилися не затребуваними. КПК УРСР 1922 р. встановив, що «суд не обмежений жодними формальними доказами, однак лише від нього залежить, за обставинами справи, допустити ті чи інші докази» (ст. 61). Щоправда, у вказаному вище Кодексі його розробники намагалися закріпити важливі положення, спрямовані на забезпечення законності збирання доказів. Зокрема, там містилася заборона допитувати як свідків захисника обвинуваченого, осіб, які через свої фізичні та психічні вади не здатні правильно сприймати явища, що мають важливі значення у справі та давати щодо них показання (ст. 65); установлювалися

¹ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. Т. 2. Изд. 3-е, пересмотр. и доп. СПб. : Сенат. тип., 1902. С. 228, 247–254.

² Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство : пособие к лекциям. Томск : Типолитогр. Сибир. т-ва печат. дела, 1913. 569 с.

випадки обов'язкового призначення експертизи (ст. 661) тощо. Проте до КПК УРСР 1922 р. не були включені норми щодо імунітету свідка, відповідно до якого він мав право не свідчити проти себе чи близьких родичів; норми, спрямовані на забезпечення змагальності судового розгляду, та інші позитивні для тих часів положення, що містилися в СКС¹ 1864 р.

Учені радянського періоду переважно коментували статті чинного законодавства та надавали практичні рекомендації, виходячи з узагальнення слідчої та судової практики. Хоча, слід зазначити, що вони більш сміливо використовували таку термінологію, як допустимість доказів, формальні докази, внутрішнє переконання, оцінка доказів, доказове право, порядок та умови збирання, розгляду й оцінювання доказів тощо. Але, незважаючи на вдосконалення кримінального процесуального законодавства в 1927 р., суттєвого розвитку й удосконалення теоретичних положень не відбулося. Можливо, це було обумовлено складністю соціально-політичних умов, коли всі наукові розробки повинні були відповідати політичним класовим підходам, а порушення прав особи у кримінальному судочинстві мали масовий характер, і в таких умовах суд мав право збирати докази, потім їх же й оцінювати та виносити вироки, що й обумовлювало відсутність потреби у подальшому розвитку теорії доказів і допустимості доказів.

Такий висновок можна зробити, наприклад, на підставі аналізу пануючих тоді теоретичних розробок А. Я. Вишинського. Зокрема, у своїх працях колишній Генеральний прокурор СРСР унікав питань допустимості доказів, указуючи на особливе призначення соціалістичного правосуддя. Він підкреслював, що кримінальний процес не можна зводити до самих лише правил збирання доказів, тобто до процесуальної техніки й користування нею. Логіка кримінального процесу не вичерпується самим лише формально-юридичним боком справи. У цій логіці неминуче знаходить своє вираження логіка класової боротьби, що підпорядковує собі дію законів і результат кожного судового процесу. Сприйняття фактів, що є предметом судового розгляду, розуміння й застосування юридичних законів на ті часи зазнають впливу законів суспільного розвитку, впливу пануючих у країні суспільних відносин і обумовлених ними поглядів, ідей та всієї ідеології.

¹ Уголовно-процесуальний кодекс УССР. *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины*. 1922. № 41. Ст. 598.

Крім того, А. Я. Вишинський виокремлював тільки таку властивість доказів, як їх належність, указуючи, що радянське процесуальне право не передбачає жодних формальних умовних меж, допускаючи до пред'явлення під час суду та слідства будь-яких фактів. Допустити ті або інші докази – справа суду, який зобов'язаний під час вирішення цього питання керуватися тільки одним – прагненням установлення істини¹.

Отже, головна ідея зазначеного підходу полягала в тому, що метою доказування є встановлення істини, незважаючи на те, яким шляхом вона отримується.

На жаль, теоретичні погляди А. Я. Вишинського істотно вплинули на наукову думку процесуалістів того періоду. Як доречно зауважував М. О. Чельцов, який називав А. Я. Вишинського «теоретичною палицею, рупором Сталіна», помилки його відобразилися на роботах юристів-теоретиків, на судовій та прокурорській практиці та великим тягарем тиснуть на багатьох радянських юристів². Ученим знадобилося багато часу, точніше не одне десятиріччя, щоб звільнитися від ідеологічних настанов і на новому рівні знову звернутися до проблем допустимості доказів. Водночас окремі погляди А. Я. Вишинського, зокрема щодо визнання своєї вини винуватою особою, залишаються в практиці органів прокуратури, які вимагають установлення цього від працівників досудового розслідування поліції.

Слід, проте, зазначити, що попри все у 40-х та 50-х рр. минулого століття процесуальна наука поповнилася низкою відомих монографічних робіт, серед іншого присвячених проблемам доказового права або таких, в яких порушувалися питання законності отримання та використання для доказування тих чи інших видів доказів (показань свідків, показань обвинувачених, речових доказів, висновків експертів тощо). Це, зокрема, роботи М. І. Бажанова, М. М. Видрі, В. І. Камінської, П. А. Лупинської, Я. О. Мотовилова, М. М. Полянського, Р. Д. Рахунова, М. С. Строговича, Я. Т. Ульянової, М. О. Чельцова-Бебутова та ін.

Окремо також необхідно вказати на важливе наукове та методичне значення виданих у цей період підручників із кримінального процесу М. С. Строговича та М. О. Чельцова-Бебутова, які будувалися

¹ Вишинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. 3-е изд., доп. М. : Госюриздат, 1950. С. 62, 232–233.

² Чельцов-Бебутов М. А. Советский уголовный процесс : учеб. 4-е изд., испр. и перераб. М. : Юрид. лит., 1962. С. 39–40.

на «всебічному аналізі розвитку та вдосконалення кримінально-процесуального законодавства», отримали високу оцінку рецензентів, науковців і практиків та «відповідали тим ідейним, науковим, методичним вимогам, яким повинні відповідати такі дослідження»¹.

Нового поштовху активному розвитку теорії доказів надала зміна кримінально-процесуальної політики в державі, уявлень про гарантії та забезпечення прав особи, яка потрапляє до орбіти кримінального судочинства, широке обговорення, розробка й ухвалення Основ кримінального судочинства СРСР і радянських республік 25 грудня 1958 р., кримінальних процесуальних кодексів радянських республік, у тому числі КПК України 1960 р. В Основах уперше було закріплено визначення поняття доказів (ч. 1 ст. 16), вказано їх джерела (ч. 2 ст. 16), до яких належали показання свідків, показання потерпілого, показання підозрюваного, показання обвинуваченого, висновок експерта, речові докази, протоколи слідчих та судових дій та інші документи; закріплювався перелік обставин, що підлягають доказуванню (предмет доказування), а також найбільш важливі положення оцінки доказів (ст. 17). Такі законодавчі орієнтири сприяли тому, що вже на початку 60-х рр. минулого століття з'являється багато досліджень, присвячених питанням доказового права та окремим його інститутам. Вагомий внесок у розвиток теорії доказів у 60–80-х рр. ХХ ст. зробили такі вчені, як В. Д. Арсен'єв, Р. С. Белкін, В. Я. Дорохов, С. В. Курильов, О. М. Ларін, П. А. Лупинська, Г. М. Міньковський, М. М. Міхеєнко, П. Ф. Пашкевич, М. С. Строгович, О. І. Трусов, Ф. Н. Фаткуллін, С. А. Шейфер, О. О. Ейсман та ін.

Помітною подією в науці кримінального процесу й теорії доказів стало видання колективної монографії «Теорія доказів у радянському кримінальному процесі», у підготовці якої брали участь відомі криміналісти й процесуалісти Р. С. Белкін, О. І. Вінберг, М. М. Гродзинський, В. Я. Дорохов, М. В. Жогін, Л. М. Карнеєва, І. І. Карпець, І. Л. Петрухін, І. Л. Ратинов, Г. М. Міньковський, І. Б. Михайловська, М. А. Якубович та ін².

Не можна у зв'язку з цим не вказати на деякі роботи, що вплинули на подальший розвиток наукової думки тих часів, без яких не можна уявити науку кримінального процесу та які сприяли «шліфуванню»

¹ Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. М. : Изд-во АН СССР, 1958. 703 с.

² Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть Особенная / Р. С. Белкин, А. И. Винберг, М. М. Гродзинский и др. М. : Юрид. лит., 1967. 415 с.

теоретичних уявлень про докази та доказування у кримінальному процесі, про суддівське переконання, що формується під час перевірки й оцінювання доказів та ухвалення судових рішень тощо. Це, зокрема, праці таких учених, як В. П. Бож'єв, Ю. М. Грошевий, Т. М. Добровольська та П. Ф. Пашкевич.

Наукові дослідження у сфері теорії доказів активно проводяться і сьогодні.

2. ЗАВДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ТА ДОКАЗОВЕ ПРАВО

Завдання кримінального процесу закріплено в ст. 2 чинного КПК України. Вони називаються «Завдання кримінального провадження», але жодної суперечності тут немає, оскільки терміни «кримінальний процес» і «кримінальне провадження» вживаються як синоніми.

Усі завдання кримінального процесу можна класифікувати, поділивши на дві групи: 1) загальносоціальні; 2) безпосередні.

Загальносоціальним завданням кримінального процесу слід вважати захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Це завдання тісно переплітається із завданнями Кримінального кодексу України. Соціальні блага, що беруться під кримінально-правову охорону, передбачаються ст. 1 КК України. Ними є особа, її права, свободи та інші блага, власність, громадський порядок, громадська безпека, довкілля й конституційний устрій України. Застосовуючи під час кримінального провадження норми кримінального права, уповноважені законом суб'єкти забезпечують захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень.

Безпосередніми завданнями кримінального процесу є такі.

1. Охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Пріоритетними в кримінальному процесі правової держави є охорона, захист і забезпечення прав і законних інтересів осіб, залучених до кримінального провадження. Не випадково це завдання в ст. 2 КПК України названо першим після загальносоціального. У процесі кримінальної процесуальної діяльності органи досудового розслідування, прокуратури й суду мають ужити заходів для відшкодування збитків, які були завдані кримінальним правопорушенням фізичним і юридичним особам, відновлення їх порушених прав та покарання винних. Усім особам,

які беруть участь у кримінальному провадженні, у тому числі підозрюваному й обвинуваченому, необхідно роз'яснювати процесуальні права та забезпечувати їх реалізацію. Жодні порушення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб під час кримінального провадження не можуть бути виправдані посиланнями на те, що це необхідно для розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду кримінальних справ, викриття винних та їх покарання.

2. Забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу.

Завдання швидкого розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду матеріалів щодо них полягає в обов'язку державних органів та службових осіб у строки, передбачені законом, установити всі обставини злочину чи кримінального проступку, й осіб, які його вчинили, з тим, щоб максимально наблизити призначення винному покарання до моменту скоєння кримінального правопорушення. Швидкість кримінального провадження забезпечує невідворотність кримінальної відповідальності та покарання винних за вчинені кримінальні правопорушення та є важливою умовою його ефективності, зміцнення законності, запобігання злочинам і кримінальним проступкам, а також а також виховання громадян у дусі неухильного додержання законів.

Повне розслідування кримінальних правопорушень і судовий розгляд кримінальних справ (проваджень) означає, що в кожному кримінальному провадженні повинні бути встановлені всі обставини, які входять до предмета доказування (ст. 91 та ін. КПК України). Про повне встановлення обставин кримінального правопорушення можна говорити лише після набрання обвинувальним вирокком законної чинності, а в разі закриття кримінального провадження – після набрання чинності відповідною постановою слідчого, прокурора чи ухвалою суду.

Забезпечення неупередженого розслідування кримінальних правопорушень і судового розгляду матеріалів щодо них означає, що кримінальне провадження повинно здійснюватися службовими особами, які не мають приватного інтересу в його результатах. Гарантією неупередженого розслідування та судового розгляду є змагальна

конструкція кримінального провадження, коли обвинувачення, захист і правосуддя не можуть покладатися на той самий державний орган чи ту саму службу особу. Неупередженість уповноважених суб'єктів у кримінальному провадженні забезпечується також наявністю інституту відводів (ст. 75–83 КПК України).

Завдяки швидкому, повному та неупередженому розслідуванню кримінальних правопорушень і судовому розгляду кримінальних справ створюються умови для того, щоб піддати винного справедливому покаранню й відвернути застосування необґрунтованого процесуального примусу, притягнення до кримінальної відповідальності та покарання невинуватого.

3. Забезпечення застосування до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури. Це означає, що під час кримінального провадження має правильно застосовуватись кримінальне процесуальне законодавство. Істотне порушення вимог кримінального процесуального закону є однією з підстав для скасування або зміни судового рішення (ст. 409, 438 КПК України).

Доказове право – це система правових норм, що регламентують виявлення, процесуальне закріплення, перевірку й оцінку доказів, а також доказування всіх обставин, які мають значення для кримінального провадження. Доказове право часто плутають із теорією доказів. На відміну від доказового права, теорія доказів – це система відповідних теоретичних положень, «плюс» діюче право, практика його застосування, наукові рекомендації, історія та зарубіжний досвід.

Завдання доказового права сприяють виконанню завдань усього кримінального провадження.

3. МЕТА, ПРЕДМЕТ І МЕЖІ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Головною кінцевою метою процесу доказування у кримінальному провадженні є отримання знань, максимально наближених до об'єктивної реальності, досягнення чого стає можливим, лише коли повно та достовірно будуть установлені всі обставини, що мають значення для розкриття вчиненого кримінального правопорушення, особа, яка його вчинила, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження. Звичайно, кожне кримінальне правопорушення само по собі є унікальним

та має свої особливості. Разом із тим існує певна сукупність обставин, установлювати які необхідно у кожному кримінальному провадженні, без виявлення яких неможливо розкрити кримінальне правопорушення, встановити особу, яка його вчинила, й прийняти законне, обґрунтоване, вмотивоване рішення. Саме таку сукупність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному процесі у кожному кримінальному провадженні, у теорії кримінального процесу прийнято йменувати предметом доказування.

Слід з'ясувати підходи до визначення поняття «предмет доказування». Так, на думку М. М. Михеєнка, під предметом кримінального процесуального доказування необхідно розуміти таку сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом обставин, установлення яких є необхідним для вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, кримінального провадження у цілому, а також ужиття процесуальних профілактичних заходів¹.

Предметом доказування у кримінальному провадженні, як вважає Н. П. Кузнецов, є система обставин, установлення яких є необхідним для правильного вирішення кримінального провадження й виконання завдань кримінального судочинства та які у зв'язку з цим підлягають встановленню за допомогою доказів. Доказуванню, на його думку, повинні підлягати «ті і лише ті факти й обставини, які мають дійсно істотне значення для правильного вирішення кримінального провадження», інакше кажучи, «сукупність фактів та обставин, що становлять предмет доказування, являє собою ту частину об'єктивної дійсності, яка пізнається в процесі досудового розслідування та судового розгляду, з метою встановлення істини»².

Досліджуючи предмет доказування, П. А. Лупинська зазначає, що ним є юридично значимі фактичні обставини, передбачені в кримінальному та кримінальному процесуальному законі, що підлягають установленню за допомогою доказів з метою ухвалення рішення у справі в цілому або з окремих правових питань³, що ми підтримуємо.

¹ Михеєнко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. Киев : Изд-во при КГУ, 1984. С. 99.

² Кузнецов Н. П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. С. 28.

³ Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учеб. / отв. ред. П. А. Лупинская. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2009. С. 294.

Беручи участь у дискусії щодо поняття предмета доказування, П. С. Елькінд зараховує до нього:

1) обставини, що підлягають доказуванню в усіх кримінальних провадженнях;

2) обставини, що підлягають доказуванню з урахуванням окремих категорій кримінальних проваджень;

3) інші обставини, що мають значення для правильного розгляду кримінального провадження й регулюються законом, зокрема проміжні обставини, а також обставини, що мають значення для оцінки доказів, та ін.¹

Предмет доказування – це коло закріплених у законі обставин, що повинні бути встановлені чи спростовані під час доказування у кожному кримінальному провадженні.

Згідно із ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, були одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом

¹ Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькин П. С. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. С. 73–84.

кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, чи підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Значення предмета доказування полягає в тому, що він:

1) визначає вектор діяльності осіб, які здійснюють доказування, тобто забезпечує спрямування їх процесуальної діяльності на встановлення саме тих обставин, які підлягають доказуванню;

2) сприяє повному, всебічному та неупередженому дослідженню всіх обставин кримінального провадження;

3) визначає межі доказування, оскільки всебічне та повне встановлення всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, свідчить про досягнення мети доказування та можливість складання підсумкового процесуального акта.

Із поняттям «предмет доказування» тісно пов'язується поняття «межі доказування».

Межі доказування визначаються необхідною та достатньою сукупністю доказів, яка, будучи зібраною у кримінальному провадженні, забезпечує прийняття законних, обґрунтованих та справедливих рішень. Якщо поняття предмета доказування відображає, що треба з'ясувати чи встановити у кримінальному провадженні, то поняття «межі доказування» відображає обсяг та глибину дослідження всіх істотних обставин у провадженні.

Межі доказування (або обсяг доказування) – оцінна категорія, яка визначається у кожному кримінальному провадженні та кожному конкретному процесуальному рішенні, яке ухвалюється залежно від зібраних доказів, та внутрішнього переконання особи, яка їх збирає.

Найчастіше, формулюючи підстави для постановлення процесуального рішення або вчинення процесуальної дії, законодавець використовує таку законодавчу конструкцію: «за наявності достатніх підстав вважати», «є наявність достатніх відомостей», «достатні докази» тощо. Достатні докази, або відомості, які обумовлюють межі доказування, повинні розглядатися з точки зору кількісної та якісної складових. Звичайно, кількісна сторона меж доказування не може бути визначена через цифрові показники. Вона може бути розкрита через такі показники, як сукупність доказів і зіставлення цієї сукупності з предметом доказування, та залежати від рішення, яке необхідно

прийняти, або дії, яку слід вчинити. Отже, жодний окремо взятий доказ, серед іншого і визнання особою своєї вини, явка її з повинною тощо, достатнім для прийняття рішення або вчинення процесуальної дії бути не може. Достатньою може бути лише сукупність доказів. Поєднані у сукупність докази повинні взаємно доповнювати один одного, підтверджуючи достовірність зроблених правозастосовником висновків.

Правильне визначення меж доказування має важливе значення для практичної діяльності. Воно дозволяє зосередити увагу на доказуванні лише тих обставин, які дійсно мають значення для вирішення кримінального провадження, своєчасно встановити прогалини доказової діяльності, виявити незаконні дії та необґрунтовані рішення, забезпечити від поверхневого досудового розслідування та судового розгляду, запобігти захаращуванню кримінального провадження зайвими доказами, які не відповідають вимогам належності.

4. ПРЕДМЕТ ДОКАЗУВАННЯ В ОСОБЛИВИХ ПОРЯДКАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Оскільки кожне кримінальне правопорушення характеризується певними особливостями, загальний предмет доказування (ст. 91 КПК України) може розширюватися, а точніше – деталізуватися й уточнюватися стосовно кримінальних проваджень щодо неповнолітніх та осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, у стані неосудності або захворіли на психічну хворобу після вчинення злочину, але до постановлення вироку (кримінальні провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру).

Стаття 485 КПК України регламентує, що під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, крім обставин, передбачених ст. 91 КПК України, також з'ясовуються:

- 1) повні й усебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число, місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно враховувати для індивідуалізації відповідальності чи обрання заходу виховного характеру; за наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою міг керувати ними;

- 2) ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
- 3) умови життя та виховання неповнолітнього;
- 4) наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення.

Відповідно до ст. 505 КПК України під час досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру встановлюються:

- 1) час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення;

- 2) учинення цього суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення цією особою;

- 3) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час учинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування;

- 4) поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення й після нього;

- 5) небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою;

- 6) характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням;

- 7) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, були одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння чи кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, в тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення.

ТЕМА № 2

ОСНОВНІ ПОСТУЛАТИ ВЧЕННЯ ПРО ДОКАЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

План лекції

1. *Поняття доказів у кримінальному процесі та їх класифікація.*
2. *Поняття та види джерел доказів, їх загальна характеристика.*
3. *Суб'єкти доказування в кримінальному провадженні.*

1. ПОНЯТТЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Норми про докази та доказування у кримінальному процесі є нерозривно пов'язаними з усіма нормами кримінального процесуального права, що визначають завдання кримінального провадження та його засади, повноваження сторін та інших учасників кримінального провадження й порядок проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Наукова дискусія навколо розуміння доказів бере свій початок із часів Давнього Риму (кінець III – середина VI століття), із запровадженням детального регулювання процесуальних дій суду з розслідування злочину й досить суворих правил формальної оцінки доказів¹. Під доказом – «probation» – тоді розуміли власне доказ, засіб доказування та судове слідство². Тоді ж законні докази – «probation», які були різних видів, почали відрізняти від доказів як логічних суджень, тобто аргументів («argumentum»)³. Розвиток римського права та його апробація державами Європи⁴, безумовно, вплинула і на становлення інституту доказового права на Русі, де перші згадки про докази пов'язують із «Руською Правдою»⁵. В українському праві знайшли відображення правила збирання й використання

¹ Косарев А. И. Римское право. М. : Юрид. лит., 1986. С. 106.

² Бартошек М. Римское право (понятия, термины, определения). М. : Юрид. лит., 1989. С. 260.

³ Там само. С 51.

⁴ Куценко О. Докази і доказування у праві середніх віків (феодалному праві). *Вісник прокуратури*. 2012. № 4–5. С. 182–188.

⁵ Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Ростов н/Д : Феникс, 1995. 558 с.

доказів «Руської Правди», «Псковської судної грамоти», судебників, Литовських статутів, збірок магдебурзького права, «Прав, за якими судиться малоросійський народ» і законодавчих актів Російської імперії XVIII–XIX століть. Доказами на Русі в період її існування як держави були показання сторін і свідків («послухів» та «видоків»), письмові документи (грамоти), речові докази та «божий суд» (поєдинок, клятва, випробування залізом і водою)¹.

До ухвалення Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік² 1958 р. панувала думка, що доказом є, по-перше, джерело відомостей про факти, якими встановлюються або спростовуються обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи (наприклад, показання свідка А.), по-друге, самі факти, якими встановлюються або спростовуються обставини, що мають значення для справи й містяться в цьому ж показанні свідка А. (наприклад, факт наявності ворожнечі між потерпілим та обвинуваченим)³. Такий підхід був зумовлений тим, що кримінально-процесуальний закон не давав визначення поняття доказу, а наводив лише перелік джерел доказів (ст. 58 КПК УРСР 1927 р.)⁴. Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік 1958 р. (ч. 1 ст. 16) і КПК УРСР 1960 р. (ч. 1 ст. 65 КПК України)⁵ закріпили поняття доказів у кримінальній справі.

Нормативне визначення доказу надається у положеннях, передбачених ст. 84 КПК України. Слід погодитись із точкою зору деяких науковців, що під час його визначення необхідно виходити з єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел. Отже, **доказами** в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК). Під фактичними даними слід розуміти відомості (інформацію) про факти (дії або події). Самі

¹ Куценко О. Значч. твір. С. 185.

² Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик : закон СССР от 25.12.1958. *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1959. № 1. Ст. 1.

³ Лукашевич В. З. О понятии доказательства в советском уголовном процессе. *Известия вузов. Правоведение*. 1963. № 1. С. 111.

⁴ Кримінально-процесуальний кодекс УСРР. Харків : Наркомюст УСРР, 1928. 127 с.

⁵ Кримінально-процесуальний кодекс України : закон УРСР від 28.12.1960 № 1001-05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.

по собі факти (дії або події) неможливо приєднати до матеріалів кримінального провадження, тому в процесі доказування слідчий суддя, суд, суддя, сторони, потерпілий та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, оперують лише відомостями (інформацією) про факти.

Доказами в кримінальному провадженні можуть бути не будь-які фактичні дані, а лише ті, які є належними, допустимими, достовірними та достатніми.

Належність доказів – це їх здатність установлювати наявність чи відсутність обставин, які є предметом доказування в кримінальному провадженні та мають значення для правильного його вирішення. Належність як ознаку доказів закріплено в ст. 85 КПК України: «Належними є докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів.

Допустимість доказів означає законність їх отримання (ч. 1 ст. 86 КПК України). Існує декілька критеріїв допустимості доказів. Доказ повинен бути отриманий: 1) належним суб'єктом (слідчим суддею, судом, суддею, стороною, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження); 2) із джерела, передбаченого законом (ч. 2 ст. 84 КПК України); 3) у спосіб, який передбачено законом (ст. 93 КПК України); 4) у належному процесуальному порядку. Недопустимий доказ не може бути використаний для прийняття процесуальних рішень, на нього не може посилається суд під час ухвалення судового рішення (ч. 2 ст. 86 КПК України).

Згідно з ч. 1 ст. 87 КПК України недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок істотного порушення прав та свобод людини.

Суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини й основоположних свобод, зокрема, такі діяння:

1) виконання процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов;

2) отримання доказів унаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосуванням такого поводження;

3) порушення права особи на захист;

4) отримання показань від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права;

5) порушення права на перехресний допит;

6) отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні.

Докази, передбачені цією статтею, повинні визнаватися судом недопустимими під час будь-якого судового розгляду, крім розгляду, якщо вирішується питання про відповідальність за вчинення зазначеного істотного порушення прав та свобод людини, внаслідок якого такі відомості були отримані (ч. 2 і ч. 3 ст. 87 КПК України).

Слід звернути увагу на ще один аспект, пов'язаний з визнанням доказів недопустимими. Йдеться про недопустимість доказів і відомостей, які стосуються особи підозрюваного чи обвинуваченого. Так, у ч. 1 ст. 88 КПК України вказано, що докази, які стосуються судимостей підозрюваного, обвинуваченого або вчинення ним інших правопорушень, що не є предметом цього кримінального провадження, а також відомості щодо характеру або окремих рис характеру підозрюваного чи обвинуваченого є недопустимими на підтвердження винуватості підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Проте законодавець, указуючи на недопустимість доказів у названих ситуаціях, все ж таки залишає можливість визнати їх допустимими, якщо:

1) сторони погоджуються, щоб ці докази були визнані допустимими;

2) вони надаються для доведення того, що підозрюваний чи обвинувачений діяв із певним умислом та мотивом або мав можливість, підготовку чи обізнаність, потрібні для вчинення ним відповідного кримінального правопорушення, або не міг помилитися щодо обставин, за яких він вчинив відповідне кримінальне правопорушення;

3) їх надає сам підозрюваний чи обвинувачений;

4) підозрюваний чи обвинувачений використав схожі докази для дискредитації свідка (ч. 2 ст. 88 КПК України).

Докази щодо певної звички або звичайної ділової практики підозрюваного чи обвинуваченого є допустимими для доведення того, що певне кримінальне правопорушення узгоджувалося із цією звичкою підозрюваного чи обвинуваченого (ч. 3 ст. 88 КПК України).

Питання допустимості доказів вирішує суд під час їх оцінювання в нарадчій кімнаті в процесі ухвалення судового рішення (ч. 1 ст. 89 КПК України).

У разі встановлення очевидної недопустимості доказу під час судового розгляду суд визнає цей доказ недопустимим, що тягне за собою неможливість дослідження такого доказу або припинення його дослідження в судовому засіданні, якщо воно було розпочате.

Сторони кримінального провадження, потерпілий і представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право під час судового розгляду подавати клопотання про визнання доказів недопустимими, а також наводити заперечення проти визнання доказів недопустимими.

Рішення національного суду або міжнародної судової установи, яке набрало законної чинності, і ним встановлено порушення прав людини й основоположних свобод, гарантованих Конституцією України та міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою Україною, має преюдиціальне значення для суду, який вирішує питання про допустимість доказів.

Достовірність доказів – це їх здатність правильно (адекватно) відображати обставини об'єктивної реальності.

Достатність доказів – це здатність сукупності доказів установлювати всі передбачені законом обставини кримінального правопорушення на такому рівні знання про них, який є необхідним для ухвалення єдиного правильного рішення в кримінальному провадженні.

Докази мають різні властивості й ознаки, які можуть бути підставою для їх класифікації з поділом на декілька груп. Докази поділяються на такі:

- залежно від стосунку до предмета доказування (головного факту) – на прямі й непрямі (побічні);
- залежно від стосунку до підозри чи обвинувачення – на обвинувальні і виправдувальні;
- залежно від стосунку до джерела отримання відомостей про факти – на первинні і похідні;
- залежно від механізму формування доказів – на особистісні і речові.

Прямими є докази, які безпосередньо вказують на наявність чи відсутність обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України). Непрямими (побічними) є докази, за допомогою яких встановлюються проміжні (доказові) факти, із сукупності яких можна зробити висновок про наявність чи відсутність обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Обвинувальними є докази, які встановлюють подію кримінального правопорушення й винність підозрюваного чи обвинуваченого у його вчиненні, а також обставини, які обтяжують покарання.

Виправдувальними є докази, які встановлюють відсутність події чи складу кримінального правопорушення, невинуватість особи у його вчиненні, а також обставини, які пом'якшують покарання.

Розподіл доказів на обвинувальні та виправдувальні відповідає положенням, передбаченим ч. 2 ст. 9 КПК України, згідно з якими, прокурор, керівник органу досудового розслідування або слідчий зобов'язані всебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного чи обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

Первинними є докази, отримані із першоджерела (показання свідка-очевидця, оригінал документа тощо). Похідними є докази, отримані з «других рук» (показання з чужих слів, копія документа тощо).

Особистісні докази – це докази, які формуються у свідомості людини (показання, висновок експерта) на підставі сприйняття нею певних обставин учиненого кримінального правопорушення.

Речові докази – це матеріальні об'єкти, пов'язані з учиненням кримінальним правопорушенням, що відповідають вимогам ст. 98 КПК України.

Така класифікація має не тільки теоретичне значення, а й суто прикладне (практичне), оскільки правильне визначення природи доказу дозволяє в подальшому правильно його оцінити та спрямувати свою діяльність на отримання нових доказів.

2. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ДЖЕРЕЛ ДОКАЗІВ, ЇХ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Джерело доказів – це передбачене КПК України джерело інформації, яке має доказове значення та використовується слідчим, прокурором і судом у процесі доказування.

Процесуальними джерелами доказів є **показання, речові докази, документи, висновки експертів** (ч. 2 ст. 84 КПК України).

Відповідно до ст. 95 КПК України **показання** – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим або експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Роль і значення кожного процесуального джерела доказів, зокрема показання, є різними на кожній стадії кримінального провадження. Але практики зазначають, що є помилкою визнавати процесуальним джерелом доказів свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів або слідчих, до того, як відомості, що містяться в процесуальних джерелах доказів, не будуть одержані суб'єктами доказування та зафіксовані через призму КПК України. Якщо доказів ще немає, отже, не існує і процесуальних джерел, які повинні міститись у кримінальному провадженні. Перелічені види джерел доказів доречно було б назвати носіями відомостей, що можуть мати доказове значення¹.

Звернемо увагу на застосування терміна «показання» у чинному законодавстві. Так, ч. 1 ст. 95 КПК містить легальне визначення цього поняття як відомостей, що надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження. Частина 2 ст. 95 КПК України передбачає, що підозрюваний, обвинувачений або потерпілий мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду, а ч. 3 ст. 95 КПК України зобов'язує свідка й експерта давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в установленому цим Кодексом порядку.

¹ Острійчук О. П. Поняття та система процесуальних джерел доказів у контексті реформування процесу доказування в кримінальному процесі. *Форум права*. 2013. № 1. С. 745. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_126.pdf (дата звернення: 20.03.2018).

Так, показання можна поділити на види залежно від процесуальної ролі учасника кримінального провадження. Їх умовно можна розрізнити за кількома критеріями: 1) залежно від того, ким з учасників кримінального провадження вони були надані (підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом тощо); 2) за послідовністю (первісні та наступні показання); 3) залежно від їх опосередкованості (надані безпосередньо у судовому засіданні, показання з чужих слів, показання, отримані згідно зі ст. 225 КПК України); 4) залежно від віку особи, яка їх надала (показання малолітньої, неповнолітньої та повнолітньої особи тощо)¹.

Підозрюваний, обвинувачений і потерпілий мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду.

Свідок та експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому суді або суду в установленому КПК порядку.

Суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або які були отримані у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому чи прокурору, або посилатися на них.

Особа надає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених КПК.

Висновок або думка особи, яка надає показання, можуть визнаватися судом доказом, лише якщо вони є корисними для чіткого розуміння показань (їх частини) та ґрунтуються на спеціальних знаннях у розумінні ст. 101 КПК України.

Якщо особа, яка дає показання, висловила думку або висновок, що ґрунтується на спеціальних знаннях у розумінні ст. 101 КПК України, а суд не визнав їх недопустимими доказами в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 89 КПК України, інша сторона має право допитати особу згідно з правилами допиту експерта.

Сторони, потерпілий і представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів.

¹ Актуальні питання кримінального процесу України : навч. посіб. / Є. М. Блажівський, Ш. М. Козьяков, О. М. Толочко, С. С. Мірошніченко, Г. П. Власова та ін. ; за заг. ред. Є. М. Блажівського. Київ : Нац. акад. прокуратури України ; Центр учб. літ., 2013. С. 72.

Згідно зі ст. 96 КПК України з метою з'ясування достовірності показань свідка сторони кримінального провадження мають право ставити свідку запитання щодо його можливості сприймати факти, про які він дає показання, а також щодо інших обставин, які можуть мати значення для оцінки достовірності показань свідка.

Для доведення недостовірності показань свідка сторона має право надати показання та документи, які підтверджують його репутацію, зокрема щодо його засудження за завідомо неправдиві показання, обман, шахрайство або інші діяння, що підтверджують нечесність свідка.

Свідок зобов'язаний відповідати на запитання, спрямовані на з'ясування достовірності його показань. Він може бути допитаний щодо попередніх показань, які не узгоджуються із його показаннями.

Стаття 97 КПК України передбачає можливість отримання показань із чужих слів.

Згідно зі ст. 98 КПК України **речовими доказами** є матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в ч. 1 ст. 98 КПК України.

Документом як джерелом доказів є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, що містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

У ч. 2 названої статті зазначено, що до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 99 КПК України, можуть належати:

- 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні); під час вирішення питання про залучення таких документів до кримінального провадження як доказів необхідно керуватися Рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням СБУ щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України від 20.10.2011 № 12-рп/2011,

згідно з яким одержання фактичних даних будь-якими фізичними або юридичними особами внаслідок вчинення ними ініціативних, цілеспрямованих, а не ситуативних (випадкових) дій із застосуванням власних (приватних) технічних засобів злочинного діяння (фото, кіно-, відео-, звукозаписи, відеокамери спостереження, розташовані як у приміщеннях, так і ззовні) розцінюється як незаконне обмеження або порушення основоположних прав і свобод людини та громадянина, гарантованих Конституцією України, і є підставою для визнання поданих доказів недопустимими; зважаючи на цю позицію Конституційного Суду України, такий вид документів має виходити від державних органів та їх посадових осіб, уповноважених на здійснення оперативно-розшукової діяльності¹;

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; так, процедуру направлення органом, уповноваженим здійснювати зносини з компетентними органами іноземної держави, або передання центральним органом України щодо міжнародної правової допомоги компетентному органу іноземної держави матеріалів, одержаних у результаті виконання запиту (доручення, клопотання) про міжнародну допомогу, визначено у ч. 5 ст. 548, ч. 1 ст. 555, ч. 3 ст. 560, ст. 564, ч. 4–6 ст. 588, КПК України; згідно зі ст. 549 КПК України документи, передані запитуваною стороною на виконання запиту компетентного органу України за процедурою міжнародного співробітництва, зберігаються у порядку, встановленому у ст. 100 КПК України для зберігання речових доказів та документів, і після закінчення кримінального провадження повертаються запитуваній стороні, якщо не було досягнуто домовленості про інше; якщо після закінчення кримінального провадження у запитуючій стороні на території України немає необхідності використання документів для досудового розслідування та судового розгляду в іншому кримінальному провадженні, компетентний орган може відмовитися від вимоги їх повернення;

3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

¹ Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Groшевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Groшевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. С. 216.

відповідно до ч. 1 ст. 256 КПК України протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема речі й документи або їх копії, можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування; загальні вимоги щодо змісту та форми процесуальних документів, що складаються під час провадження, встановлено у ст. 104–108 КПК України; необхідно зазначити, що такі документи становлять окрему групу документальних засобів доказування, відповідно, як джерела доказів у кримінальному провадженні вони мають процесуальну природу й формуються в процесі пізнавальної діяльності слідчого або прокурора, а отже, їх доказова сутність полягає в ефективності відповідної діяльності, важливо також зауважити, що в загальному вигляді будь-який протокол, у якому фіксуються процесуальні дії, можна визначити як окремий документ, але не кожен такий документ буде доказом¹;

4) висновки ревізій та акти перевірок; зокрема, рух і стан майна організації відображено у різних облікових документах, тому злочинні дії, що здійснюються у сфері виробничої та фінансово-господарської діяльності, як правило, відображено в цих документах у вигляді підроблень, що призводить до відхилень від законної діяльності; такі підробки зазвичай виявляються під час проведення документальних ревізій, результати яких можуть слугувати засобом збирання доказів під час кримінального провадження.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам цієї статті є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Порядок зберігання речових доказів та документів і вирішення питання про їх долю передбачено ст. 100 КПК України.

Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки й обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

¹ Шишкин В. С. Особенности протоколов следственных и судебных действий как документального вида доказательств. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. 2010. № 3. С. 231.

Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях.

Висновок повинен ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або дізнався про них під час дослідження матеріалів, що були надані для дослідження. Експерт дає висновок від свого імені й несе за нього особисту відповідальність. Запитання, які ставляться експертові, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань експерта. Висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, які були визнані або можуть бути визнані судом недопустимими.

Експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного чи обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав цей підозрюваний або обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення.

Висновок експерта надається в письмовій формі, але кожна сторона має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку.

Якщо до проведення експертизи залучається кілька експертів, вони мають право скласти один висновок або окремі висновки.

У разі, якщо згоди між експертами не було досягнуто, складається декілька висновків експертів (за кількістю точок зору) або один, у якому вступна та дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна – окремими, під відповідними висновками або згідно з проведеними ними дослідженнями.

Висновок передається експертом стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза.

Висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює провадження, але незгода з висновком експерта повинна бути мотивованою у відповідних постанові, ухвалі чи вирoku.

3. СУБ'ЕКТИ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Як і будь-яка діяльність, доказування здійснюється уповноваженими на те суб'єктами кримінального провадження. Слід звернути увагу на те, що ані в КПК України 1960 р., ані в чинному КПК України поняття суб'єктів доказування нормативно не закріплено.

Разом із тим там використовуються такі терміни, як «учасник кримінального провадження» й «учасники судового провадження». Так, п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України визначає, що «учасниками кримінального провадження» є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, засталодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, секретар судового засідання та судовий розпорядник.

Дещо вужчим є розуміння значення терміна «учасники судового провадження», під яким законодавець розуміє сторони кримінального провадження, потерпілого, його представника та законного представника, цивільного позивача, його представника та законного представника, цивільного відповідача та його представника, а також інших осіб, за клопотанням або скаргюю яких у випадках, передбачених КПК України, здійснюється судове провадження (п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України).

Зважаючи на те, що в законі поняття та перелік кола суб'єктів доказування в кримінальному провадженні відсутні, в процесуальній літературі склалися різні погляди щодо цього питання. Так, одні автори під суб'єктами доказування розуміють тих учасників кримінального процесу, на яких покладається обов'язок установлення об'єктивної істини¹. На думку інших правників, такими суб'єктами є органи й особи, які здійснюють доказування та є відповідальними за нього, мають право на активну й тривалу участь у процесі доказування для захисту своїх інтересів або інтересів, які вони представляють². Також існує точка зору, що під суб'єктами доказування слід розуміти органи й особи, які або зобов'язані здійснювати доказування (збирають, перевіряють, оцінюють докази) і є відповідальними за нього, або мають право на активну участь у процесі доказування, реалізуючи свої охоронювані законом інтереси³. У цьому контексті заслуговує на підтримку позиція Ю. М. Грошевого та С. М. Стахівського, які наголошують на тому, що для правильного визначення

¹ Тертышник В. М. Уголовный процесс. Харьков : Арсин, 1997. 123 с.

² Муравин А. Б. Уголовный процесс : учеб. пособие. Харьков : Одиссей, 2000. С. 130–131.

³ Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів : Вища шк., 1978. С. 52 ; Горский Г. Ф., Кокорев Л. Д., Элькинд П. С. Знач. твір. С. 222–226.

поняття та кола суб'єктів доказування необхідно виходити з того, у діях яких органів та осіб містяться елементи, з яких складається весь процес доказування у кримінальному процесі¹. В українській мові термін «суб'єкт» тлумачиться як особа, група осіб, організація і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі чи акті; особа або організація як носій певних прав та обов'язків². Зважаючи на таке етимологічне значення терміна «суб'єкт», на нашу думку, суб'єктом доказування слід визначати того учасника кримінального провадження, якому належить активна роль у процесі кримінально-процесуального доказування. Під активною роллю суб'єкта доказування, на наш погляд, слід розуміти його процесуальний обов'язок або право щодо здійснення процесу доказування в кримінальному провадженні. Наявність такої ознаки, як активна роль суб'єкта кримінально-процесуального доказування, надає можливість відмежувати його від інших учасників кримінального провадження.

Визначаючи поняття суб'єктів доказування в кримінальному провадженні, вважаємо за необхідне дослідити питання класифікації суб'єктів доказування в кримінальному процесі. У процесуальній літературі немає єдності думок щодо класифікації суб'єктів доказування в кримінальному провадженні. Так, В. М. Тертишник і С. В. Слинко виділяють лише одну групу суб'єктів доказування в кримінальному процесі, – це органи дізнання, слідчий, прокурор і суд за участю інших суб'єктів кримінально-процесуальних відносин³. У свою чергу, Р. Ю. Савонюк поділяє суб'єктів кримінально-процесуального доказування на три групи: 1) державні органи та службові особи, на яких законом покладено обов'язок доказування; 2) особи, які мають право брати участь у доказуванні; 3) особи, які притягуються або залучаються до участі у доказуванні за рішенням органів і службових осіб, які здійснюють процесуальну діяльність у зв'язку з розслідуванням справи⁴. Слушною, на наш погляд, є позиція тих учених-правників, які виділяють дві класифікаційні групи суб'єктів

¹ Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : КНТ ; Вид. Фурса С. Я., 2006. С. 45.

² Словник української мови : в 11 т. Т. 9 / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1978. С. 614.

³ Тертишник В. М., Слинко С. В. Теория доказательств. Харьков : Арсис, 1998. С. 25.

⁴ Савонюк Р. Ю. Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. С. 21.

доказування: 1) державні органи та посадові особи, на які покладено обов'язок здійснювати доказування; 2) особи, які мають право брати участь у процесі доказування¹. Такий підхід, як нам здається, найбільш точно відбиває гносеологічну та правову сутність участі суб'єктів доказування в кримінальному провадженні. Безумовно, всі особи, які вступають у кримінально-процесуальні правовідносини, незалежно від обсягу їхніх прав та обов'язків і стадії кримінального процесу, в якій вони беруть участь є учасниками кримінального провадження. Разом із тим усі вони беруть участь у кримінальному провадженні лише на підставах та в порядку, передбачених КПК України, тобто діють відповідно до свого процесуального статусу. При цьому учасник кримінального провадження набуває статусу суб'єкта доказування лише у тому випадку, якщо його процесуальний статус передбачає можливість участі у кримінально-процесуальному доказуванні. Тобто суб'єкт доказування в кримінальному провадженні наділяється процесуальними правами чи обов'язками щодо отримання доказів – пошуку й виявлення (вилучення) фактичних даних та їх джерел, перевірки, оцінки фактичних даних і їх джерел, їх процесуального оформлення (закріплення) й надання фактичним даним та їх джерелам значення доказу у кримінальному провадженні, а також використання цих доказів для обґрунтування свого рішення у кримінальному процесі – про проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, про оголошення про підозру, про обвинувачення особи, винесення вироку судом тощо, отримання інших доказів (з метою перевірки висунутих версій, формування необхідної і достатньої сукупності доказів тощо).

Пізнання у кримінальному провадженні здійснюється лише за допомогою **кримінального процесуального доказування** – врегульованої законом процесуальної діяльності, що полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК України).

Під час визначення поняття «суб'єкт доказування» необхідно відштовхуватися й від поняття «доказування» або «процес доказування». Елементами процесу доказування є збирання (закріплення), перевірка та оцінка доказів. Указані елементи є пов'язаними між собою, оскільки збирання та перевірку неможливо відділити від

¹ Ляш А. О., Стахівський С. М. Докази і доказування в кримінальному судочинстві : навч. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2005. С. 139.

оцінки доказів. У свою чергу, останнє не завжди тягне за собою припинення процесу доказування, а може призвести до необхідності збирання та перевірки нових доказів. Доказування у кримінальному провадженні характеризується тим, що воно здійснюється відповідно до законодавчої регламентації, тобто відповідно до кримінальної процесуальної форми визначеними в законі суб'єктами.

Першим елементом процесу доказування є збирання доказів – складна комплексна діяльність суб'єктів доказування з виявлення, витребування, отримання, закріплення та збереження у встановленому порядку доказів. Збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження та потерпілим у порядку, передбаченому КПК (ч. 1 ст. 93 КПК України). Слід зауважити, що термін «збирання доказів» є умовним, оскільки сторони кримінального провадження не збирають вже готові докази, такі поступово формується під час доказової діяльності.

Кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення й стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України (ч. 1 ст. 22 КПК). Крім того, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів та інших доказів (ч. 2 ст. 22 КПК). Саме ці законодавчі положення надають можливість зробити висновок, що під час досудового та судового провадження процес доказування має свої певні особливості. Зокрема, під час досудового розслідування превалюють риси розшукового типу процесу, що обумовлює:

1) покладення на сторону обвинувачення обов'язку доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України;

2) надання стороні обвинувачення більших повноважень, пов'язаних із збиранням доказів, але з одночасним розширенням наданих стороні захисту та потерпілому прав, спрямованих на можливість їх збирання, у тому числі ініціювання проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, заявлення клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, реалізації права бути присутніми під час проведення слідчих дій тощо, а також розширення сфери судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні;

3) недопустимість покладення на сторону захисту обов'язку доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення.

Під час судового провадження найбільш яскраво проявляється засада змагальності, що обумовлює:

1) процесуальне положення суду, який, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України) та вирішує лише ті питання, які винесено на його розгляд сторонами (ч. 3 ст. 26 КПК України);

2) покладення на сторону обвинувачення обов'язку доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України; у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення такий обов'язок покладається на потерпілого (ч. 1 ст. 92, п. 4 ч. 3 ст. 5 КПК України);

3) покладення обов'язку доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого на сторону, що їх подає (ч. 2 ст. 92 КПК України).

Активність сторони кримінального провадження та спрямованість її доказової діяльності визначаються тією функцією, яку вона виконує у кримінальному провадженні, тим напрямом процесуальної діяльності, що здійснюється з метою реалізації завдань кримінального провадження суб'єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у кримінальному провадженні для захисту своїх прав та законних інтересів. Отже, обов'язок доказування (тягар доказування) обставин, передбачених ст. 91 КПК України, і перш за все події кримінального правопорушення та винуватості обвинуваченого, покладається на слідчого та прокурора, тобто сторону обвинувачення (ч. 1 ст. 91 КПК України). Саме на цих осіб законом покладається обов'язок у межах їх компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за винятком випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення, особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК України) та забезпечення ефективності досудового розслідування (ч. 4 ст. 38 КПК України). У разі відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення такий обов'язок покладається на потерпілого (п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК, ч. 1 ст. 92 КПК України).

Закон не вимагає від сторони обвинувачення встановлення обставин, які виправдовують підозрюваного (обвинуваченого), але

разом із тим прокурор і слідчий зобов'язані всебічно, повно та неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного чи обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання (ч. 2 ст. 9 КПК України). Саме з метою недопущення обвинувального ухилю в процесі збирання доказів КПК України встановлює, що у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть указувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий і прокурор зобов'язані провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 223 КПК України).

Отже, суб'єктами доказування в кримінальному провадженні є такі: 1) суд (суддя); 2) сторони обвинувачення та захисту; 3) потерпілий; 4) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України, які становлять предмет доказування, за винятком випадків, зазначених у ч. 2 ст. 92 КПК України, покладається на слідчого та прокурора й, в установлених законом випадках – на потерпілого. Це означає, що сторона захисту та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вправі, але не зобов'язані доказувати вказані обставини.

Відповідно до ч. 2 ст. 92 КПК України обов'язок доказування належності та допустимості доказів, даних щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, покладається на сторону, що їх подає.

На підставі викладеного, виходячи з аналізу вказаних вище критеріїв, вважаємо, що суб'єктами доказування є учасники кримінального провадження, які, обстоюючи свій чи представлений правовий інтерес, здійснюють пізнавальну або обґрунтовальну доказову діяльність, спрямуванням якої є виконання однієї з основних кримінально-процесуальних функцій. Таким чином, суб'єктами кримінального процесуального доказування є суд та сторони.

ТЕМА № 3 **СТРУКТУРА ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

План лекції

1. *Поняття та структура процесу доказування.*
2. *Процесуальні способи збирання доказів у кримінальному провадженні.*
3. *Перевірка та оцінка доказів у кримінальному провадженні.*

1. ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ

Доказування в кримінальному процесі є різновидом пізнання об'єктивної реальності. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд та суддя за допомогою засобів і в порядку, передбаченому законом, пізнають обставини такого явища, як кримінальне правопорушення. Пізнати обставини кримінального правопорушення зазначені вище службові особи можуть лише опосередкованим шляхом, тобто шляхом збирання, перевірки й оцінювання доказів. Якщо якась із службових осіб або адвокат безпосередньо сприймали (спостерігали) факт вчинення кримінального правопорушення, то вони не можуть бути суб'єктами доказування, оскільки повинні виступати як свідки в кримінальному провадженні.

Пізнання в кримінальному процесі може бути як безпосереднім, так і опосередкованим. Обидві його форми використовуються у кримінальному процесуальному доказуванні та є взаємопов'язаними, хоча більший акцент робиться на опосередковане пізнання тих явищ і подій, які відбулися в минулому.

М. М. Михеєнко в своїй роботі зазначає, що безпосереднє пізнання має здійснюватися у рамках передбачених законом слідчих і судових дій та знаходити відображення в протоколах цих дій, інакше воно буде пізнанням непроцесуальним і не матиме юридичного значення¹.

Кримінальне процесуальне доказування слід розглядати в двох аспектах: 1) гносеологічному; 2) формально-логічному. У гносеологічному аспекті доказування слід розуміти як процес дослідження

¹ Михеєнко М. М. Знач. твір. С. 8.

(пізнання) фактичних обставин кримінального правопорушення, тобто практичну й розумову діяльність суду, сторін та інших учасників кримінального провадження, спрямовану на формування, перевірку та оцінку доказів. У формально-логічному аспекті доказування – це формулювання обвинувальної чи виправдувальної тези (твердження, висновку) у кримінальному провадженні та її логічне обґрунтування.

Доказування як дослідження являє собою єдність практичних дій і мислення суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності. Його елементами є збирання (формування), перевірка та оцінка доказів (ч. 2 ст. 91 КПК України). Ці елементи є взаємопов'язаними, тісно переплетеними один з одним. Що ж стосується другого аспекта доказування, то його елементами є формулювання певної тези (наприклад, П. винен у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КПК України) і наведення аргументів для її обґрунтування.

Кримінальне процесуальне доказування – це діяльність суб'єктів кримінального провадження із збирання (формування), перевірки та оцінювання доказів, а також із формулювання на підставі цього певної тези (обвинувальної чи виправдувальної) та наведення аргументів для її обґрунтування.

2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ СПОСОБИ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Збирання (формування) доказів – це виконання суб'єктами доказування в межах їх повноважень процесуальних дій, спрямованих на виявлення, витребування, отримання та закріплення доказів в установленому законом порядку.

Як видно з визначення, збирання (формування) доказів – це практична діяльність суб'єктів доказування.

Відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим або представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК. Із змісту цієї норми випливає, що для кожної сторони закон установлює властиві їй способи збирання доказів.

Так, згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та

отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок і проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК.

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України сторона захисту, потерпілий або представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, збирає докази шляхом витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом учинення інших дій, здатних забезпечити надання суду належних і допустимих доказів.

Ініціювання стороною захисту, потерпілим або представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК України. Постанова слідчого чи прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді.

У відповідності до ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні.

Докази можуть бути одержані також на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 4 ст. 93 КПК України).

Основним способом збирання доказів стороною обвинувачення є проведення слідчих (розшукових) дій та такого їх різновиду, як негласні слідчі (розшукові) дії. Це пов'язано, перш за все, з тим, що правом їх проведення наділено тільки слідчого, відповідні оперативні підрозділи за письмовим дорученням слідчого чи прокурора, прокурора, а також з тим, що слідчі дії спрямовано безпосередньо на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії мають спільну мету, але відрізняються процесуальним порядком їх проведення, оскільки перші

проводяться в чітко встановленій процесуальній формі, а другі не мають такої чіткої процесуальної форми та здійснюються проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, не можна отримати в інший спосіб, а методи їх проведення не підлягають розголошенню, за винятком випадків, установлених КПК України.

Сторона захисту, а також потерпілий під час збирання доказів не мають права проводити слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії, оскільки це є виключною компетенцією слідчого та прокурора, проте закон надає їм право ініціювати проведення вказаних дій шляхом подання слідчому чи прокурору відповідних клопотань, які повинні бути розглянуті в строк не більше трьох днів з моменту подання.

До того ж гарантією дотримання прав сторони захисту та потерпілого, яка здатна убезпечити від необґрунтованої відмови від задоволення клопотання, є право оскаржити слідчому судді постанову слідчого чи прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій.

Сторона обвинувачення, сторона захисту або представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, також має право збирати докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків ревізій та актів перевірок. Цей спосіб збирання доказів не має такої чіткої процесуальної форми, як проведення слідчих (розшукових) дій.

Витребування – це звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів чи відомостей, які мають значення для кримінального провадження.

Витребувати їх можливо, якщо достовірно відомо, що речі, документи або відомості перебувають чи зберігаються в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб. У законі не вказано, в якій формі повинно відбуватися витребування – в письмовій чи усній. Уявляється, що як представникам сторони обвинувачення, так і стороні захисту перевагу необхідно надавати письмовій формі, оскільки, з одного боку, це дозволить надати спілкуванню офіційної форми, яка відповідає вимогам діловодства, забезпечить

повагу та інтереси органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб, а з іншого – сприятиме отриманню доказів, які відповідають вимогам допустимості.

Практика виробила форми звернення з вимогою про надання речей, документів або відомостей – для слідчого та прокурора це може бути постанова, яка є обов'язковою для виконання (ч. 5 ст. 40 КПК України), звернення, доручення, клопотання чи запит; для представників сторони захисту – заява або клопотання, а для захисника – також і адвокатський запит (п. 1 ч. 1 ст. 20, ст. 24 закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Сторони кримінального провадження здійснюють збирання доказів також шляхом їх отримання від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб. Правова природа отримання доказів, на відміну від витребування, є іншою. Отримання полягає у прийманні того, що надсилається, надається або вручається. Тобто, в разі отримання певна особа добровільно передає, надає або представляє матеріали слідчому чи прокурору. Для деяких учасників кримінального провадження законом передбачено право збирати й подавати (або тільки подавати) докази слідчому, прокурору або слідчому судді, а під час судового розгляду – суду. Це, зокрема, є правом підозрюваного, обвинуваченого, законного представника підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, представника та законного представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників та законного представника цивільного позивача.

Отже, вказане право зазначених осіб кореспондує обов'язку слідчого та прокурора прийняти (отримати) представлені матеріали, якщо вони мають значення для кримінального провадження.

Способом збирання доказів є отримання сторонами, а також потерпілим висновків експертів.

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання.

Відповідно до ч. 2, 3 ст. 93 КПК України сторони кримінального провадження, а також потерпілий або представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснюють збирання доказів шляхом отримання висновків ревізій та актів перевірок.

Буквальне тлумачення положень ст. 93 КПК України дає підставу дійти висновку, що сторони мають право отримувати висновки ревізій, які вже відбулися, вже були проведені. Але разом із тим слідчий та прокурор мають право не тільки отримати такий висновок, але й призначити ревізію та перевірку з метою отримання висновків.

До інших процесуальних дій, які є способами збирання стороною обвинувачення доказів, можна віднести будь-які передбачені КПК України процесуальні дії, які проводяться слідчим, прокурором або керівником органу досудового розслідування та спрямовані на отримання доказів, які сприяють усебічному, повному й неупередженому розслідуванню кримінального правопорушення та встановленню обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Сторона захисту, а також потерпілий мають право витребувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і службових осіб копії документів, відомостей, висновків ревізій та актів перевірок, що мають значення для кримінального провадження, не тільки на підставі ч. 3 ст. 93 КПК України, а також відповідно до вимог законів України «Про інформацію» й «Про доступ до публічної інформації».

Адвокат має право збирати докази відповідно до закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Способи збирання доказів, які передбачаються у ст. 93 КПК України, є вичерпними та розширеному тлумаченню не підлягають. Це положення має важливе значення для недопущення використання в доказуванні матеріалів так званих «нетрадиційних способів отримання доказів», до яких, зокрема, належать застосування поліграфа, допит під гіпнозом, використання здібностей екстрасенсів тощо. Такі дії не відповідають критеріям наукової достовірності та обґрунтованості, а тому отримані за їх допомогою відомості не можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні.

3. ПЕРЕВІРКА ТА ОЦІНКА ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Такий елемент, як перевірка доказів, згадується в ч. 2 ст. 91 КПК України, але закон не розкриває змісту цього поняття, на відміну від збирання (формування) й оцінки доказів.

Перевірка доказів являє собою єдність практичної та розумової діяльності суб'єктів доказування. Вона передбачає широке застосування таких логічних прийомів, як аналіз і синтез установлених

у кримінальному провадженні фактів та їх зіставлення. Жоден доказ не може бути покладений у підґрунтя висновків у кримінальному провадженні без перевірки.

Перевірка доказів здійснюється шляхом: 1) з'ясування змісту кожного окремо взятого доказу; 2) зіставлення його з обстановкою та іншими обставинами кримінального правопорушення; 3) зіставлення та порівняння його з іншими доказами, які є в кримінальному провадженні; 4) проведення додаткових, повторних і нових слідчих (розшукових) та/або негласних слідчих (розшукових) дій; 5) застосування тактичних прийомів та оперативно-розшукових заходів (непроцесуальні способи).

Оцінка доказів – це розумова (логічна) діяльність суб'єктів доказування, спрямована на визначення належності, допустимості й достовірності кожного доказу та достатності їх сукупності для встановлення обставин, які мають значення для правильного вирішення кримінального провадження.

У процесуальній літературі існує багато визначень оцінки доказів. Зокрема, в деяких з них ідеться про необхідність оцінювати докази у сукупності з їх процесуальними джерелами.

Так, Ю. М. Грошевий у своїй роботі визначає оцінку доказів та їх процесуальних джерел як розумову діяльність суб'єктів доказування з визначення допустимості та повноти процесуальних джерел, а також належності до справи наявних відомостей про факти, їх допустимості, достовірності та достатності для прийняття відповідних рішень¹.

Загальні правила оцінки доказів передбачено в ст. 94 КПК України: 1) слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням; 2) докази оцінюються в їх сукупності на підставі всебічного, повного й неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження; 3) службові особи, зазначені в ч. 1 ст. 94 КПК України, оцінюють докази, керуючись законом; 4) кожний доказ оцінюють з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення; 5) жоден доказ не має наперед встановленої сили (ч. 2 ст. 94 КПК України).

¹ Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : КНТ ; Вид. Фурса С. Я., 2006. С. 65.

ТЕМА № 4
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ
ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ДОКАЗУВАННІ

План лекції

1. Показання як джерело доказів.
2. Поняття та види речових доказів у кримінальному провадженні.
3. Документи як джерело доказів, їх види.
4. Процесуальний порядок зберігання речових доказів і документів. Порядок вирішення питання про долю речових доказів.
5. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному провадженні.

1. ПОКАЗАННЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ

Одним із процесуальних джерел доказів згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України є показання. Показання мають велике значення для вирішення завдань кримінального судочинства, адже найчастіше лише на їх підставі здійснюється достовірне встановлення обставин, що є предметом дослідження у кримінальному провадженні, й норми кримінального процесуального права застосовуються з урахуванням останніх до конкретного випадку.

Відповідно до ч. 1 ст. 95 КПК України **показання як процесуальне джерело доказів** – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення у цьому кримінальному провадженні.

Отже, ознаками показань як процесуального джерела доказів, виходячи з їх законодавчої дефініції, є такі:

1) показання – це відомості, які являють собою суб'єктивне сприйняття особою обставин, що мають значення для кримінального провадження, і надаються під час допиту в усній або письмовій формі (ознака, що стосується процесуальної форми отримання показань);

2) показання можуть бути надані підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим або експертом (ознака, що стосується суб'єкта показань);

3) відомості, які складають зміст показань, повинні стосуватися обставин, що мають значення для кримінального провадження (ознака, що стосується змісту показань).

Відсутність указаних ознак позбавляє отримані відомості значення показань як процесуального джерела доказів у кримінальному провадженні.

Слід наголосити, що показання можуть бути надані як підозрюваним, обвинуваченим, свідком або потерпілим, так і експертом. Тобто, у чинному КПК України до джерел доказів належать також показання експерта, обов'язком якого є давати свідчення як у процесі досудового розслідування, так і під час судового розгляду. За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку під присягою. Незважаючи на те, що висновок експерта (докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи) подається в письмовій формі, кожна сторона відповідно до ч. 9 ст. 101 КПК України має право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку, при цьому експерт згідно із ч. 3 ст. 94 КПК України зобов'язаний надати показання щодо проведеного ним дослідження, які, у свою чергу, відповідно до ч. 1, 3 ст. 95 та ч. 2 ст. 84 КПК України є процесуальними джерелами доказів кримінального провадження. Отже, той факт, що показання експерта є повноцінним джерелом доказів поряд із висновком експерта, є беззаперечним.

Закон не розрізняє окремі види показань залежно від процесуального статусу суб'єкта, від якого їх отримали, що пояснюється однаковою правовою природою цього джерела доказів. Водночас процесуальний статус суб'єкта показань безпосередньо впливає на таке:

- 1) визначення значення тих чи інших показань у кримінальному провадженні;
- 2) процесуальну форму їх отримання.

Так, показання підозрюваного й обвинуваченого та потерпілого мають значення не тільки джерела доказів у кримінальному провадженні, а і способу захисту їх законних інтересів (а показання підозрюваного чи обвинуваченого, який беззаперечно визнає свою вину,

ще й впливають на процесуальну форму кримінального провадження у випадках, установлених КПК України, зокрема у кримінальному провадженні на підставі угод та спрощеному провадженні щодо кримінальних проступків). Саме тому відповідно до ч. 2 ст. 95 КПК України підозрюваний, обвинувачений і потерпілий мають право (а не зобов'язані) давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду. На відміну від цих осіб, свідок та експерт зобов'язані давати показання слідчому, прокурору, слідчому судді та суду в порядку, установленому КПК (ч. 3 ст. 95 КПК України). При цьому слід урахувати правило, передбачене ст. 63 Конституції України та п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК України, за яким свідок має право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою підозри або обвинувачення у вчиненні ним, близькими родичами чи членами сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК України не підлягають розголошенню.

Що ж стосується процесуальної форми отримання показань, то вона визначається законом з урахуванням їх вищевказаного значення залежно від суб'єкта, який підлягає допиту. Закон установлює, що показання можуть даватися як в усній, так і в письмовій формі, однак тільки під час допиту. Способом фіксації показань, наданих під час досудового розслідування в процесі допиту, є протокол. Відповідно до ч. 2 ст. 104 КПК України якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу допиту за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовано на носії інформації, який додається до нього. Таке спрощення процесуального фіксування показань під час досудового розслідування зумовлюється, зокрема, тим, що вони не мають доказового значення в судовому розгляді, а тому й немає сенсу письмово їх фіксувати за умови фіксації технічними засобами (зрозуміло, якщо на цьому не наполягають учасники). Також слід зазначити, що потерпілий перед допитом попереджається про кримінальну відповідальність за давання завідомо неправдивих показань, свідок – за відмову давати показання (крім тих осіб, яких указано вище) та за давання завідомо неправдивих показань (ч. 3 ст. 224 КПК України). Підозрюваний та обвинувачений взагалі не попереджаються про кримінальну відповідальність, оскільки характер їх показань визначається тактикою їх захисту.

Правом на проведення допиту, так само як і інших слідчих дій на досудовому розслідуванні, наділено сторону обвинувачення. Сторона захисту згідно з ч. 8 ст. 95 КПК України має право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів. Разом із тим КПК передбачає право сторони захисту заявляти клопотання слідчому або прокуророві про проведення слідчої дії – допиту, але при цьому сторону обвинувачення наділено правом їх відхилити. Сторона обвинувачення має право провести таку слідчу дію, як допит, за власною ініціативою й без будь-яких зволікань, які можуть негативно вплинути на якість отриманих показань, оскільки в пам'яті свідка можуть відбутися процеси, пов'язані зі стиранням з неї певних деталей, що можуть мати значення для кримінального провадження, на свідка може бути здійснено вплив з боку інших учасників цього провадження або третіх осіб тощо.

О. Яновська стверджує, що пряма залежність сторони захисту від рішення сторони обвинувачення щодо доцільності проведення тих чи інших процесуальних дій та явна невідповідність строків реагування судового органу на звернення двох сторін під час вирішення ідентичних питань у процесі досудового розслідування свідчать про відсутність рівності сторін і недостатню процесуальну забезпеченість засади змагальності у кримінальному провадженні¹. Таким чином, відомості, зібрані стороною захисту, під час отримання пояснень від учасників кримінального провадження не є джерелом доказів, тоді як протоколи слідчих (розшукових) дій, до яких належать протоколи допиту, можуть бути оголошені в судовому засіданні, а учасники судового провадження мають право ставити запитання щодо цих протоколів свідкам (ст. 358 КПК України).

Для порівняння слід указати, що у країнах зі змагальною моделлю кримінального процесу, таких як США чи Великобританія, сторона захисту є абсолютно незалежною у зборі доказів, серед іншого і показань, від сторони обвинувачення й може їх збирати як самостійно, так і із залученням приватних детективів. У зв'язку з цим у наукових джерелах висловлюється думка, що сторона захисту у вітчизняному кримінальному провадженні також повинна бути

¹ Яновська О. Г. Змагальні засади процесу доказування в кримінальному провадженні. *Юридична Україна*. 2013. № 8. С. 79.

зрівняна у правах зі стороною обвинувачення щодо надання суду доказів у вигляді показань чи пояснень, зібраних нею¹.

Частина 4 ст. 95 КПК України містить правило, обумовлене засадою безпосередності дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК України), а крім того, має принципове значення в доказуванні – суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому ст. 225 КПК України. Суд не вправі обґрунтовувати судові рішення показаннями, наданими слідчому чи прокурору, або посилатися на них.

Тлумачення вказаних правил дозволяє зробити такі **висновки**:

1) показання, надані під час досудового розслідування, мають значення доказів лише для обґрунтування процесуальних рішень слідчого та прокурора (крім показань, отриманих у порядку ст. 225 КПК України);

2) судові рішення можуть ґрунтуватися лише на тих показаннях, які безпосередньо були сприйняті: а) судом під час судового розгляду; б) слідчим суддею під час досудового розслідування, що допускається у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого, через існування небезпеки для життя та здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань (ст. 225 КПК України); необхідно звернути увагу на те, що в порядку ст. 225 КПК України не можуть бути допитані виключно свідок та потерпілий;

3) показання підозрюваного в усіх випадках мають доказове значення лише під час досудового розслідування.

Однією з ознак показань як процесуального джерела доказів є те, що відомості, які становлять їх зміст, повинні стосуватися обставин, що мають значення для кримінального провадження. При цьому важливу роль відіграють правила, закріплені у ч. 5–7 ст. 95 КПК України:

1) особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за випадків, передбачених КПК України; такими винятками є закріплені ст. 97 КПК України показання з чужих слів;

¹ Король В. В., Садова Т. В. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 431.

2) висновок або думка особи, яка дає показання, можуть визнаватися судом доказом лише тоді, якщо такий висновок або думка є корисними для чіткого розуміння показань і ґрунтуються на спеціальних знаннях у розумінні ст. 101 КПК України (на наукових, технічних або інших спеціальних знаннях);

3) якщо особа, яка дає показання, висловила думку або висновок, що ґрунтується на таких спеціальних знаннях, а суд визнав їх недопустимими доказами в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 89 КПК України, інша сторона має право допитати особу згідно з правилами допиту експерта.

Одним із видів показань є показання з чужих слів, під якими розуміють висловлювання, здійснене в усній, письмовій або іншій формі щодо певного факту, яке ґрунтується на поясненнях іншої особи (ст. 97 КПК України). За своєю суттю показання з чужих слів є похідними доказами, а тому й доказування має спрямовуватися до першоджерела відомостей, що мають значення для кримінального провадження й мінімізації їх інтерпретаторів. Утім, суд у виняткових випадках має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення, якщо такі показання є допустимим доказом згідно з іншими правилами допустимості доказів. Під час прийняття цього рішення суд зобов'язаний враховувати значення пояснень і показань у випадку їх правдивості для з'ясування певної обставини та їх важливість для розуміння інших відомостей; інші докази щодо цих питань, які надавалися або можуть бути надані; обставини надання первинних пояснень, які викликають довіру щодо їх достовірності; переконливість відомостей щодо факту надання первинних пояснень; складність спростування пояснень або показань із чужих слів для сторони, проти якої вони спрямовані; співвідношення показань із чужих слів з інтересами особи, яка надала ці показання; можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення, або причини неможливості такого допиту. Урахування вказаних положень у сукупності надає можливість суду дійти обґрунтованого висновку щодо визнання показань із чужих слів допустимими.

Показання з чужих слів можуть бути використані як з метою перевірки інших доказів, так і у випадках відсутності первинних доказів або визнання судом неможливості допиту особи, якщо вона відсутня під час судового засідання внаслідок смерті або через тяжку фізичну чи психічну хворобу, відмовляється давати показання в

судовому засіданні, не підкорюючись вимозі суду дати показання; не прибуває на виклик суду, а її місцезнаходження не було встановлено шляхом проведення необхідних заходів розшуку; перебуває за кордоном та відмовляється давати показання (ч. 3 ст. 97 КПК України).

Показання з чужих слів є досить суперечливим інститутом кримінального провадження, оскільки донедавна українському кримінальному процесуальному праву він був невідомий. Він прийшов до нас із кримінального процесуального права США, в якому розроблено цілу теорію допустимості показань із чужих слів як доказів. За кримінальним процесуальним законодавством США до таких показань належить будь-яка інформація, яка не стосується особистих знань свідка, а є отриманою від третіх осіб. Така заява свідка зазвичай тягне за собою заперечення захисника іншої сторони, і суд може заборонити присяжним брати цю заяву до уваги. Однак із загального правила недопустимості показань із чужих слів як доказів є винятки: це заява особи, що перебувала на межі смерті, спонтанні вислови – вислови, які особа робить у запалі, не маючи часу на їх обдумування, заяви, зроблені свідком поза залом суду й зафіксовані письмово чи іншим чином (такі заяви можуть бути представлені як докази за умови, що свідок у суді підтвердить їх достовірність); заяви третіх осіб, які можуть викрити їх у вчиненні протиправного діяння; документи, записи, свідчення тощо¹.

Таким чином, використання як доказів у кримінальному провадженні показань із чужих слів є винятком із загального правила щодо особистого сприйняття фактів особою, яка дає показання, оскільки в такому випадку можуть відбуватись перекручування отриманої інформації, виникнення сумнівів щодо її достовірності та вплив суб'єктивного фактору, що зменшує її переконливість.

Використання показань із чужих слів як доказів – не загальне правило, а виняток з нього. У таких доказах закладено можливість помилки з причин суб'єктивного чинника. Вони формуються пізніше за первинні та на їх основі. Показання з чужих слів залежать не лише від змісту первинного джерела, а й від загальних закономірностей передання та сприйняття інформації на кожному етапі ретрансляції. Під час передання фактичних даних відбувається їх фільтрація та зміна. Отже, у їх змісті не виключається надмірна частка суб'єктивності

¹ Rolando C. V. Criminal Procedure: Law and Practice. 2nd ed. Pacific Grove, California : Brooks ; Cole publ., 1991. P. 377.

Саме тому законодавець передбачив низку правил, що обмежують використання таких доказів і визначають **умови їх допустимості**: а) правом визнати такі докази допустимими наділено лише суд; б) суд може визнати їх допустимими, якщо сторони погоджуються визнати їх доказами; в) суд має право визнати допустимим доказом показання з чужих слів, якщо підозрюваний чи обвинувачений створив або сприяв створенню обставин, за яких особа не може бути допитана; г) показання з чужих слів не може бути допустимим доказом факту чи обставин, на доведення яких вони надаються, якщо показання не підтверджуються іншими доказами, визнаними допустимими згідно з правилами КПК України; д) у будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором або співробітником оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження.

2. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Одним із процесуальних джерел доказів відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України є речові докази. Їх поняття закріплено у ст. 98 КПК України. **Речовими доказами** є матеріальні об'єкти, які були знаряддям учинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення. Ці докази узвичаєно називати так тому, що носієм відомостей, які мають доказове значення, є не людина, а речові об'єкти (об'єкти матеріального світу).

Законодавче визначення речових доказів має казуїстичний характер, тобто являє собою відкритий перелік їх різновидів. У науці кримінального процесу під речовими доказами розуміють предмети, які об'єктивно, через свої власні якості, а також зв'язок з іншими обставинами можуть служити засобом для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. При цьому ознака об'єктивності є ключовою для розуміння сутності речових доказів. Вона означає, що інформація, яку містить речовий доказ і

яка має значення для кримінального провадження, формується не для доведення її до відома органів досудового розслідування або суду, а зовсім з іншою метою чи взагалі незалежно від волі чи бажання будь-якої особи.

Оскільки речові докази мають нерозривний зв'язок з обставинами минулого, вони є незамінними, і тому їх втрата або суттєве пошкодження призводить до неможливості відтворення речового доказу, адже неможливим є повернення в минуле, коли формувався цей доказ. Саме через незамінність речових доказів і передбачену ст. 23 КПК України безпосередність дослідження речей як засади кримінального провадження законодавець на рівні закону (в ст. 100 КПК України) закріпив низку правил зберігання речових доказів та вирішення питання про них.

Виходячи із вищевказаного, можна виділити такі **ознаки**, які відрізняють речові докази від інших видів доказів:

1) носієм відомостей, що мають доказове значення, виступають виключно предмети (речі або документи);

2) відомості, що мають значення для кримінального провадження, відображаються на предметі не в момент проведення слідчих (розшукових) або судових дій, а за межами кримінального провадження;

3) речові докази є незамінними, оскільки створюються самим фактом та обстановкою вчиненого кримінального правопорушення; через цю ознаку не можуть бути речовими доказами зразки для експертизи (ст. 245 КПК України), бо вони пов'язані не з подією кримінального правопорушення, а з фактом його розслідування, у зв'язку з чим відіграють допоміжну роль в експертному дослідженні і, як правило, не є незамінними, на відміну від речових доказів.

Однак загальне правило про незамінність речових доказів має виняток. Він полягає у можливості приєднання до кримінального провадження похідних речових доказів – зліпків або копій слідів у випадку неможливості вилучення з місця події й обшуку та залучення оригіналів предметів.

Зміст ст. 98 КПК України свідчить про те, що законодавець не прагне дати вичерпний перелік предметів, які можуть бути речовими доказами, оскільки це взагалі є неможливим. Він називає лише певні ознаки, за якими **предмет може бути речовим доказом**:

1) матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, – ними можуть бути різні предмети, які

мають певне призначення у сфері будь-якої діяльності людини (ніж, пістолет, хімічні речовини тощо), спеціально виготовлені або пристосовані для вчинення конкретного кримінального правопорушення (відмичка, кастет, уламок скла, підроблені платіжні документи тощо);

2) матеріальні об'єкти, які зберегли на собі сліди вчинення кримінального правопорушення, – це предмети, пов'язані із кримінальним правопорушенням не безпосередньо, а через сліди; нерідко такі сліди неможливо відділити від поверхні предметів, і тому вони виступають разом із предметами, на яких вони залишилися або з частинами цих предметів; якщо ж це неможливо, то виготовляються копії таких слідів – це стосується, наприклад, слідів транспортних засобів, слідів злому, слідів пальців рук тощо; копії цих предметів необхідно вважати похідними доказами, а їх носії – похідними речовими доказами, оскільки первинними доказами будуть сліди на тому предметі, на якому вони залишилися;

3) предмети, що були об'єктом кримінально-протиправних дій, це конкретні об'єкти матеріального світу, на які спрямовано посягання; до таких предметів можна віднести викрадене майно, транспорт, гроші, цінності тощо;

4) гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення, можуть бути визнані речовими доказами тільки після встановлення факту придбання їх кримінально-протиправним шляхом, що має бути підтверджено відповідними доказами.

Слід підкреслити, що використання знаряддя вчинення кримінального правопорушення суттєво підвищує ступінь суспільної небезпечності діяння. Саме цим пояснюється включення законодавцем цієї ознаки до об'єктивної сторони окремих складів злочину. Наприклад, учинення хуліганських дій із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень, робить таке хуліганство особливо злісним.

Пленум Верховного Суду України в постанові від 06.11.2009 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» у п. 28 зазначив, що знаряддями злочину у справах про злочини проти власності слід вважати предмети чи технічні засоби, які умисно використовувалися особою чи особами, у співучасті з якими було вчинено такий злочин. Зокрема, транспортні засоби можуть бути

визнані знаряддям злочину не лише тоді, коли вони використовувалися для безпосереднього заволодіння чужим майном, а й тоді, коли без їх використання вчинення злочину було неможливим чи надто складним (транспортування членів злочинної групи до місця вчинення злочину, перевезення викраденого майна з місця вчинення злочину тощо).

Доказове значення грошей, цінностей та інших речей, набутих крім кримінально-протиправним шляхом або набутих юридичною особою внаслідок учинення кримінального правопорушення, полягає в тому, що наявність у підозрюваного чи обвинуваченого певних цінностей у розмірі, що суттєво перевищує його законні доходи, може підтверджувати сам факт його кримінально-протиправної діяльності. Відмежування цінностей, які були об'єктом кримінально-протиправних дій, від цінностей цієї групи має важливу роль, адже перші повертаються їх законному власнику, а другі підлягають зверненню у дохід держави (ст. 100 КПК України).

Необхідно зауважити, що класифікація речових доказів, наведена у ст. 98 КПК України, певною мірою має умовний характер, оскільки той самий предмет може належати одночасно до різних класифікаційних груп, наприклад зброя, викрадена підозрюваним чи обвинуваченим, а потім використана для вчинення кримінального правопорушення, одночасно є його предметом і знаряддям, а також предметом, на якому залишилися сліди кримінального правопорушення.

Для визнання об'єктів матеріального світу речовими доказами й використання їх в доказуванні в кримінальному провадженні вони мають відповідати вищевказаним ознакам та **процесуальним вимогам**, до яких належать такі:

1) належне процесуальне оформлення факту отримання стороною кримінального провадження матеріального об'єкта; оформлення процесу отримання речових доказів без складання відповідних процесуальних документів є неправомірним, оскільки це не забезпечує достатніх гарантій достовірності отриманої інформації;

2) речові докази, отримані або вилучені слідчим чи прокурором, оглядають фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду (ч. 2 ст. 100 КПК України);

3) оглянуті слідчим чи прокурором предмети, які мають ознаки речових доказів, долучаються до провадження відповідною постановою (необхідно зазначити, що закон не передбачає складання

окремої постанови про залучення до кримінального провадження предметів як речових доказів, утім складання слідчим чи прокурором постанови забезпечує визначеність у цьому питанні);

4) речовий доказ, наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків, передбачених ст. 160–166, 170–174 КПК України (ч. 1 ст. 100 КПК України);

5) речовий доказ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження, якій його надали; сторона кримінального провадження, якій надано речовий доказ, зобов'язана зберігати його у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 100 КПК України).

Порядок процесуального оформлення речових доказів залежить від суб'єкта та способу їх отримання:

а) речовий доказ може бути вилучено слідчим, прокурором під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду та обшуку; слід звернути увагу на те, що закон дозволяє вилучати лише ті предмети, які мають значення для кримінального провадження або обіг яких заборонено (наркотичні засоби, психотропі, сильнодіючі, ядовиті, отруйні, радіоактивні та вибухові речовини, зброя без належного дозволу на її придбання та зберігання тощо);

б) речові докази можуть бути вилучені службовою особою, уповноваженою здійснити затримання особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення в порядку ст. 208 КПК України під час такого затримання; у цьому випадку факт їх вилучення та їх детальний опис має бути засвідчено в протоколі затримання (ст. 208 КПК України), і такі предмети набувають статусу тимчасово вилученого майна; не пізніше наступного робочого дня після затримання й вилучення майна слідчий відповідно до вимог ст. 171 КПК України має скласти клопотання до слідчого судді про арешт майна, і за наявності відповідних підстав слідчий суддя постановляє ухвалу про арешт тимчасово вилученого майна; отже, у цьому випадку процесуальне оформлення речового доказу здійснюється шляхом складання таких процесуальних документів: протоколу затримання, клопотання про арешт тимчасово вилученого майна й ухвали слідчого судді про арешт майна;

в) речові докази можуть бути вилучені під час проведення тимчасового доступу до речей і документів як заходу забезпечення кримінального провадження (при цьому необхідно враховувати, що

такий спосіб отримання речових доказів відповідно до ст. 159 КПК України є доступним для обох сторін кримінального провадження); в разі вилучення речового доказу через інститут тимчасового доступу до речей і документів закон встановлює обов'язок особи, яка пред'явила ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до речей, залишити володільцю речей і документів опис речей і документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді або суду (ч. 3 ст. 165 КПК України), тобто вилучення предмета має бути процесуально оформлено у таких документах: в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів, в описі вилучених речей і документів;

г) предмети можуть бути добровільно надані будь-яким учасником кримінального провадження, у такому випадку слідчий або прокурор мають скласти протокол їх огляду, в якому засвідчити факт добровільного надання та детально їх описати; особа, яка надала предмет добровільно, також може бути допитана щодо обставин їх отримання;

г) речовий доказ може бути вилучено шляхом тимчасового вилучення предмета під час затримання будь-якою особою в порядку ст. 207 КПК України, у такому випадку особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставленням затриманої особи до слідчого, прокурора чи іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно; факт передання тимчасово вилученого майна засвідчується протоколом. Після цього слідчий або прокурор звертаються до слідчого судді з клопотанням про арешт майна і слідчий суддя постановляє ухвалу про арешт майна; у цьому випадку процесуальне оформлення речового доказу здійснюється шляхом складання таких процесуальних документів: протоколу тимчасово вилученого майна, клопотання про арешт тимчасово вилученого майна й ухвали слідчого судді про арешт майна.

Виходячи із вимог ст. 236 КПК України, якщо в ухвалі слідчого судді про проведення обшуку конкретно зазначено предмети, які мають бути вилучені, то факт їх вилучення відображається у протоколі обшуку, й вони докладно описуються, а також можуть бути сфотографовані. Якщо в процесі обшуку вилучаються також і інші предмети, які не були зазначені в ухвалі слідчого судді, то вони набувають статусу тимчасово вилученого майна, також докладно описуються в протоколі обшуку або окремому протоколі огляду, а потім слідчий протягом сорока восьми годин після вилучення майна

відповідно до вимог ст. 171 КПК України має звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт цього майна. Аналогічне правило передбачено і ст. 237 КПК України стосовно проведення огляду: вилучені речі та документи, що не належать до предметів, вилучених законом з обігу, вважаються тимчасово вилученими. У вказаних випадках процесуальне оформлення речових доказів здійснюється у таких процесуальних документах: в ухвалі слідчого судді про обшук та протоколі обшуку (якщо вилучено лише той предмет, що вказано в ухвалі слідчого судді); протоколі огляду; клопотанні про арешт тимчасово вилученого майна; ухвалі слідчого судді про арешт тимчасово вилученого майна, що відповідає критеріям, передбаченим ст. 167 КПК України.

Входячи із останньої норми, щодо речових доказів необхідно ще раз підкреслити, що за змістом закону речовий доказ може перебувати у сторони кримінального провадження лише з двох підстав: або він був наданий добровільно, або на підставі судового рішення, адже, як було вказано вище, будь-який спосіб його примусового вилучення передбачає або отримання ухвали слідчого судді до проведення процесуальної дії, або подальше постановлення ухвали слідчого судді про арешт майна.

3. ДОКУМЕНТИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ, ЇХ ВИДИ

Під **документом** як одним із процесуальних джерел доказів розуміють спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, що мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення й можуть бути використані як доказ факту чи обставин, які підлягають доказуванню під час кримінального провадження (ч. 2 ст. 84, ч. 1 ст. 99 КПК України).

Згідно з ч. 2 ст. 99 КПК України до цього виду доказів можуть належати такі **групи документів**:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку та випадках, передбачених КПК України, протоколи про перебіг і результати проведення процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок;

5) матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

При вирішенні питання про залучення матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації до кримінального провадження як доказів необхідно керуватися Рішенням КСУ у справі за конституційним поданням СБУ щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 Конституції України від 20.10.2011 № 12-рп/2011, згідно з яким одержання фактичних даних будь-якими фізичними або юридичними особами внаслідок вчинення ними ініціативних, цілеспрямованих, а не ситуативних (випадкових) дій із застосуванням власних (приватних) технічних засобів фіксації злочинного діяння (фото-, кіно-, відео-, звукозаписи, відео-камери спостереження, розташовані як у приміщеннях, так і ззовні) розцінюється як незаконне обмеження або порушення основоположних прав і свобод людини та громадянина, гарантованих Конституцією України, і є підставою для визнання поданих доказів недопустимими¹. Виходячи з вищевикладеної позиції КСУ, такий вид документів має виходити від державних органів та їх посадових осіб, уповноважених на здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Письмові документи можуть виходити від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, підприємств, установ та організацій і мати офіційний характер (наприклад, довідки, характеристики, пояснення, розписки тощо). До офіційних документів висуваються особливі вимоги, а саме: а) їх зміст визначається компетенцією посадової чи службової особи відповідного органу, яка діє в межах наданих їй повноважень; б) форма документа має містити необхідні обов'язкові реквізити (прізвище,

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України : від 20.10.2011 № 12-рп/2011 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11> (дата звернення: 20.03.2018).

ім'я та по-батькові посадової чи службової особи, яка його склала, дату та місце складання, встановлений для цього документа перелік відомостей, спеціальні бланки, номер реєстрації, підписи, печатки, штампи, супроводжувальні листи тощо). Відповідно до ч. 11 ст. 232 КПК України до цього виду документів слід віднести рапорт слідчого або прокурора, складений за результатами опитування, проведеного у режимі відео- або телефонної конференції.

Письмові акти можуть мати й особистий (приватний) характер (листи, записки, рукописи та ін.), тобто авторами відомостей, які в ньому містяться, можуть бути фізичні особи (такі документи можуть містити вказівку на автора, його анкетні дані чи бути анонімними тощо). При цьому документ набуває доказового значення в тому випадку, якщо він був одержаний з дотриманням встановленої законом процесуальної форми, у матеріалах кримінального провадження обов'язково повинні міститися дані про те, яким чином інформація потрапила до сфери кримінального судочинства; має бути відомо джерело її походження з метою забезпечення можливості його перевірки (критерій допустимості). До того ж, якщо долучений до матеріалів провадження або наданий для ознайомлення суду особою, яка бере участь у кримінальному провадженні, документ викликає сумнів у його достовірності, учасники судового провадження мають право просити суд виключити його з доказів і вирішувати справу на підставі інших доказів або призначити відповідну експертизу цього документа (ч. 3 ст. 358 КПК України).

Залучення документів як доказів до кримінального провадження може здійснюватись у різні способи в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом, а саме:

1) подання за власною ініціативою учасниками провадження, а також будь-якими іншими фізичними та юридичними особами;

2) витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб документів, їх копій, висновків ревізій, актів перевірок на вимогу сторони кримінального провадження та потерпілого (ст. 93 КПК України).

Документи складаються як у зв'язку з кримінальним провадженням, так і поза його межами незалежно від нього (свідцтво про народження, лікарняний лист тощо). Документи приєднуються до матеріалів кримінального провадження, факт їх отримання оформлюється протоколом відповідної процесуальної дії.

Частиною 5 ст. 548, ч. 1 ст. 555, ч. 4–6 ст. 558 та ч. 3 ст. 560, ст. 564 КПК України визначається процедура направлення органом, уповноваженим здійснювати зносини з компетентними органами іноземної держави, або передання центральним органом України щодо міжнародної правової допомоги компетентному органу іноземної держави матеріалів, одержаних у результаті виконання запиту (доручення, клопотання) про міжнародну правову допомогу. При цьому документи, які направляються у зв'язку із запитом про міжнародне співробітництво, якщо їх складено й засвідчено у відповідній формі офіційною особою компетентного органу запитуючої або запитуваної сторони та скріплено гербовою печаткою компетентного органу, який проводив процесуальні дії, приймаються на території України без додаткового засвідчення (легалізації) у разі, якщо це передбачено міжнародним договором України (ч. 1 ст. 550, ч. 2 ст. 560 КПК України). Відомості, які містяться в матеріалах, отриманих у результаті виконання органами іноземної держави дій, визначених у запиті, та за процедурою, передбаченою законодавством запитуваної держави, не потребують легалізації й визнаються судом допустимими доказами, якщо під час їх отримання не було порушено засади справедливого судочинства, права людини й основоположних свободи (ч. 2 ст. 550 КПК України). Складені органом досудового розслідування, слідчим, прокурором або суддею документи для забезпечення виконання запиту про міжнародну правову допомогу підписуються зазначеними посадовими особами та скріплюються печаткою відповідного органу. Отримані за результатами виконання запиту від інших відомств, установ чи підприємств (незалежно від форми власності) документи повинні бути підписані їхніми керівниками та засвідчені печаткою відповідного відомства, установи чи підприємства (ч. 3 ст. 558 КПК України).

Загальні вимоги щодо змісту та форми таких процесуальних документів, як протоколи про перебіг і результати проведення процесуальних дій і додатки до них тощо встановлено у ст. 104–108 КПК України. Зокрема, протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки й інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі та документи або їх копії можуть використовуватися в процесі доказування в кримінальному провадженні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування (ч. 1 ст. 256 КПК України). При цьому додатки до протоколів

процесуальних дій: а) є складовою та невід'ємною частиною таких протоколів; б) пояснюють і конкретизують фактичні дані, викладені та засвідчені в протоколах; в) можуть бути засобом фіксації додаткової доказової інформації, не відображеної в змісті протоколу; г) в окремих випадках можуть мати самостійне доказове значення.

До цього виду доказів слід віднести і журнал судового засідання. Відповідно до п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК України одним з істотних порушень вимог кримінального процесуального закону є відсутність у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксовано судове провадження в суді першої інстанції.

Ревізія – це система контрольних дій, за допомогою яких за певний період часу відповідно до програми ревізії встановлюються законність, цілеспрямованість та економічна ефективність проведених господарських операцій і правильність дій посадових осіб під час їх здійснення¹. Ревізія – форма документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку та звітності; спосіб документального викриття нестач, розтрат, привласнень чи крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань. Вона – це різностороння і перевірка діяльності підприємства для встановлення законності, доцільності й ефективності дій.

На відміну від інших форм контролю, ревізія має чіткий правовий статус, який закріплює межі її поширення, строки проведення, права й обов'язки посадових осіб, а також порядок оформлення та розгляду результатів. Ревізія є найбільш поширеною формою економічного контролю, а тому судово-слідчі органи з усіх форм економічного контролю застосовують як процесуальний засіб виявлення складу злочину тільки ревізії².

Чинне відомче законодавство щодо проведення ревізій конкретизує форми контролю й визначає їх – це державний фінансовий аудит, перевірка державних закупівель та інспектування (ревізія)³.

¹ Камлик М. І. Особливості обліку і використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. Київ : Київ. держ. ун-т внутр. справ, 1995. С. 196.

² Рогозян Л. Є., Вахлакові В. В. Ревізія і контроль : навч. посіб. Алчевськ : ДонДТУ, 2008. С. 37.

³ Хацуляк О. Ю. Місце актів ревізій та перевірок у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5. С. 158.

Приводом для проведення ревізії може бути план проведення ревізії фінансово-господарської діяльності підприємства, установи чи організації, розпорядження відповідного керівника або ініціати ва відповідного правоохоронного органу.

Процедуру здійснення інспектування у формі ревізій визначено Порядком проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України¹ від 20.04.2006 № 550 зі змінами та доповненнями станом на грудень 2016 р., а чинний КПК України взагалі не має відповідних норм, які б визначали процедуру призначення ревізій у кримінальному провадженні, але ж містить посилання на один із видів джерела доказів – документи, – висновки ревізій та акти перевірок (п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України), що є певною проблемою у їх проведенні.

Сторона кримінального провадження, потерпілий або представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надавати суду оригінали документа, а не його копію (ч. 3 ст. 99 КПК України). Зазначені учасники мають право надати витяги, копії, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді, а на вимогу суду мають надати документи у повному обсязі (ч. 6 ст. 99 КПК України). Водночас дублікат документа може бути визнаний судом як оригінал документа (ч. 4 ст. 99 КПК України). Для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо оригінал документа: 1) був втрачений або знищений, крім випадків, якщо це відбулося з вини потерпілого або сторони, яка його надає; 2) не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур; 3) перебуває у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони (ч. 5 ст. 99 КПК України). Окрім цього, сторона провадження зобов'язана надати іншій стороні можливість оглянути або з використанням копіювальної техніки чи електронних засобів скопіювати оригінали необхідних документів, зміст яких доводився у передбаченому законом порядку (ч. 7 ст. 99 КПК України).

Документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження, якій

¹ Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : постанова Кабінету Міністрів (КМ) України від 20.04.2006 № 550 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-п> (дата звернення: 20.03.2018).

надано цей документ. Остання зобов'язана зберігати його у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні. Зберігання доказів, отриманих або вилучених стороною обвинувачення, здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (ч. 2 ст. 100 КПК України). При цьому документи, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, повинні бути невідкладно знищені на підставі його рішення, крім випадків, передбачених ч. 3 ст. 255 та ст. 256 КПК України (ч. 1 ст. 255 КПК України). Документи, надані суду, зберігаються в суді (ч. 5 ст. 100 КПК України).

Документ повинен зберігатися разом із матеріалами кримінального провадження протягом усього часу його здійснення. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор або суд можуть видати копії цього документа, а за необхідності – його оригінал, долучивши замість нього до матеріалів кримінального провадження належним чином завірені копії (ч. 3 ст. 100 КПК України). У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцю витрати, пов'язані з втратою чи знищенням документа та виготовленням його дубліката (ч. 4 ст. 100 КПК України). Питання про долю документів, які були надані суду, вирішується судом під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження, зокрема у резолютивній частині вироку зазначається серед іншого рішення щодо документів (п. 1, 2 ч. 4 ст. 374 КПК України). При цьому документи повинні зберігатися до набрання рішенням суду законної чинності (п. 7 ч. 9 ст. 100 КПК України).

Окрім цього, якщо власник документів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, може бути зацікавлений у їх поверненні, прокурор зобов'язаний повідомити його про наявність таких документів у розпорядженні прокурора та з'ясувати, чи бажає він їх повернути. Допустимість зазначених дій та час їх учинення визначаються прокурором з урахуванням необхідності забезпечення прав та законних інтересів осіб, а також запобігання завданню шкоди для кримінального провадження (ч. 3 ст. 255 КПК України). Згідно з ч. 1, 2 ст. 549 КПК України документи, передані запитуваною стороною на виконання запиту компетентного органу України за процедурою міжнародного співробітництва, зберігаються в порядку, встановленому КПК України для зберігання

речових доказів та документів, і після закінчення кримінального провадження повертаються запитуваній стороні, якщо не було досягнуто домовленості про інше.

Під час передання компетентному органу запитуючої сторони документів на виконання запиту компетентний орган України може відмовитися від вимоги їх повернення після закінчення кримінального провадження запитуючій стороні у разі, якщо на території України відсутня потреба у їх використанні для досудового розслідування та судового розгляду в іншому кримінальному провадженні.

Під час здійснення кримінального провадження вживаються необхідні заходи для забезпечення належного зберігання документів, зокрема тих, які є речовими доказами.

Документи є речовими доказами, якщо вони містять ознаки, зазначені в ч. 1 ст. 98 КПК України (ч. 2 ст. 98 КПК України). Критерієм розмежування документів (узагалі) і документів – речових доказів є спосіб збереження та передання відомостей про факти й обставини кримінального правопорушення. Так, у звичайних документах відомості про обставини й факти викладено у вигляді описування цих обставин і фактів відповідними особами за допомогою різних способів фіксації доказової інформації, а в документах – речових доказах є безпосереднє відображення на документі як предметі матеріального світу певних об'єктів, явищ і процесів та їх ознак. Таким чином, доказове значення звичайного документа має його зміст, а не форма, і тому його можна замінити іншим аналогічним документом або дублікатом. Завдяки таким властивостям речового доказу, як індивідуальна визначеність і незамінність, він набуває доказового значення: а) особливостями своїх зовнішніх ознак, формою (наприклад, матеріал, з якого він виготовлений: папір, тканина, фотоплівка, кінострічка; виготовлення за допомогою телеграфних і друкарських знаків, креслень, цифр, малюнків, зображень, а також друкарські, фонографічні документи, диски тощо); б) місцем знаходження; в) обставинами його виявлення та вилучення під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Окремої уваги заслуговує питання щодо особливостей використання в процесі доказування документів, зібраних із дотриманням вимог закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Згідно із ст. 10 вказаного закону матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються: 1) як приводи та підстави для початку

досудового розслідування; 2) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні; 3) для попередження, виявлення, припинення та розслідування злочинів, розвідувально-підривних посягань проти України, розшуку злочинців та осіб, які безвісти зникли.

4. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ЗБЕРІГАННЯ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ І ДОКУМЕНТІВ. ПОРЯДОК ВИРІШЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ДОЛЮ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Згідно із ст. 100 КПК України речовий доказ, наданий стороні кримінального провадження або нею вилучений, повинен бути якнайшвидше повернутий володільцю, крім випадків, передбачених ст. 160–166, 170–174 КПК України.

Речовий доказ або документ, наданий добровільно або на підставі судового рішення, зберігається у сторони кримінального провадження, якій його надали. Сторона кримінального провадження, якій надано речовий доказ або документ, зобов'язана зберігати їх у стані, придатному для використання у кримінальному провадженні. Речові докази, отримані або вилучені слідчим чи прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. Зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Документ повинен зберігатися протягом усього часу кримінального провадження. За клопотанням володільця документа слідчий, прокурор або суд можуть видати копії цього документа, за необхідності – його оригінал, долучивши замість них до кримінального провадження його завірені копії.

У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй речового доказу вона зобов'язана повернути володільцю таку саму річ або відшкодувати її вартість. У разі втрати чи знищення стороною кримінального провадження наданого їй документа вона зобов'язана відшкодувати володільцю витрати, пов'язані з втраченою чи знищенням документа та виготовленням його дубліката.

Речові докази та документи, надані суду, зберігаються в суді, за винятком випадків, передбачених ч. 6 ст. 100 КПК України, а також речових доказів у вигляді громіздких або інших предметів, що вимагають спеціальних умов зберігання, які можуть перебувати в іншому місці зберігання.

Речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів або великих партій товарів, зберігати які через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів, або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких є зіставимими з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню:

1) повертаються власнику (законному володільцю) або передаються йому на відповідальне зберігання, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

2) передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді чи суду для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження;

3) знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді чи суду, якщо такі товари або продукція, що піддаються швидкому псуванню, мають непридатний стан;

4) передаються для їх технологічної переробки або знищуються за рішенням слідчого судді чи суду, якщо вони належать до вилучених з обігу предметів чи товарів, а також якщо їх тривале зберігання є небезпечним для життя чи здоров'я людей або довкілля.

У вказаних випадках речові докази фіксуються за допомогою фотографування або відеозапису та докладно описуються. У разі необхідності може бути збережений зразок речового доказу, достатній для його експертного дослідження або інших цілей кримінального провадження.

Речові докази вартістю понад 200 розмірів мінімальної заробітної плати, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді або суду Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, для здійснення заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості.

Питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів, які були надані суду, вирішується судом під час ухвалення судового рішення, яким закінчується кримінальне провадження. Такі докази й документи повинні зберігатися до набрання рішенням законної чинності. У разі закриття кримінального провадження слідчим або прокурором питання про спеціальну конфіскацію та долю речових доказів і документів вирішується ухвалою

суду на підставі відповідного клопотання, яке розглядається згідно зі ст. 71–174 КПК України. При цьому:

1) гроші, цінності та інше майно, підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та/або які зберегли на собі його сліди, конфіскуються, крім випадків, коли власник (законний володілець) не знав і не міг знати про їх незаконне використання; у такому разі зазначені гроші, цінності та інше майно повертаються власнику (законному володільцю);

2) гроші, цінності та інше майно, які призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення, конфіскуються;

3) майно, що було предметом кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним обігом, та/або вилучене з обігу передається відповідним установам або знищується;

4) майно, яке не має жодної цінності й не може бути використане, знищується, а у разі необхідності – передається до криміналістичних колекцій експертних установ або зацікавленим особам на їх прохання;

5) гроші, цінності та інше майно, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, конфіскуються, крім тих, які повертаються власнику (законному володільцю), а якщо його не встановлено – переходять у власність держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку;

6) гроші, цінності та інше майно, одержані фізичною або юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або які є доходами від нього, а також майно, на яке їх було повністю або частково перетворено, конфіскуються;

6¹) майно (грошові кошти або інше майно, а також доходи від них) засудженого за вчинення корупційного злочину, легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом або його пов'язаною з ним особи конфіскується, якщо в суді не підтверджено законність підстав набуття прав на таке майно;

7) документи, що є речовими доказами, залишаються в матеріалах кримінального провадження протягом усього часу їх зберігання.

Суперечка про належність речей, що підлягають поверненню, вирішується у порядку цивільного судочинства. У такому випадку річ зберігається до набрання рішенням суду законної чинності.

Під час дослідження питання щодо зберігання речових доказів слід також керуватися Порядком зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 № 1104¹. Цей Порядок визначає всі перелічені в назві правила.

Речові докази, за винятком документів, що зберігаються разом із матеріалами кримінального провадження, повинні бути належним чином упаковані й опечатані. Спосіб упакування повинен забезпечувати неможливість підміни або зміни вмісту без порушення її цілісності та схоронності вилучених (отриманих) речових доказів від пошкодження, псування, погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення.

На речові докази, які не можуть бути належним чином упаковані через громіздкість чи з інших причин, прикріплюється бирка у спосіб, що унеможливило її зняття, зміну або пошкодження.

На упаковці (бирці) проставляються підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, та зазначається інформація про вміст упаковки, найменування проведеної процесуальної дії, дата її проведення та номер кримінального провадження.

Речові докази, крім тих, що були повернуті власнику або передані йому на відповідальне зберігання, реалізовані, знищені або технологічно перероблені, зберігаються до передання їх суду в органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, або в інших місцях зберігання. Якщо через громіздкість чи з інших причин ці речові докази не можуть бути передані суду, вони зберігаються в органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, або в інших місцях зберігання, до набрання законної чинності судовим рішенням, яким закінчується кримінальне провадження або вирішується спір про їх належність у порядку цивільного судочинства.

Умовою зберігання речових доказів повинне бути забезпечення збереження їх істотних ознак та властивостей. Забороняється зберігати речові докази в умовах, що можуть призвести до їх знищення

¹ Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України : постанова КМ України від 19.11.2012 № 1104 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-p> (дата звернення: 20.03.2018).

чи псування. У разі потреби необхідно вжити невідкладні заходи для приведення таких речових доказів у стан, що дає змогу забезпечити їх подальше зберігання.

У разі закриття слідчим або прокурором кримінального провадження питання про речові докази вирішується у відповідній постанові слідчого чи прокурора.

Вилучені (отримані) стороною обвинувачення речові докази зберігаються разом із матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження.

Документи, які є речовими доказами, повинні зберігатися вкладеними між чистими аркушами паперу в конвертах. На таких документах забороняється робити будь-які помітки, написи й перегинати їх. У разі наявності великої кількості документів вони складаються в окремий пакет. На конверті (пакеті) зазначається перелік документів, вкладених у нього.

Речові докази, в тому числі документи, які за своїми властивостями (габаритами, кількістю, вагою, об'ємом) не можуть зберігатися разом з матеріалами кримінального провадження, зберігаються у спеціальних приміщеннях органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, обладнаних сейфами (металевими шафами), стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охоронною та протипожежною сигналізацією (далі – обладнані приміщення), крім матеріальних носіїв секретної інформації, які передаються в установленому законом порядку на зберігання до режимно-секретного підрозділу органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ. У разі відсутності обладнаного приміщення виділяються спеціальні сейфи (металеві шафи) достатнього розміру (далі – спеціальний сейф).

Відповідальним за зберігання речових доказів, що зберігаються разом із матеріалами кримінального провадження, є слідчий, який здійснює таке провадження.

Відповідальною за зберігання речових доказів в обладнаному приміщенні чи спеціальному сейфі є посадова особа органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, що призначається наказом керівника такого органу або слідчого підрозділу відповідно до його повноважень (далі – відповідальна особа). Згідно із зазначеним наказом з посадових осіб органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, призначається також особа, яка заміщує відповідальну особу в разі її відпустки, відрядження чи тривалої відсутності з інших

причин, та особа, в якій на відповідальному зберіганні перебуває дублікат ключів від обладнаного приміщення чи спеціального сейфа.

Для обліку речових доказів у кожному органі, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, відповідальною особою ведеться книга обліку речових доказів (далі – книга обліку), яка нумерується, прошнуровується, засвідчується підписом керівника слідчого підрозділу та скріплюється печаткою органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ. Книга обліку зберігається у відповідальній особи.

Узяття на облік речових доказів здійснюється не пізніше наступного дня після їх вилучення (отримання) шляхом внесення відповідного запису до книги обліку. У разі, коли облік речових доказів у книзі обліку не може бути проведений своєчасно з об'єктивних причин (значна віддаленість місця вилучення – отримання речових доказів від місцезнаходження органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, тощо), такий облік повинен здійснюватися в день їх фактичної доставки. Якщо день, в який має проводитись облік речових доказів, припадає на святковий або інший неробочий день, їх облік здійснюється у перший після нього робочий день.

Запис про вилучені (отримані) речові докази робиться у книзі обліку відповідальною особою на підставі протоколу, в якому зафіксовано факт їх вилучення (отримання), поданого слідчим, який здійснює кримінальне провадження.

Записи робляться у книзі обліку в хронологічному порядку, інформація про кожний речовий доказ зазначається окремо. У разі, коли робляться записи про кілька однорідних речових доказів, зазначаються їх найменування, кількість, вага й об'єм (залежно від виду вилучених речей або документів).

Якщо речові докази залишаються в матеріалах кримінального провадження та не здаються на зберігання до обладнаного приміщення чи спеціального сейфа або передаються на зберігання до іншого місця зберігання, в книзі обліку робиться відповідна відмітка із зазначенням прізвища слідчого, який здійснює кримінальне провадження.

Після передання речових доказів до іншого місця зберігання слідчий у вищевказані строки зобов'язаний надати відповідальній особі копії документів, які підтверджують факт передання речових доказів.

Передання на зберігання речових доказів, які за своїми властивостями повинні зберігатися в обладнаному приміщенні чи спеціальному сейфі, здійснюється відразу після їх взяття на облік у книзі обліку.

Відповідальна особа під час прийняття для зберігання речових доказів перевіряє відповідність даних, зазначених у протоколі, в якому зафіксовано факт їх вилучення (отримання), фактичному стану речових доказів.

На кожній упаковці (бирці) зазначаються номер книги обліку та порядковий номер запису.

Відповідальна особа заповнює квитанцію про отримання речових доказів для зберігання в обладнаному приміщенні чи спеціальному сейфі (далі – квитанція), яка долучається до матеріалів кримінального провадження.

У разі виникнення необхідності у проведенні процесуальних дій з вилученими (отриманими) речовими доказами слідчий, який здійснює кримінальне провадження, отримує з обладнаного приміщення чи спеціального сейфа необхідну упаковку з речовими доказами чи безпосередньо речові докази з прикріпленою биркою. У книзі обліку робиться відмітка про видачу речових доказів та про цілісність упаковки чи бирки, що засвідчується підписом слідчого.

Після закінчення процесуальних дій речові докази в належній упаковці або з прикріпленою биркою у вищевказані строки здаються на зберігання до обладнаного приміщення чи спеціального сейфа.

Під час передання матеріалів кримінального провадження від одного слідчого іншому у присутності відповідальної особи ними проводиться перевірка цілісності упаковки чи бирки, прикріпленої до речових доказів, переданих на зберігання до обладнаного приміщення чи спеціального сейфу, й відповідність упаковки чи бирки встановленим вимогам. За відсутності слідчого, від якого передаються матеріали кримінального провадження, перевірка проводиться за участю керівника слідчого підрозділу. Її результати засвідчуються підписами осіб, що проводили перевірку, у книзі обліку.

У разі наявності порушення цілісності упаковки чи бирки або встановлення їх невідповідності встановленим вимогам слідчий, якому передаються матеріали кримінального провадження, у присутності прокурора, керівника слідчого підрозділу, відповідальної особи та слідчого, від якого передаються матеріали кримінального провадження, здійснює огляд речових доказів та упаковує їх з дотриманням установлених вимог. Про проведення огляду складається протокол.

Якщо в результаті огляду речових доказів встановлено їх невідповідність відомостям про них, що містяться у відповідній квитанції,

складається також акт у двох примірниках, який засвідчується підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду.

До матеріалів кримінального провадження долучаються протокол огляду та один примірник акта у разі його складення. Другий примірник акта передається відповідальній особі.

Доступ до обладнаного приміщення чи спеціального сейфа дозволяється тільки у присутності відповідальної особи, а в разі її тривалої відсутності – особи, яка її заміщує. У разі відсутності відповідальної особи та особи, яка її заміщує, доступ до обладнаного приміщення чи спеціального сейфа може бути здійснений тільки з дозволу та у присутності прокурора, а також керівника слідчого підрозділу й особи, в якій на відповідальному зберіганні перебуває дублікат ключів від обладнаного приміщення чи спеціального сейфа. У таких випадках складається акт, в якому відображаються підстави доступу до обладнаного приміщення чи спеціального сейфа, речові докази, які вилучено чи поміщено до нього. Акт передається керівником слідчого підрозділу відповідальній особі для внесення відповідних записів у книгу обліку.

Перевірка стану й умов зберігання речових доказів і правильності ведення документів щодо їх приймання та обліку проводиться щокварталу керівником слідчого підрозділу.

Зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених із незаконного обігу, які є речовими доказами, здійснюється відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 07.05.2008 № 422¹.

Зберігання речових доказів у вигляді спирту етилового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів здійснюється у місцях зберігання, відомості про місцезнаходження яких внесено до Єдиного державного реєстру місць зберігання та з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.1998 № 1340².

¹ Про затвердження Порядку зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу : постанова КМ України від 07.05.2008 № 422 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2008-п> (дата звернення: 20.03.2018).

² Про Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним : постанова КМ України від 25.08.1998 № 1340 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-98-п> (дата звернення: 20.03.2018).

Зберігання речових доказів у вигляді обладнання для промислового виробництва сигарет та цигарок здійснюється органами, що здійснили їх вилучення, або суб'єктами господарювання (за їх згодою), відомості про яких внесено до Єдиного державного реєстру обладнання для промислового виробництва сигарет та цигарок відповідно до закону України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів».

Зберігання вилученої (отриманої) під час кримінального провадження вогнепальної й холодної зброї та боєприпасів здійснюється в уповноважених підрозділах Національної поліції, СБУ, Головних управлінь та управлінь СБУ після їх перевірки й дослідження державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність. У разі необхідності поміщення зразків боєприпасів, вогнепальної або холодної зброї до натурно-довідкових колекцій такі зразки за узгодженням з прокурором, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у відповідному кримінальному провадженні, можуть зберігатися у державній спеціалізованій установі, що здійснює судово-експертну діяльність.

У разі вилучення (отримання) зброї, бойових припасів або військового спорядження, що закріплені за військовими частинами, органами та підрозділами Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення, інших державних органів, військовослужбовці та співробітники яких мають право на носіння табельної зброї та боєприпасів до неї, такі зброя, бойові припаси чи військове спорядження підлягають здачі на зберігання за належністю, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження.

Зберігання речових доказів у вигляді автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів здійснюється на спеціальних майданчиках і стоянках територіальних органів Національної поліції для зберігання тимчасово затриманих транспортних засобів.

Речові докази у вигляді готівки у національній валюті України або іноземній валюті передаються для зберігання уповноваженому банку, що обслуговує орган, у складі якого функціонує слідчий підрозділ (далі – уповноважений банк). У разі, коли готівка у національній

валюті України чи іноземній валюті не містить слідів кримінального правопорушення, валютні кошти зараховуються на спеціально визначені для цієї мети депозитні рахунки (далі – депозитний рахунок) уповноваженого банку.

Речові докази у вигляді цінних паперів у документарній формі передаються для зберігання уповноваженому банку.

Речові докази у вигляді дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення або напівдорогоцінного каміння або у вигляді речей, що їх містять, крім тих, що мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню чи іншу культурну цінність, передаються для зберігання Державному сховищу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння або уповноваженому банку.

Речові докази у вигляді предметів релігійного культу, крім тих, що мають ознаки, які свідчать про їх історичну, музейну, наукову, художню або іншу культурну цінність, можуть бути передані на зберігання релігійним організаціям.

Речові докази у вигляді речей і документів, які мають культурну цінність, передаються для зберігання Мінкультури або Укрдержархіву відповідно до їх компетенції.

Зберігання речових доказів у вигляді об'єктів біологічного походження, які потребують спеціальних умов зберігання, забезпечується державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність, за узгодженням з її керівництвом.

Схоронність тимчасово вилученого майна забезпечується згідно з вищевказаними вимогами до повернення майна власнику у зв'язку з припиненням тимчасового вилучення майна або до постановлення слідчим суддею чи судом ухвали про накладення арешту на майно.

Поводження з речовими доказами, зберігання яких ускладнено є таким.

Речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, які через громіздкість або з інших причин, визначених у КПК України, не можуть зберігатися без зайвих труднощів в обладнаних приміщеннях або в інших місцях зберігання, визначених у п. 17–26 Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 19.11.2012

№ 1104, передаються (крім випадків, коли такі речові докази повернуто власникові або передано йому на відповідальне зберігання) за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді або суду торговельному підприємству для реалізації, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження.

Реалізація предметів здійснюється з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.1998 № 1340.

Про передання торговельному підприємству предметів для реалізації складається акт у трьох примірниках. Перший його примірник зберігається в матеріалах кримінального провадження, другий передається торговельному підприємству, третій – фінансовому підрозділу органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, для подальшого здійснення контролю за надходженням на депозитний рахунок уповноваженого банку сум від реалізації таких предметів.

Речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню або мають непридатний стан, знищуються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді чи суду.

Речові докази у вигляді предметів чи товарів, що належать до вилучених з обігу, а також якщо їх тривале зберігання є небезпечним для життя чи здоров'я людей або довкілля, на підставі відповідного рішення слідчого судді або суду передаються для їх технологічної переробки або знищуються.

Технологічна переробка або знищення таких предметів і товарів здійснюється з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним. Загальних вимог до здійснення переробки, утилізації, знищення або подальшого використання вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 24.01.2001 № 50¹.

Про передання предметів для технологічної переробки або знищення складається акт у двох примірниках, один з яких зберігається

¹ Про затвердження загальних вимог до здійснення переробки, утилізації, знищення або подальшого використання вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції : постанова КМ України від 24.01.2001 № 50 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/50-2001-п> (дата звернення: 20.03.2018).

в матеріалах кримінального провадження, а інший передається відповідному підприємству.

Про передавання речових доказів для реалізації, технологічної переробки або знищення в книзі обліку робиться відповідна відмітка.

Фінансування витрат, пов'язаних із зберіганням чи пересиланням речових доказів, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, передбачених для утримання органу, у складі якого функціонує слідчий підрозділ, який здійснив пересилання речових доказів або їх передавання на зберігання. Граничний розмір таких витрат не може перевищувати суми, обчисленої на підставі первинних документів, які підтверджують витрати.

5. ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА ЯК ДЖЕРЕЛО ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Одним із процесуальних джерел доказів є висновок експерта, під яким слід розуміти докладний опис проведених експертом досліджень і зроблені за їх результатами висновки, а також обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи під час кримінального провадження (ч. 2 ст. 84, ч. 1 ст. 101 КПК України). При цьому акти чи інші документи, зокрема відомчі, де зазначаються обставини, встановлені із застосуванням спеціальних знань (наприклад, про причини аварії, вартість ремонту, розмір нестачі матеріальних цінностей тощо), не можуть розглядатися як висновок експерта та бути підставою для відмови у призначенні експертизи, навіть якщо такі документи були одержані на запит слідчого, прокурора, суду чи сторони захисту, – п. 18 Постанови Пленуму Верховного суду України від 30.05.1997 № 8 «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (далі – ППВСУ від 30.05.1997 № 8)¹.

Кожна сторона кримінального провадження має право надати суду висновок експерта, який ґрунтується на його наукових, технічних або інших спеціальних знаннях (ч. 2 ст. 101 КПК України).

Відповідно до ч. 2, 3 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення та сторона захисту здійснюють збирання доказів, у тому числі

¹ Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97> (дата звернення: 20.03.2018).

шляхом отримання висновків експертів. Окрім цього, кожна сторона кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються певної сфери знань, умінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта (ч. 5 ст. 356 КПК України).

Незважаючи на те, що предметом експертного дослідження можуть бути будь-які обставини, встановлення яких має істотне значення для кримінального провадження, запитання, які ставляться експертіві на вирішення, та його висновок щодо них не можуть виходити за межі спеціальних знань і компетенції експерта (ч. 4 ст. 101 КПК України). Так, експерт, який дає висновок щодо психічного стану підозрюваного або обвинуваченого, не має права стверджувати у висновку, чи мав підозрюваний або обвинувачений такий психічний стан, який становить елемент кримінального правопорушення або елемент, що виключає відповідальність за кримінальне правопорушення (ч. 6 ст. 101 КПК України). У разі постановки перед експертом таких питань він повідомляє в письмовій формі особу, яка його залучила, або слідчого суддю чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи та надання висновку. Повідомлення повинно бути аргументованим і вказувати на конкретні причини, за наявності яких виключається можливість вирішення цих питань. Повідомлення про неможливість надання висновку оформлюється на бланку експертної установи й підписується експертом; підпис у заключній частині засвідчується відбитком печатки експертної установи. Предмети та документи, що були об'єктами дослідження, підлягають поверненню органу чи особі, які доручили проведення експертизи або залучили експерта, разом із повідомленням про неможливість надання висновку – п. 4.21, 4.22 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5, у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5 (далі – Інструкція від 08.10.1998 № 53/5)¹.

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 20.03.2018).

Оскільки експерт дає висновок від свого імені й несе за його правильність особисту, персональну відповідальність, той повинен ґрунтуватися на відомостях про факти, які експерт сприймав безпосередньо або які стали йому відомі під час дослідження матеріалів, наданих для проведення дослідження (ч. 3 ст. 101 КПК України). При цьому висновок експерта не може ґрунтуватися на доказах, визнаних судом під час судового розгляду недопустимими (ч. 5 ст. 101, ч. 2 ст. 89 КПК України). Висновок експерта повинен бути однозначним і категоричним. Імовірний висновок доказового значення не має, проте може бути використаний як орієнтуюча інформація для висунення та перевірки версій й побудови тактики здійснення досудового розслідування та кримінального провадження в цілому.

Висновок експерта – це процесуальний документ, який надається в письмовій формі, але кожна сторона кримінального провадження та потерпілий мають право звернутися до суду з клопотанням про виклик експерта для допиту під час судового розгляду для роз'яснення чи доповнення його висновку (ч. 7 ст. 101, ч. 1 ст. 356 КПК України). Експерту також можуть бути поставлені запитання, що стосуються достовірності його висновку (ч. 3 ст. 356 КПК України).

Після закінчення дослідження висновок експерта з додатками, об'єкти дослідження та матеріали кримінального провадження передаються експертом (керівником експертної установи) стороні, за клопотанням якої здійснювалася експертиза (ч. 9 ст. 101 КПК України), тобто повертаються органу чи особі, які залучили експерта або доручили проведення експертизи. Висновок експерта, отриманий на підставі ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи, надається особі, яка звернулася із клопотанням про залучення експерта (ст. 244 КПК України). При цьому експерт зобов'язаний не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про перебіг проведення експертизи та її результати (п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України).

Якщо для проведення експертизи залучається кілька експертів, вони мають право скласти один спільний висновок або окремі висновки (ч. 8 ст. 101 КПК України). Кожен із цих висновків долучається до матеріалів кримінального провадження. Спільний висновок комісії експертів підписується експертами, які брали участь у сукупному оцінюванні результатів усіх досліджень і дійшли згоди. Якщо

згоди між ними не було досягнуто, складаються декілька висновків експертів або один, у якому вступна та дослідницька частини підписуються всіма експертами, а заключна – окремими експертами з відповідними висновками або згідно з проведеними особисто ними дослідженнями (п. 4.10 Інструкції від 08.10.1998 № 53/5).

Відповідно до ч. 10 ст. 101 КПК України висновок експерта не є обов'язковим для особи або органу, яка здійснює кримінальне провадження, і вони мають право з ним не погодитися. Проте така незгода повинна бути вмотивована у відповідному процесуальному рішенні – постанові, ухвалі чи вироку. Оскільки висновок експерта не має наперед встановленої чинності (ч. 2 ст. 94 КПК України) порівняно з іншими процесуальними джерелами та оцінюється за загальними правилами оцінки доказів (ст. 94 КПК України), не повинна віддаватись перевага висновку експертизи лише тому, що вона була проведена комісійно, повторно, експертом авторитетної установи або таким, який має більший досвід експертної роботи, тощо (п. 13 ППВСУ від 30.05.1997 № 8).

Висновок експерта складається з обов'язковим зазначенням його основних реквізитів як-то: найменування документа, дати та номера складання висновку, категорії експертизи (додаткова, повторна, комісійна, комплексна) та вид експертизи (за галуззю знань), а також та трьох структурних частин: вступної, дослідницької та заключної. З метою забезпечення достовірності експертних досліджень кримінальне процесуальне законодавство висуває вимоги до змісту висновку експерта, в якому повинні бути викладені такі відомості: 1) коли, де, ким (прізвище, ім'я, по-батькові, освіта, спеціальність, дата та номер видачі свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта, ким видано та строк дії, стаж експертної роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада експерта та/або найменування експертної установи тощо) та на якій підставі була проведена експертиза; 2) місце й час проведення експертизи; 3) хто був присутній під час проведення експертизи (прізвище, ініціали, процесуальний статус осіб); 4) перелік питань, що були поставлені на вирішення експерта; 5) опис отриманих експертом матеріалів та які матеріали (належним чином процесуально оформлені об'єкти, зразки) були використані експертом під час експертного дослідження; 6) докладний опис особисто проведених досліджень, у тому числі методи (методики проведення експертиз), застосовані у процесі дослідження, отримані результати та їх експертна оцінка; 7) обґрунтовані,

вичерпні й об'єктивні відповіді на кожне з поставлених запитань або вказівка, з яких причин неможливо вирішити ці питання (ч. 1 ст. 102, п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК України, п. 1 ч. 1 ст. 12 закону України «Про судову експертизу», п. 4.14, 4.15 Інструкції від 08.10.1998 № 53/5). При цьому висновок визнається неповним, коли експерт дослідив не всі подані йому об'єкти чи не дав вичерпних відповідей на поставлені перед ним питання. Нечітким вважається висновок, який нечітко викладено або який має невизначений, неконкретний характер (п. 10 ППВСУ від 30.05.1997 № 8).

Висновок експерта (експертів) оформлюється на бланку експертної установи та підписується експертом (експертами), який проводив дослідження. Підписи у заключній частині засвідчуються відбитком печатки експертної установи на кожній сторінці тексту висновків. Якщо до висновку експерта додаються фототаблиці, креслення, схеми діаграми, ілюстраційні матеріали тощо, вони виступають складовою частиною висновку й також підписуються експертом (експертами); підписи засвідчуються відбитком печатки експертної установи. Якщо експерт не є працівником державної спеціалізованої установи та працює на професійній основі самостійно, він засвідчує наданий ним висновок своїми підписом і печаткою із зазначенням реєстраційного номера облікової картки платника податків (ідентифікаційного номера) або серію та номера паспорта (п. 4.17 Інструкції від 08.10.1998 № 53/5).

У вступній частині висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено те, що його попереджено про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків (ч. 2 ст. 102, ч. 1 ст. 70 КПК України). Особа, яка винесла постанову про залучення експерта та проведення експертизи, або слідчий суддя чи суд, що постановив ухвалу про доручення проведення експертизи, зобов'язані попередити експерта про кримінальну відповідальність за ст. 384, 385 КК України, що має знайти відображення у відповідному процесуальному документі (окремому протоколі, журналі судового засідання тощо). Експерт, який надав висновок і якого викликано в суд для допиту з метою роз'яснення висновку, попереджається головуючим про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку (ч. 1 ст. 356 КПК України).

Висновок експерта є одним із засобів доказування, що сприяє повному, всебічному та неупередженому дослідженню обставин

кримінального правопорушення, постановленню й ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень. Тому, якщо під час проведення експертизи будуть виявлені нові відомості, які мають значення для кримінального провадження та з приводу яких йому не ставилися питання, експерт має право згадати про них у своєму висновку (ч. 3 ст. 102 КПК України).

Якщо поданих експерту матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, він може відмовитися від проведення експертизи та давання висновку. Заява про відмову повинна бути вмотивованою (ч. 4 ст. 69 КПК України).

ТЕМА № 5 **ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ЯК СПОСІБ ОТРИМАННЯ ДОКАЗІВ**

План лекції

1. *Поняття, система та класифікація слідчих (розшукових) дій.*
2. *Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій.*
3. *Процесуальна характеристика слідчих (розшукових) дій.*
4. *Негласні слідчі (розшукові) дії.*

1. ПОНЯТТЯ, СИСТЕМА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Із метою швидкого, повного й неупередженого розслідування кримінальних правопорушень слідчий або прокурор здійснюють багато різноманітних за своїм характером дій. Усі вони ґрунтуються на вимогах кримінального процесуального закону, тому їх називають процесуальними. Але серед процесуальних дій особливе значення мають дії, спрямовані на отримання (розшукування, збирання), перевірку й оцінку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Такі дії іменуються слідчими (розшуковими) та характеризуються певними ознаками, за допомогою яких можна відмежувати їх від інших процесуальних дій.

Згідно з п. 1 ст. 223 КПК України слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні¹.

Відповідно до даного законодавцем визначення поняття «слідчі (розшукові) дії» останні розуміються як основний інструмент процесу доказування у кримінальному провадженні, що згідно з п. 2 ст. 91 КПК України, полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів із метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, а отже забезпечення реалізації завдань кримінального судочинства щодо повного, швидкого та неупередженого розслідування кримінального правопорушення.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстиніан, 2012. С. 46.

На думку С. М. Стахівського, слідчі (розшукові) дії своєю метою мають не тільки отримання (збирання) доказів, а й перевірку вже отриманих доказів, що полягає у детальному дослідженні зібраних доказів та їх процесуальних джерел із точки зору їх придатності (належності, достовірності та допустимості) для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, отриманні нових для підтвердження або спростування раніше зібраних доказів¹.

Найбільш вдалим, компактним і зрозумілим є визначення слідчих (розшукових) дій, яке дав В. П. Шибіко. На думку цього автора, слідчими діями є частина процесуальних дій, пов'язана із виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальній справі². Виходячи саме з такого розуміння сутності слідчих дій, їх можна без особливих зусиль відокремити від дій процесуальних, які до слідчих не належать.

Слідчі (розшукові) дії мають пізнавальну спрямованість, тобто вони завжди спрямовані на отримання, фіксацію або перевірку доказів. Проведення слідчих дій іноді істотно зачіпає права та законні інтереси осіб, у зв'язку із чим деякі з них можуть бути проведені тільки після погодження з прокурором чи надання згоди на їх проведення слідчим суддею. Процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій закріплено у кримінальному процесуальному законі, а в необхідних випадках їх здійснення забезпечується державним примусом.

Законодавче закріплення визначення поняття «слідчі (розшукові) дії» вирішило й питання щодо визначення змісту та ролі слідчих дій у процесі доказування³.

Значення слідчих дій полягає в тому, що вони є основним способом збирання доказів і тому основним засобом усебічного, повного та неупередженого дослідження всіх обставин кримінального провадження, досягнення його завдань.

Закон передбачає проведення **таких слідчих (розшукових) дій**:

а) допит, у тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ст. 224–226 КПК України), допит у режимі відео-конференції (ст. 232 КПК України);

¹ Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. Київ : Атіка, 2009. С. 64.

² Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Либідь, 1999. С. 342.

³ Кіпращ І. С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 275–283.

б) пред'явлення для впізнання: особи (ст. 228 КПК України), речей (ст. 229 КПК України), трупа (ст. 230 КПК України);

в) обшук (ст. 233–236 КПК України);

г) огляд: місця події, місцевості, приміщень, житла чи іншого володіння особи, речей та документів (ст. 237 КПК України), трупа (ст. 238 КПК України), огляд трупа, пов'язаний з екстумацією (ст. 239 КПК України), місця вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 2 ст. 520 КПК України);

г) слідчий експеримент (ст. 240 КПК України);

д) освідчування особи (ст. 241 КПК України);

е) залучення експерта та проведення експертизи (ст. 242–243 КПК України).

Які з цих слідчих (розшукових) дій і в якій послідовності будуть проведені, залежатиме від конкретних обставин кримінального провадження, внутрішнього переконання слідчого чи прокурора та заявлених стороною захисту чи потерпілим клопотань. Правильний вибір слідчої дії та законність її проведення надають отриманим під час їх здійснення доказам властивість допустимості (ст. 86 КПК України). **Підставами** для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. **Мета** слідчої дії вказується у конкретних статтях, які врегульовують процесуальний порядок їх проведення. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 234 КПК України обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб; відповідно до ч. 1 ст. 237 КПК України огляд місцевості, приміщення, речей і документів проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення.

Слідчі (розшукові) дії можна класифікувати таким чином.

З урахуванням завдань кримінального процесуального процесу, що виконуються шляхом їх проведення, прибічники широкого підходу до розуміння слідчих (розшукових) дій класифікують їх, виділяючи такі, що:

1) визначають виникнення та напрямок кримінального провадження;

2) устанавлюють процесуальний статус учасників провадження;

3) спрямовують на збирання та перевірку доказів;

- 4) є заходами забезпечення процесуального провадження;
- 5) становлять гарантії прав осіб, які беруть участь у процесі¹.

У підґрунтя цього підходу покладено належність дій до суб'єкта їх виконання – слідчого. У цьому підтримуємо думку М. А. Погорецького, який слушно зазначає, що такий підхід є необґрунтованим і таким, що не відображає сутності цих дій і дає підстави ці ж дії вважати прокурорськими чи судовими². Більш раціональним є підхід, що ґрунтується на вузькому розумінні терміна «слідчі дії», пов'язаний із термінами «слід», «йти по сліду», «розслідування» тощо, відповідно до якого слідчі дії визначаються як самостійний елемент регламентованої кримінальним процесуальним законом діяльності слідчого з отримання, дослідження й оцінювання доказів.

Залежно від того, чи підлягають розголошенню відомості про факт та методи проведення слідчих дій, такі дії поділяються на «гласні» та негласні. Процедура так званих гласних слідчих дій детально врегулюється законом (ст. 223–245 КПК України). Негласні слідчі (розшукові) дії, як зазначає С. М. Міщенко, проводяться лише у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Обов'язок доведення неможливості отримати такі відомості іншим чином, ніж як у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, покладається на особу, яка заявляє клопотання про їх проведення³.

Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у тих випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Процесуальний порядок їх проведення детально не врегульовано в КПК України, що обумовлюється їх специфікою. У разі проведення негласних слідчих (розшукових) дій не підлягають розголошенню методи та факт їх проведення, за винятком випадків, передбачених у законі. Негласність їх проведення означає, що, на відміну від «гласних», вони здійснюються таємно, приховано та конфіденційно. Негласність їх проведення може бути обумовлена як практичною доцільністю, так і неможливістю гласного

¹ Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование и организация. М. : Юрид. лит., 1970. С. 147–148.

² Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія. Харків : Арсіс ЛТД, 2007. С. 168.

³ Свіжий погляд на негласні дії. *Закон і бізнес*. 2012. Вип. № 50 (1089). URL: http://zib.com.ua/ua/13271-svizhiy_poglyad_na_neglasni_dii_u_vss_obgovorili_zastosuvann.html (дата звернення: 26.08.2017).

здійснення окремих дій, відкритого залучення окремих осіб, використання певних засобів та методів.

Кримінальний процесуальний кодекс України передбачає дві широкі **групи слідчих (розшукових) дій**:

- 1) традиційні слідчі (розшукові) дії;
- 2) негласні слідчі (розшукові) дії¹.

Залежно від часу проведення слідчі (розшукові) дії поділяються на **невідкладні** та **інші**. Під невідкладними слід розуміти такі слідчі дії, зволікання з проведенням яких може спричинити негативні наслідки для провадження, зникнення слідів кримінального правопорушення або особи, яка його учинила, предметів, які можуть стати згодом речовими доказами або зміну обстановки. Крім того, невідкладні слідчі (розшукові) дії, що вимагають невідкладного проведення, пропонували називати екстреними². Невідкладною, слушно зазначається в літературі, може бути будь-яка слідча (розшукова) дія, коли найменше зволікання з її проведенням ставить під загрозу виявлення та фіксацію доказів у кримінальному провадженні³. На думку Є. Д. Лук'янчикова, невідкладною слід вважати будь-яку процесуальну (у тому числі і слідчу) дію, зволікання з проведенням якої у терміновому порядку в конкретній слідчій ситуації може призвести до пошкодження, зникнення або знищення слідів і втрати фактичних даних, що мають значення для провадження. Об'єктивні умови, що потребують термінового здійснення конкретних слідчих дій, можуть скластися як на початку розслідування, так і на будь-якому іншому етапі провадження⁴.

Залежно від послідовності проведення слідчі (розшукові) дії можуть бути первинними, подальшими та повторними. **Первинними** слід визнати ті дії, з яких зазвичай починається провадження і які здійснюються до внесення відомостей до ЄРДР або відразу після

¹ Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник. Київ : Алерта, 2014. С. 234.

² Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) : учеб. пособие для вузов МВД СССР. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. С. 9.

³ Басиста І. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2010. С. 150.

⁴ Лук'янчиков Є. Д. Невідкладні слідчі (розшукові) дії у КПК України // Досудове розслідування в Україні: сучасний стан та шляхи підвищення ефективності : матеріали наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 29 трав. 2015 р.). Миколаїв : Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2015. С. 95–99.

внесення таких відомостей, але до вручення особі повідомлення про підозру. Решта слідчих (розшукових) дій вважається **подальшими**. **Повторні** слідчі (розшукові) дії здійснюються, якщо є обґрунтовані сумніви у правильності проведення первинних слідчих дій, якщо результати первинної слідчої дії суперечать іншим матеріалам кримінального провадження, а також за наявності істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та процесуальних норм, які регламентують порядок проведення первинної слідчої дії. Повторні слідчі (розшукові) дії проводяться наново в повному обсязі. Слід також звернути увагу на те, що деякі слідчі дії взагалі не можуть бути проведені повторно (наприклад, пред'явлення для впізнання). У своїй роботі С. Ю. Карпушин дійшов висновку, що КПК України передбачає можливість повторного проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, а необхідність її повторного проведення в більшості випадків визначається конкретними слідчими ситуаціями й тактичними міркуваннями, виходячи із загальної та безпосередньої цілей доказування¹.

Залежно від обсягу проведення слідчі (розшукові) дії можна поділити на **основні** та **додаткові**. Основними є слідчі дії, які здійснюються у повному обсязі у встановленому законом порядку. Якщо під час проведення основної слідчої дії залишилися нез'ясованими якісь обставини або потрібне уточнення яких-небудь моментів, то здійснюється додаткова слідча дія. Різниця між основною й додатковою слідчою (розшуковою) дією полягає в обсязі досліджуваних обставин.

Залежно від обов'язковості проведення слідчих (розшукових) дій вони поділяються на **обов'язкові** та **необов'язкові**. Обов'язковість слідчої дії може визначатися прямою вказівкою в законі на необхідність її проведення. Це, наприклад, обов'язкове призначення експертизи для встановлення причин смерті, тяжкості та характеру тілесних ушкоджень або інших обставин (ч. 2 ст. 242 КПК України). Обов'язковою є слідча дія, коли прокурор, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва, доручає слідчому її проведення (п. 4 ч. 2 ст. 36, ч. 4 ст. 40 КПК України). Обов'язково має бути

¹ Карпушин С. Ю. Повторні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. Вип. 17, т. 2. С. 136.

також слідча дія за дорученням суду у випадках, передбачених ч. 3 ст. 233 КПК України. Необов'язковими є слідчі (розшукові) дії, проведення яких не може вплинути на якість досудового розслідування. Вони визначаються самим слідчим на підставі його внутрішнього переконання залежно від обставин кримінального провадження.

Залежно від обмеження конституційних прав осіб слідчі (розшукові) дії поділяються на **пов'язані із тимчасовим обмеженням окремих конституційних прав свобод людини та громадянина й слідчі (розшукові) дії, не пов'язані із таким обмеженням**, а також **слідчі (розшукові) дії, які можуть бути пов'язані із тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод**. Відповідно до ст. 64 Конституції України конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, установлених Конституцією України. Основним Законом держави передбачається можливість тимчасового обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, закріплених у ст. 30, 31, 32 КПК України, під час кримінального провадження. Це можуть бути огляд та обшук житла чи іншого володіння особи (ст. 30 Конституції України, ст. 233, 234, 237 КПК України), накладення арешту на кореспонденцію, її огляд і виїмка, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 31 Конституції України, ст. 261–263 КПК України). Обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина під час проведення вказаних слідчих (розшукових) дій допускається лише за вмотивованим рішенням слідчого судді (крім випадку, передбаченого ч. 3 ст. 30 Конституції України, ч. 3 ст. 233 КПК України) і мають винятковий та тимчасовий характер. Можливим є тимчасове обмеження конституційних прав під час проведення освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого, коли в разі відмови в добровільному освідуванні ця слідча дія здійснюється примусово (ч. 3 ст. 241 КПК України). Решта слідчих дій (допит, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання та ін.) за умови дотримання вимог закону під час їх проведення не пов'язані з обмеженням конституційних прав осіб.

За наявності розпочатого досудового розслідування слідчі (розшукові) дії можна поділити на ті, що відповідно до закону можуть бути проведені **до внесення відомостей до ЄРДР** (це єдина слідча дія – огляд місця події, ч. 3 ст. 214 КПК України) та слідчі дії, що проводяться **тільки після внесення відповідних відомостей до ЄРДР та початку досудового розслідування**.

За процесуальною формою слідчі (розшукові) дії можуть поділятися на такі, що проводяться:

1) за постановою слідчого або прокурора: допит, упізнання у режимі відео конференції (ч. 2 ст. 232 КПК України), обшук особи, яка перебуває в житлі під час проведення там обшуку (ч. 5 ст. 236 КПК України), залучення експерта та проведення експертизи (ч. 1 ст. 242, 367, ч. 1 ст. 243 КПК України), та без такої постанови: допит (ст. 224 КПК України), огляд та слідчий експеримент, за винятком проведення цих слідчих дій у житлі чи іншому володінні особи (ч. 1 ст. 237, ч. 5 ст. 240 КПК України), пред'явлення для впізнання (ст. 228–230 КПК України);

2) за постановою прокурора: освідування особи (ч. 2 ст. 241 КПК України);

3) за згодою прокурора, яка потрібна на проведення слідчих (розшукових) дій, які проводяться за ухвалою слідчого судді: допит свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ч. 1 ст. 225 КПК України), обшук (ч. 3 ст. 234 КПК України), огляд житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК України), слідчий експеримент, що проводиться у житлі чи іншому володінні особи (ч. 5 ст. 240 КПК України);

4) за ухвалою слідчого судді: допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ч. 1 ст. 225 КПК України), обшук (ч. 2 ст. 234 КПК України), огляд житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237 КПК України), слідчий експеримент, що проводиться у житлі чи іншому володінні особи (ч. 5 ст. 240 КПК України);

5) за участю понятих: обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи, пред'явлення особи, трупа чи речей для впізнання, огляд трупа, в тому числі пов'язаний із ексгумацією, слідчий експеримент, освідування особи (ч. 7 ст. 223 КПК України) і без них: допит, огляд місцевості, речей та документів, залучення експерта та проведення експертизи.

Залежно від прийомів отримання інформації слідчі (розшукові) дії можна поділити на вербальні, невербальні та змішані. **Вербальними** є слідчі дії, у результаті яких одержується словесна інформація. До них можна віднести всі види допитів. **Невербальними** називають такі слідчі (розшукові) дії, у результаті яких слідчий отримує інформацію, що міститься в об'єктах матеріального світу й виражається в предметно-просторових ознаках, таких як форма, колір,

обсяг тощо. До невербальних слідчих дій можна віднести огляд, освідчування й обшук. Решта слідчих дій є **змішаними**, у процесі яких отримується інформація як словесна, так і та, що міститься в об'єктах матеріального світу.

2. ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій – це встановлені законом найбільш суттєві правила проведення слідчих (розшукових) дій, дотримання яких покликано забезпечити законність та обґрунтованість їх проведення, досягнення їх мети та вирішення завдань кримінального провадження. Положення ст. 223 КПК України застосовуються щодо проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії, передбаченої КПК України з урахуванням особливостей її проведення, передбачених спеціальними нормами, що врегульовують процесуальний порядок здійснення саме конкретної слідчої (розшукової) дії¹.

Слідчі (розшукові) дії проводяться лише після внесення відповідних відомостей до ЄРДР. Єдиним винятком із цього правила є можливість здійснення у невідкладних випадках огляду місця події (ч. 3 ст. 214 КПК України). Як вказується у процесуальній літературі, огляд місця події до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань здійснюється у невідкладних випадках з метою встановлення фактичних даних, які можуть вказувати на ознаки кримінального правопорушення². Під невідкладними випадками розуміється ситуація, за якої зволікання з проведенням огляду місця події може призвести до втрати матеріальних слідів кримінального правопорушення, знарядь та засобів його вчинення, втрати інформації про осіб, що його вчинили³.

Слідча (розшукова) дія повинна проводитися у встановленій кримінально-процесуальній формі лише належним суб'єктом, саме це забезпечує отримання під час неї допустимих доказів. Належним

¹ Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ : Центр учб. літ., 2013. С. 234.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстиніан, 2012. С. 46.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, С. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. С. 530.

суб'єктом проведення слідчих дій є, як правило, слідчий, який отримав доручення про проведення досудового розслідування від керівника органу досудового розслідування (п. 1 ч. 2 ст. 39 КПК України), направив прокурору повідомлення про початок досудового розслідування, у випадках реєстрації ним у ЄРДР заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення (ч. 6 ст. 214 КПК України). Крім того, це повинен бути слідчий, якому є підслідним кримінальне правопорушення (ст. 216, 218 КПК України). Слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності й під час досудового розслідування всі рішення про його спрямування та про проведення слідчих дій ухвалює самостійно, за винятком випадків, коли законом передбачено погодження їх проведення з прокурором або ухвала слідчого судді, і несе повну відповідальність за їх законне та своєчасне проведення (ч. 1, 5 ст. 40 КПК України).

Право особисто здійснювати слідчі (розшукові) дії має прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України).

Суб'єктом проведення слідчих (розшукових) дій може бути керівник органу досудового розслідування, але тільки у випадку, якщо він особисто здійснює досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (п. 6 ч. 2 ст. 39 КПК України).

Слідчі (розшукові) дії на стадії досудового розслідування можуть виконуватися також працівниками оперативного підрозділу у випадках надання ним відповідних доручень слідчим чи прокурором (ст. 41 КПК України).

Допит свідка чи потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні відповідно до ст. 225 КПК України здійснює слідчий суддя.

Підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. При цьому в законі не уточнюється, яка саме сукупність відомостей може бути визнана достатньою для проведення слідчої дії¹. Вважаємо, що вживання законодавцем словосполучення у множині «є наявність достатніх відомостей», означає, що це має бути сукупність

¹ Осауленко О. А. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Митна справа*. 2014. № 3 (2). С. 89.

певних доказів, відомостей тощо, яка залежить від внутрішнього переконання слідчого чи прокурора.

Свого часу А. П. Черненко зазначив, що відомості, які вказують на можливість досягнення мети слідчої дії, можуть бути отримані в процесі проведення інших слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, ревізій та перевірок, а також інших процесуальних дій, передбачених КПК України¹.

Правовими підставами проведення слідчих (розшукових) дій слід вважати наявність відповідних повноважень державних органів і посадових осіб на проведення конкретної слідчої (розшукової) дії у поєднанні з належною процесуальною формою рішення про її проведення². Фактичною підставою проведення слідчих (розшукових) дій виступає сукупність даних, які обумовлюють необхідність і можливість проведення певної слідчої (розшукової) дії у конкретних умовах з огляду на досягнення її мети.

За загальним правилом слідчі (розшукові) дії здійснюються у місці проведення досудового розслідування. Найчастіше місцем здійснення слідчих дій (допит, пред'явлення особи для впізнання, освідування особи та ін.) є кабінет слідчого чи прокурора. Разом із тим залежно від обставин кримінального провадження, виду слідчої дії й обраної тактики слідчий може проводити слідчі (розшукові) дії в іншому місці, зокрема в слідчому ізоляторі, на гауптвахті або в ізоляторі тимчасового тримання, де тримається під вартою підозрюваний, у лікарняній палаті за місцем перебування потерпілого, за місцем мешкання, роботи, відпочинку чи навчання свідка або у будь-якому іншому місці, якщо це обумовлюється необхідністю та не призводить до порушення закону, а також прав та законних інтересів осіб, що беруть участь у проведенні слідчої дії.

КПК України не містить чітких указівок щодо часу проведення слідчих (розшукових) дій, оскільки це залежить від внутрішнього переконання слідчого чи прокурора та слідчої тактики³. Він містить

¹ Лобойко Л. М., Черненко А. П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2005. С. 123.

² Сичук М. Правові підстави прийняття процесуальних рішень про провадження слідчих дій. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 10. С. 153.

³ Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 43.

тільки одну заборону щодо часу їх проведення – не допускається проведення слідчих (розшукових) дій у нічну пору (з 22 до 6 години), за винятком невідкладних випадків (ч. 4 ст. 223 КПК України). Під невідкладними випадками розуміють ситуації, коли затримка в проведенні слідчої дії може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення, доказів чи втечі підозрюваного. Неможливість відкласти проведення слідчої (розшукової) дії до закінчення нічної пори визначається слідчим у кожному випадку окремо залежно від конкретних обставин кримінального провадження. Зокрема, такими, що не терплять зволікання, можна вважати випадки, коли підстави для проведення слідчих дій виникли раптово під час здійснення інших слідчих дій, коли необхідність їх проведення викликається обставинами щойно вчиненого кримінального правопорушення, коли необхідно невідкладно припинити або попередити вчинення інших кримінальних правопорушень певною особою або коли надійшла інформація про те, що докази можуть бути найближчим часом знищені, тощо. Обґрунтування проведення слідчої (розшукової) дії нічної пори обов'язково повинно бути зазначено у протоколі слідчої дії.

Бути присутніми під час проведення слідчої дії або брати участь у її проведенні можуть і інші особи: 1) прокурор – з метою нагляду за законністю проведення слідчої дії (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України); 2) особи, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені під час проведення слідчої дії, або особи, які ініціювали її проведення (ч. 3, 6 ст. 223, ч. 2 ст. 166 КПК України); 3) особи, які володіють спеціальними знаннями для сприяння слідчому у виявленні, вивченні та закріпленні доказової інформації (експерт, спеціаліст, перекладач); 4) особи, участь яких є засобом контролю за повнотою та неупередженістю відображення доказової інформації в засобах фіксації слідчих дій, захисник (ст. 45 КПК України), підозрюваний, обвинувачений (п. 9 ч. 3 ст. 42 КПК України), їх законний представник (ч. 5 ст. 44 КПК України), потерпілий (п. 4 ч. 2 ст. 56 КПК України), представник та законний представник потерпілого (ч. 4 ст. 58, ст. 59 КПК України), адвокат свідка (п. 2 ч. 1 ст. 66 КПК України) та поняті (ч. 7 ст. 223 КПК України); 5) допоміжні учасники слідчої дії – особи, які разом з особою, яку впізнають, пред'являються для впізнання (ч. 2 ст. 227 КПК України); особи, які за вказівкою слідчого виконують у процесі проведення слідчого експерименту експериментальні дії; особа, що займає приміщення, в якому проводиться обшук, слідчий експеримент тощо.

Перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, відповідно до їх процесуального статусу та ролі у слідчій дії роз'яснюються права й обов'язки, передбачені КПК, процесуальний порядок проведення слідчої дії, а також указується на відповідальність, установлену законом (ч. 3 ст. 223 КПК України). Закон покладає на слідчого та прокурора обов'язок усебічно, повно й неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного чи обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК України). Саме ці загальні положення, які є складовими принципу законності, покладено у підґрунтя вимоги кримінального процесуального закону, відповідно до якої у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть указувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий або прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію у повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 223 КПК України). Така вимога закону перешкоджає так званому «обвинувальному ухилу» у кримінальному провадженні, спрямовує слідчих і прокурорів на всебічне, повне й неупереджене проведення досудового розслідування¹.

Слідчий і прокурор зобов'язані запросити не менше двох понять для пред'явлення особи, трупа чи речі для впізнання, огляду трупа, у тому числі пов'язаного з ексгумацією, слідчого експерименту або освідчення особи. Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису перебігу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Участь понять є гарантією правильного безпосереднього сприйняття під час здійснення слідчих дій, обставин та фактів, що мають значення для кримінального провадження, та їх належного фіксування у процесуальних документах. Мета участі понять у провадженні слідчих дій – посвідчення факту проведення

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1. С. 123.

слідчої дії, її перебігу та результатів. Під «незацікавленістю» понятю го слід розуміти відсутність його власного процесуального інтересу у кримінальному провадженні. Під час тлумачення ч. 7 ст. 223 КПК України доцільно виходити із того, що понятими не можуть бути співробітники органів охорони правопорядку, тобто тих органів, у яких правоохоронна функція є головною у їх діяльності¹. Поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий або прокурор вважатиме це за доцільне.

Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи й обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Слідчі (розшукові) дії можуть проводитися тільки в межах строків, передбачених КПК України (ч. 8 ст. 223 КПК України).

Досудове розслідування розпочинається, як відомо, з моменту внесення відповідних відомостей щодо кримінального правопорушення до ЄРДР (ч. 2 ст. 214 КПК України) та закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України). Після закінчення граничного строку досудового розслідування, визначеного КПК України, проведення слідчих (розшукових) дій негайно припиняється. Будь-які слідчі (розшукові) або негласні слідчі (розшукові) дії, проведені з порушенням установлених законом строків досудового розслідування, є незаконними, а встановлені завдяки їм докази – недопустимими. Закон установлює єдиний виняток із загального правила щодо строків, протягом яких можуть проводитися слідчі дії: у разі якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, й вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі ухвалення такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами (ч. 3 ст. 333

¹ Капліна О. В. Знач. твір. С. 45.

КПК України). У цих випадках слідчі (розшукові) дії проводяться за дорученням суду в порядку, передбаченому главами 20 та 21 КПК України.

До загальних засад кримінального провадження належить право кожного на недоторканність житла чи іншого володіння особи (ст. 13 КПК України). Недоторканність житла чи іншого володіння особи є однією зі складових особистої недоторканності та тісно пов'язується правом на недоторканність особистого й сімейного життя, гарантованого ст. 32 Конституції України. Саме тому, захищаючи ці фундаментальні права особи, законодавець у ст. 233 КПК України закріплює загальну вимогу: ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених ч. 3 ст. 233 КПК України. Указана стаття передбачає право слідчого або прокурора без ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор або слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді, який повинен розглянути клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК України, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України.

Крім того, до загальних вимог, які висуваються до всіх слідчих дій, процедуру яких пов'язано із необхідністю проникнення до житла чи іншого володіння особи, слід також віднести єдині підходи, сформульовані законодавцем, до розуміння понять «житло чи інше володіння особи». Зокрема, ст. 233 КПК України містить легальне визначення, відповідно до якого під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке перебуває у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення та правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в

ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежено за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які перебувають у володінні особи. Аналіз цих понять дозволяє зазначити, що законодавець дає доволі широке їх визначення, що здається правильним, оскільки завданнями кримінального провадження є, перш за все, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. У разі проникнення до житла чи іншого володіння на підставі ухвали слідчого судді визначальним є те, що ці об'єкти перебувають у володінні особи (фізичної чи юридичної). Уявляється, що з метою захисту прав та законних інтересів осіб у кримінальному провадженні під час тлумачення ч. 2 ст. 233 КПК України під володінням слід розуміти фактичне володіння річчю (майном), тобто не слід ототожнювати володіння із власністю. Такий широкий підхід до розуміння понять «житло», віднесення до «іншого володіння» офісних і службових приміщень будь-яких форм власності, приміщень господарського, виробничого та іншого призначення, земельних ділянок тощо відповідає прецедентній практиці ЄСПЛ¹.

Якщо проводиться слідча (розшукова) дія за участю малолітньої або неповнолітньої особи, то обов'язково забезпечується участь її законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. До початку слідчої (розшукової) дії цим особам роз'яснюється їхнє право за дозволом слідчого чи прокурора ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі. У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка або потерпілого, слідчий чи прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника (ст. 227 КПК України).

Під час проведення слідчих (розшукових) дій повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи.

¹ Капліна О. В. Знач. твір. С. 47.

Законом забороняється піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосуванням такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність, створювати небезпеку для життя та здоров'я осіб, які беруть участь у проведенні слідчих дій (ст. 28, 29 Конституції України, ст. 11, ч. 5 ст. 240 КПК України). Фіксування слідчих дій повинно відбуватися відповідно до вимог глави 5 КПК України.

3. ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Допит. У спеціальній літературі, в підручниках та навчальних посібниках із криміналістики та кримінального процесу наводиться велика кількість різноманітних дефініцій терміна «допит». Так, Р. С. Белкін визначав допит як процесуальну дію, що полягає в отриманні показань (інформації) про подію, яка стала предметом кримінального судочинства, осіб, які проходять у справі, причини й умови, що сприяли вчиненню й приховуванню злочину¹. В. Ю. Шепітько розуміє під допитом слідчу дію, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини².

Допит здійснюється за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням з особою, яку мають намір допитати. Кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків.

Допит не може тривати без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день.

Перед допитом встановлюється особа, роз'яснюються її права, а також порядок проведення допиту. У разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання та за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілий – за давання завідомо неправдивих показань. За необхідності до участі в допиті залучається перекладач.

¹ Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. М. : БЕК, 1997. С. 63.

² Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. С. 252.

У разі відмови підозрюваного відповідати на запитання або давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви.

Під час допиту можуть застосовуватися фотозйомка, аудіо- та/або відеозапис.

Допитувана особа має право використовувати під час допиту власні документи й нотатки, якщо її показання пов'язано з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті.

За бажанням допитуваної особи вона має право викласти свої показання власноручно. За письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання.

Особа має право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця свідці, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри чи обвинувачення у вчиненні нею, її близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють з органами досудового розслідування.

Слідчий або прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну та в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань.

Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим або прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити один одному запитання, що стосуються предмета допиту.

Оголошувати показання, надані учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань.

У кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів,

учинених із застосуванням насильства або погрозою його застосуванням, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей в їхніх показаннях не може бути проведений за участю малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом із підозрюваним.

У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя та здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, серед іншого одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. У цьому випадку допит свідка чи потерпілого здійснюється у судовому засіданні в місці розташування суду або перебування хворого свідка чи потерпілого в присутності сторін кримінального провадження з дотриманням правил проведення допиту під час судового розгляду.

Неприбуття сторони, що була належним чином повідомлена про місце та час проведення судового засідання, для участі в допиті особи за клопотанням протилежної сторони не перешкоджає проведенню такого допиту в судовому засіданні.

Допит особи згідно з положеннями ст. 225 КПК України може бути також проведений за відсутності сторони захисту, якщо на момент його здійснення жодній особі не повідомлено про підозру у цьому кримінальному провадженні.

Для допиту тяжко хворого свідка або потерпілого під час досудового розслідування може бути проведено виїзне судове засідання.

Під час ухвалення судового рішення за результатами судового розгляду кримінального провадження суд може не врахувати докази, отримані в порядку, передбаченому згаданою вище статтею, лише вказавши мотиви такого рішення.

Суд під час судового розгляду має право допитати свідка чи потерпілого, який допитувався відповідно до правил ст. 224 КПК України, зокрема у випадках, якщо такий допит здійснено за відсутності сторони захисту або якщо є необхідність уточнення показань чи отримання показань щодо обставин, які не були з'ясовані в результаті допиту під час досудового розслідування.

Із метою перевірки правдивості показань свідка чи потерпілого та з'ясування розбіжностей з показаннями, наданими в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України, вони можуть бути оголошені під час його допиту під час судового розгляду.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день.

Особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань без попередження про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання.

До початку допиту особам, зазначеним у ч. 1 ст. 226 КПК України, роз'яснюється їхній обов'язок бути присутніми під час допиту, а також право заперечувати проти запитань та ставити запитання.

У разі проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь її законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. До початку слідчої (розшукової) дії законному представнику, педагогу, психологу або лікарю роз'яснюється їхнє право за дозволом ставити уточнюючі запитання малолітній або неповнолітній особі.

У виняткових випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого, слідчий або прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

Окрім того, ч. 1 ст. 232 КПК України передбачає, що допит осіб, впізнання осіб чи речей можуть проводитися у режимі відеоконференції у випадках: 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідності забезпечення безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого; 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; 5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором або слідчим суддею достатніми¹.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88.

Пред'явлення особи для впізнання. Впізнання не належить до слідчих (розшукових) дій, проведення яких, відповідно до кримінального процесуального закону є обов'язковим. Необхідність у здійсненні цієї дії щоразу визначається особою, яка проводить досудове розслідування, відповідно до слідчої ситуації, що склалася на певному його етапі. Загальна мета пред'явлення для впізнання полягає в отриманні доказів, які являють собою висновок одного з учасників процесу, про результати проведеної ним ідентифікації – тотожність, схожість або відмінність особи чи речей, представлених для ознайомлення, з ознаками таких об'єктів, що збереглися в його пам'яті¹.

Цей прийом відомий протягом тисячоліть, він існував у кримінально-процесуальних системах усіх часів і народів².

На думку В. А. Колесника процесуальний порядок пред'явлення для впізнання повинен за будь-яких умов урахувати насамперед психічні процеси, які відбуваються під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії, а також мету впізнання. Сутність цієї слідчої (розшукової) дії полягає у тому, що особі, яка впізнає, пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами тих об'єктів, які спостерігала та сприймала раніше й ознаки яких зберігаються в пам'яті. На цій підставі робиться висновок про їх схожість, подібність або відмінність чи віднесеність до певної групи схожих об'єктів³.

Перед тим як пред'явити особу для впізнання, слідчий або прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи.

¹ Коршиков М. В. Сучасні проблеми пред'явлення для впізнання та класифікації його видів. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65), № 1. С. 397.

² Строгович М. С. Знач. твір. С. 318.

³ Колесник В. А. Деякі проблемні питання пред'явлення особи та речей для впізнання за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 1 (26). С. 164.

Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються.

Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, й пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

Із метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначається в протоколі. Про результати впізнання повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання.

У разі пред'явлення особи для впізнання особі, щодо якої згідно з КПК України вжито заходів безпеки, відомості про особу, взяту під захист, до протоколу не вносяться й зберігаються окремо.

За необхідності впізнання може проводитися за фотознімками або матеріалами відеозапису з додержанням вимог, зазначених у ч. 1 та 2 ст. 228 КПК України. Проведення впізнання за фотознімками або матеріалами відеозапису виключає можливість у подальшому пред'явлення особи для впізнання.

Фотознімок з особою, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими фотознімками, яких повинно бути не менше трьох. Фотознімки, що пред'являються, не повинні мати різких відмінностей між собою за формою та іншими особливостями, що суттєво впливають на сприйняття зображення. Особи на інших фотознімках повинні бути тієї ж статі й не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Матеріали відеозапису із зображенням особи, яка підлягає впізнанню, можуть бути пред'явлені лише за умови зображення на них не менше чотирьох осіб, які повинні бути тієї ж статі й не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі з особою, яка підлягає впізнанню.

Під час пред'явлення особи для впізнання можуть бути залучені спеціалісти для фіксування впізнання технічними засобами, психологи, педагоги та інші спеціалісти.

За правилами ст. 228 КПК України може здійснюватися пред'явлення особи для впізнання за голосом або ходою, при цьому впізнання за голосом повинно здійснюватися без візуального контакту між особою, що впізнає, та особами, пред'явленим для впізнання.

Пред'явлення речей для впізнання. Підстави для проведення впізнання випливають не із змісту чи букви, а із духу закону, а також із сутності та завдань конкретного кримінального провадження. Серед підстав проведення цієї слідчої (розшукової) дії слід урахувати дві складові: наявність потреби у впізнанні особи чи речей для вирішення завдань кримінального провадження та можливість упізнання особою, що впізнає, об'єкта, який сприймався нею раніше. До того ж такі підстави повинні мати юридичний характер, що визначає наявність суб'єкта впізнання, протоколу його допиту з описанням прикмет та особливостей об'єкта впізнання й обставин, за яких він сприймався особою; наявність на час проведення слідчої (розшукової) дії об'єкта впізнання чи його зображення, яке передає істотні ознаки, та інших об'єктів, що пред'являються разом із ним (за винятком передбачених законом випадків пред'явлення об'єкта впізнання в однині). Під фактичними підставами слід розуміти наявність у слідчого чи прокурора даних процесуального та непроцесуального характеру, які дозволяють дійти висновку про необхідність (доцільність) і можливість проведення цієї слідчої (розшукової) дії¹.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 229 КПК України перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий або прокурор або захисник спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі й обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає річ, проте може впізнати її за сукупністю ознак, особа, яка проводить процесуальну дію, зазначає це у протоколі. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, річ, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про її прикмети.

Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, серед інших однорідних речей одного виду, якості та без різних відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, й пояснити, за якими ознаками вона її впізнала.

¹ Там само. С. 165.

Якщо інших однорідних речей не існує, особі, яка впізнає, пропонується пояснити, за якими ознаками вона впізнала річ, яка їй пред'являється в одному екземплярі.

Пред'явлення трупа для впізнання здійснюється з додержанням вимог, передбачених ч. 1 та 8 ст. 228 КПК України.

Про пред'явлення для впізнання складається протокол згідно з вимогами КПК України, в якому докладно зазначаються ознаки, за якими особа, що впізнає, впізнала особу, річ чи труп, або зазначається, за сукупністю яких саме ознак особа впізнала особу, річ чи труп.

Якщо проводилося фіксування перебігу слідчої (розшукової) дії технічними засобами, до протоколу додаються фотографії осіб, речей чи трупа, що пред'являлися для впізнання, матеріали відеозапису.

Проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференції під час досудового розслідування. Під відеоконференцією у кримінальному провадженні слід розуміти особливу процедуру, що виконується за посередництвом телекомунікаційних технологій, за якої спілкування у вигляді обміну аудіо- й відеоінформацією між віддаленими учасниками слідчої (розшукової) дії відбувається на відстані (дистанційно), але в режимі реального часу¹.

Допит осіб, упізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції в разі трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у таких випадках:

- 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин;
- 2) необхідності забезпечення безпеки осіб;
- 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого;
- 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування;
- 5) за наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором або слідчим суддею достатніми.

Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування ухвалюється слідчим або прокурором, а в разі здійснення у

¹ Черняк Н., Гаркуша А. Процесуальні особливості проведення допиту та пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції за законодавством України. *Журналul juridic național: teorie și practică* = *Национальный юридический журнал: теория и практика* = *National Law Journal: theory and practice*. 2016. № 5. С. 203.

режимі відеоконференції допиту згідно зі ст. 225 КПК України – слідчим суддею з власної ініціативи або за клопотанням сторони кримінального провадження чи інших учасників кримінального провадження. У разі, якщо сторона кримінального провадження чи потерпілий заперечують проти здійснення дистанційного досудового розслідування, слідчий, прокурор або слідчий суддя можуть прийняти рішення про його здійснення лише вмотивованою постановою (ухвалою), обґрунтувавши в ній прийняте рішення. Рішення про здійснення дистанційного досудового розслідування, в якому дистанційно перебуватиме підозрюваний, не може бути прийняте, якщо він проти цього заперечує.

Використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення та звуку, а також інформаційну безпеку. Учасникам слідчої (розшукової) дії повинна бути забезпечена можливість ставити запитання й отримувати відповіді осіб, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії дистанційно, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України.

Допит особи у дистанційному досудовому провадженні здійснюється згідно з правилами, передбаченими ст. 225–227 КПК України.

Упізнання осіб чи речей у дистанційному досудовому провадженні здійснюється згідно з правилами, передбаченими ст. 228 та 229 КПК України.

Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно, згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, перебуває у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або на території міста, в якому він розташований, службова особа цього органу досудового розслідування зобов'язана вручити такій особі пам'ятку про її процесуальні права, перевірити її документи, що посвідчують особу, та перебувати поряд із нею до закінчення слідчої (розшукової) дії.

Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно, згідно з рішеннями слідчого чи прокурора, перебуває у приміщенні, розташованому поза територією, яка перебуває під юрисдикцією органу досудового розслідування, або поза територією міста, в якому він розташований, слідчий або прокурор своєю постановою доручає в межах компетенції органу Національної

поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства, органу Державної кримінально-виконавчої служби України, на території юрисдикції якого перебуває така особа, Національному антикорупційному бюро України або Державному бюро розслідувань здійснити дії, передбачені ч. 5 ст. 232 КПК України. Копія постанови може бути надіслана електронною поштою, факсимільним або іншим засобом зв'язку. Службова особа органу, що отримав доручення, за погодженням зі слідчим або прокурором, що надав доручення, зобов'язана в найкоротший строк організувати виконання зазначеного доручення.

Проведення дистанційного досудового розслідування за рішенням слідчого судді здійснюється згідно з положеннями ст. 232 КПК України та ч. 4 і 5 ст. 336 КПК України.

Якщо особа, яка братиме участь у досудовому розслідуванні дистанційно, утримується в установі попереднього ув'язнення або установі виконання покарань, дії, передбачені ч. 5 ст. 232 КПК України, здійснюються службовою особою такої установи.

Перебіг і результати слідчої (розшукової) дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису.

Особа, якій забезпечується захист, може бути допитана в режимі відеоконференції з такими змінами зовнішності й голосу, за яких її неможливо було б упізнати.

Слідчий або прокурор з метою забезпечення оперативності кримінального провадження має право провести у режимі відео- або телефонної конференції опитування особи, яка через перебування у віддаленому від місця проведення досудового розслідування місці, хворобу, зайнятість або з інших причин не може без зайвих труднощів вчасно прибути до слідчого або прокурора.

За результатами опитування, проведеного у режимі відео- або телефонної конференції, слідчий або прокурор складає рапорт, у якому зазначає дату та час опитування, дані про особу опитуваного, ідентифікаційні ознаки засобу зв'язку, що використовувався опитуваним, а також обставини, які були ним повідомлені. За необхідності опитування фіксується за допомогою технічних засобів аудіо- чи відеозапису.

Слідчий або прокурор зобов'язаний ужити заходів з метою встановлення особи опитуваного у режимі відео- або телефонної конференції та зазначити в рапорті, яким чином була підтверджена особа опитуваного.

У разі необхідності отримання показань від опитаних осіб слідчий або прокурор проводить їх допит.

Проникнення до житла чи іншого володіння особи. Ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених ч. 3 ст. 233 КПК України.

Під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке перебуває у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення та правового статусу й пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежено за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які перебувають у володінні особи¹.

Як зазначає А. В. Захарко, проникнення до житла чи іншого володіння особи не слід відносити до слідчих дій, бо воно саме по собі не надає можливості слідчому отримати докази або перевірити вже отримані докази в кримінальному провадженні². О. В. Білоус, у свою чергу, уточнює, що під час кримінального провадження з проникненням до житла чи іншого володіння особи здійснюються чи можуть здійснюватися: затримання особи, тимчасовий доступ до речей та документів, арешт майна, контроль за поведінкою підозрюваного чи обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, обшук, огляд, слідчий експеримент, обмеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння³.

Слідчий або прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1. С. 123.

² Захарко А. В. Регламентация проникновения до жилища или иного владения особи // Европейские стандарты криминального судочинства : материалы всеукр. науч.-практ. конф. (м. Донецьк, 27 верес. 2013 р.) / редкол.: О. О. Волобуєва, В. П. Горбачов, Д. С. Паламар. Донецьк : ДЮІ МВС України, 2014. С. 154.

³ Білоус О. В. Законодавча регламентация проникновения до жилища или иного владения особи под час криминального провадження. *Держава і право*. 2014. Вип. 65. С. 268.

майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор або слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК України, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, установлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України.

У ст. 233 КПК України містяться загальні правила проникнення до житла на підставі ухвали слідчого судді або за добровільною згодою особи, яка ним володіє, отже за умови такої згоди в житлі можуть проводитись не тільки огляд, слідчий експеримент, але й обшук¹. Водночас звертається увага і на те, що навіть у випадках, коли особа заявила про вчинене стосовно неї кримінальне правопорушення й не заперечує щодо проведення в її житлі чи іншому володінні, яке є місцем події, огляду, слідчий мусить витратити час і засоби на оформлення необхідних документів та одержання дозволу слідчого судді. Це призводить до марнування дорогоцінного часу, а відповідно, і втрати можливості ефективної фіксації слідів події, з'ясування її обставин «за гарячими слідами»².

Обшук. Обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб³.

¹ Лукашкіна Т. В. Проникнення до житла чи іншого володіння особи: деякі питання // Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні : матеріали Інтернет-конф. (м. Київ, 28 листоп. 2014 р.). Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. С. 116.

² Удало ва Л. Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України : матеріали міжвузів. наук. конф. (м. Київ, 26 квіт. 2013 р.) / Нац. акад. прокуратури України. Київ : Алерта, 2013. С. 11.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. С. 143.

Юридичні підстави проведення обшуку складаються із сукупності «передбачених законом умов, що дають слідчому право виконувати ту чи іншу слідчу дію»¹. До них належать такі: 1) відповідні правові норми, що регламентують проведення слідчих (розшукових) дій; 2) наявність у суб'єкта кримінального процесу повноважень на здійснення кримінального провадження як у цілому, так і стосовно слідчих (розшукових) дій²; 3) процесуальний документ, в якому зафіксовано рішення про проведення слідчої (розшукової) дії.

Обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, в межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування.

У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно містити відомості про:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) стислий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;

3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

4) підстави для обшуку;

5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;

6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно перебуває;

7) індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок з учиненням кримінальним правопорушенням;

8) обґрунтування того, що доступ до речей, документів або відомостей, які можуть у них міститися, неможливо отримати органом досудового розслідування у добровільному порядку шляхом витребування речей, документів чи відомостей відповідно до ч. 2

¹ Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 301.

² Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара : Самар. ун-т, 2004. С. 104–105.

ст. 93 КПК України або за допомогою інших слідчих дій, передбачених КПК України, а доступ до осіб, яких планується відшукати, – за допомогою інших слідчих дій, передбачених КПК України; зазначена вимога не поширюється на випадки проведення обшуку з метою відшукування знаряддя кримінального правопорушення, предметів і документів, вилучених з обігу.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор або слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в межах якого подається клопотання.

Клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора.

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор або слідчий не доведе наявність достатніх підстав вважати, що:

- 1) було вчинено кримінальне правопорушення;
- 2) відшукувані речі та документи мають значення для досудового розслідування;
- 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду;
- 4) відшукувані речі, документи або особи перебувають у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи;
- 5) за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, а також установалення місцезнаходження розшукуваних осіб і заходом, пропорційним втручанням в особисте та сімейне життя особи.

У разі відмови у задоволенні клопотання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи слідчий або прокурор не має права повторно звертатися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на обшук того самого житла чи іншого володіння особи, якщо у клопотанні не зазначено нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора або слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи повинна відповідати загальним вимогам до судових рішень, передбачених КПК України, а також містити відомості про:

- 1) строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали;
- 2) прокурора або слідчого, який подав клопотання про обшук;
- 3) положення закону, на підставі якого постановляється ухвала;
- 4) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку;
- 5) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно перебуває;
- 6) речі, документи або осіб, для виявлення яких проводиться обшук.

Виготовляються дві копії ухвали, які чітко позначаються як копії.

Ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. Для участі в проведенні обшуку можуть бути запрошені потерпілий, підозрюваний, захисник, представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий або прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Слідчий або прокурор вживає належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Незалежно від стадії цієї слідчої дії слідчий, прокурор чи інша службова особа, яка бере участь у проведенні обшуку, зобов'язані допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК України.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий або прокурор не вважає, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку.

Перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі повинна бути пред'явлена ухвала й надана її копія.

Слідчий або прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії,

що заважають проведенню обшуку. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Слідчий або прокурор не має права заборонити учасникам обшуку користуватися правовою допомогою адвоката або представника. Слідчий або прокурор зобов'язаний допустити такого адвоката або представника до обшуку на будь-якому етапі його проведення.

У разі відсутності осіб у житлі чи в іншому володінні копія ухвали повинна бути залишена на видному місці у житлі чи іншому володінні особи. При цьому слідчий або прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що міститься у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб.

Обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку. За рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи в іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження.

Обшук особи здійснюється особами тієї самої статі у присутності адвоката чи представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката або представника для участі у проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Перебіг і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі.

Слідчий або прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища й речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності осіб, зазначених у ч. 3 ст. 236 КПК України.

Під час обшуку слідчий або прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани та схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх стосунку до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не належать до предметів, вилучених законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Особи, у присутності яких здійснюється обшук, під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку.

Другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів і тимчасово вилучених речей (за наявності) вручається особі, у якій проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові.

У разі проведення обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу вручається керівнику або представникові підприємства, установи або організації.

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису.

Слід відзначити, що КПК України не виділяє в окрему статтю КПК України правову регламентацію особистого обшуку, а відповідні норми містяться у ст. 208 і 236 КПК України, що створює певні незручності у правозастосуванні.

Що стосується питань, пов'язаних із захистом прав учасників кримінального провадження під час особистого обшуку особи в разі затримання без ухвали слідчого судді, практика неоднозначно підходить до їх вирішення. В одних регіонах суди вимагають дозволу слідчого судді на проведення особистого обшуку, в інших достатньо постанови слідчого або прокурора. Така неоднозначність пов'язується із недоліками у правовому регулюванні. Зокрема, законодавець не розмежував клопотання про проведення особистого обшуку й обшуку житла чи іншого володіння особи, а виділив об'єкт обшуку на підставі ухвали слідчого судді – це житло чи інше володіння особи або частина житла чи іншого володіння особи, де планується його проведення. Таким чином, особистий обшук особи, затриманої уповноваженою службовою особою, на думку деяких учених, не потребує спеціального дозволу слідчого судді, що пояснюється з огляду на обставини та умови затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.

Трапляються непоодинокі випадки відмови суддею у клопотаннях уповноважених осіб про проведення особистих обшуків, які мотивуються тим, що вирішення слідчим суддею на стадії досудового розслідування клопотань про надання дозволу на проведення особистого обшуку КПК України не передбачено, тобто такої процесуальної норми не існує, і слідчий у своєму клопотанні на неї не

вказує. В інших випадках судді, керуючись ст. 234 і 235 КПК України задовольняють такі клопотання. Отже, існує проблема неоднакового застосування відповідних норм КПК України, що можна вирішити тільки чітким переліком підстав застосування особистого обшуку в окремій статті, на що також звертає увагу Л. Удалова, яка пояснює це тим, що особистий обшук належить до особливого виду обшуку, має власну специфіку підстав і порядку проведення¹.

Огляд. Із метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення слідчий або прокурор проводить огляд місцевості, приміщення, речей та документів².

За наявності достатніх даних, що свідчать про необхідність проведення огляду, слідчий чи прокурор ухвалює рішення про його проведення. Зазвичай це рішення ніде спеціально не фіксують³.

Огляд житла чи іншого володіння особи здійснюється згідно з правилами КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи.

Цілком слушно зазначав В. П. Колмаков, що відмінність обшуку від огляду, крім деяких процесуальних відмінностей, що не вимагаються в разі огляду, полягає у тому, що завданням обшуку є виявлення й вилучення у визначених осіб чи приміщеннях, як правило, прихованих об'єктів⁴.

Для участі в огляді можуть бути запрошені потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий або прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів.

Особи, у присутності яких здійснюється огляд, під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу огляду.

Під час проведення огляду дозволяється вилучати лише ті речі й документи, які мають значення для кримінального провадження, та речі, вилучені з обігу. Усі вилучені речі та документи підлягають негайному огляду й опечатуванню із завіренням підписами осіб,

¹ Удалова Л. Знач. твір. С. 11.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1. С. 56.

³ Захарко А. В. Знач. твір. С. 154–155.

⁴ Колмаков В. П. Избранные труды по криминалистике. М. : Юрид. лит., 2008. С. 46.

які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язано з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються та зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд та опечатування.

Слідчий або прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце огляду до його закінчення та вчинювати будь-які дії, що заважають проведенню огляду. Невиконання цих вимог тягне за собою передбачену законом відповідальність.

Під час огляду слідчий або прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани та схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх стосунку до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, що не належать до предметів, вилучених законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном.

Огляд трупа. В юридичній літературі висловлено точку зору, відповідно до якої під поняттям «ексгумація» пропонується розглядати лише виїмання трупа з місця офіційного поховання¹.

Огляд трупа слідчим або прокурором проводиться за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта.

Огляд трупа може здійснюватися одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи з додержанням правил КПК України про огляд житла чи іншого володіння особи.

Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті.

Труп підлягає видачі лише з письмового дозволу прокурора й тільки після проведення судово-медичної експертизи та встановлення причини смерті.

¹ Грошевий Ю. М., Вапнярчук В. В., Капліна О. В., Шило О. Г. Досудове розслідування кримінальних справ : навч.-практ. посіб. / за заг. ред. Ю. М. Грошевого. Харків : ФІНН, 2009. С. 57.

Огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією. Ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора. Виконання постанови покладається на службових осіб органів місцевого самоврядування.

Пред'явлення трупа для впізнання. Мета ексгумації трупа може бути різною згідно з нормами КПК України – пред'явлення трупа для впізнання чи його огляд. Але в цьому випадку слід розуміти, що огляд трупа здійснюється за умови, коли він ще не був похований, а якщо ж поховання відбулося, то за регламентованих підстав відбувається викопування трупа для подальшого його дослідження. Таким чином, ексгумація трупа самостійно не має доказового значення, оскільки в результаті її проведення не здобуваються нові знання. У цьому випадку таке значення ексгумація може мати в разі викопування трупа з метою встановлення його місця поховання, але і ці дії є змістом слідчих (розшукових) дій, тобто безпосереднього відтворення обстановки та обставин події. Ця дія є допоміжною для інших слідчих дій, таких як огляд, пред'явлення для впізнання та здійснення експертизи¹.

Ексгумація проводиться з метою створення належних умов для огляду трупа або судово-медичного дослідження, пред'явлення трупа або предметів для впізнання, призначення експертизи й одержання зразків для експертного дослідження. Однак зазначені дії є самостійними процесуальними діями, у тому числі й слідчими діями, пербіг і результати яких фіксуються не в протоколі ексгумації, а в інших процесуальних документах² відповідно до вказаних дій, які фактично при цьому були проведені.

Труп виймається з місця поховання за присутності судово-медичного експерта й оглядається з додержанням правил ст. 238 КПК України. Після проведення ексгумації та необхідних досліджень поховання здійснюється в тому самому місці з приведенням могили в попередній стан.

Під час ексгумації судово-медичним експертом можуть бути вилучені зразки тканини й органів або частини трупа, необхідні для проведення експертних досліджень.

¹ Денисюк П. Д., Шевчук М. М. Особливості ексгумації трупа в кримінальному провадженні. *Young Scientist*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 33.

² Галаган В. И. Спорные вопросы определения следственных действий по УПК Украины // Эволюция уголовного судопроизводства на постсоветском пространстве : материалы междунар. науч.-практ. конф. : в 3 кн. (г. Киев, 22–23 июня 2006 г.). Київ, 2006. Кн. II. С. 140.

У разі необхідності труп може бути доставлений до відповідного експертного закладу для проведення експертизи.

Під час ексгумації трупа з поховання можуть бути вилучені речі, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення.

Про проведену слідчу (розшукову) дію складається протокол, у якому зазначається все, що було виявлено, у тій послідовності, в якій це відбувалося, й у тому вигляді, в якому спостерігалось під час проведення слідчої (розшукової) дії. Якщо під час ексгумації вилучалися речі та об'єкти для досліджень, про це зазначається в протоколі. До протоколу додаються матеріали вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, плани та схеми, графічні зображення, відбитки та зліпки.

Слідчий експеримент. Із метою перевірки й уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий або прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань¹.

В. Ю. Шепітько розглядає перевірку показань на місці як слідчу дію, що полягає у зіставленні показань про обставини злочину, пов'язаних з певним місцем, з фактичною обстановкою на цьому місці, показаною слідчому в присутності понятих особою, яка дала показання, з метою з'ясування їх достовірності².

Н. Рогатинська у своїх висновках виділила основні цілі проведення слідчого експерименту: 1) перевірка та ілюстрація зібраних доказів; 2) перевірка та оцінка слідчих версій; 3) встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; 4) отримання нових доказів³.

За необхідності слідчий експеримент може проводитися за участю спеціаліста. Під час проведення слідчого експерименту можуть здійснюватися вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складатися плани та схеми, виготовлятися графічні зображення, відбитки та зліпки, які додаються до протоколу.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1. С. 147.

² Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. С. 357.

³ Рогатинська Н. Деякі особливості проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 2. С. 152.

До участі в слідчому експерименті можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник або представник.

Проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя та здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода.

Слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи, здійснюється лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, або прокурора, яке розглядається в порядку, передбаченому КПК України, для розгляду клопотань про проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи.

Про проведення слідчого експерименту слідчий або прокурор складає протокол згідно з вимогами КПК України. Крім того, у протоколі докладно викладаються умови й результати слідчого експерименту.

Освідування особи. Слідчий або прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу¹.

Завданням освідування є виконання комплексу процесуальних дій у суворій відповідності до вимог процесуального закону, спрямованих на пошук слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет.

Під час проведення освідування нерідко виникають проблеми у зв'язку з відсутністю чіткого визначення понять «сліди кримінального правопорушення» та «особливі прикмети», які у кримінальному процесуальному законі України не розкриваються².

Фактичними підставами для прийняття рішення про освідування є наявність зафіксованих у матеріалах кримінального провадження даних, перелік яких визначено в ч. 1 ст. 241 КПК України, про те, що на тілі певної особи, є особливі прикмети чи сліди злочину, виявлення чи засвідчення наявності яких має значення для кримінального провадження, передусім для встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Зазначені дані можуть бути

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1. С. 167.

² Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання освідування і застосування примусу для його проведення. *Міжнародний юридичний вісник*. 2015. Вип. 1 (2). С. 47.

отримані під час проведення інших слідчих (розшукових) дій, проте конкретизація у КПК України фактичних підстав для проведення освідування не є доцільною, оскільки всі можливі випадки необхідності проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії передбачити неможливо. Найвдалішим є формулювання фактичних підстав проведення освідування в ч. 1 ст. 241 КПК України через словосполучення «за необхідності».

Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та за необхідності за участю судово-медичного експерта або лікаря. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком його проведення лікарем і за згодою особи, яка освідується. Слідчий або прокурор не вправі бути присутнім під час освідування особи іншої статі, коли це пов'язано з необхідністю оголювати особу, що підлягає освідуванню.

Перед початком освідування особи, яка підлягає освідуванню, пред'являється постанова прокурора. Після цього їй пропонується добровільно пройти освідування, а в разі її відмови освідування проводиться примусово.

Під час освідування не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи, або небезпечні для її здоров'я. За необхідності здійснюється фіксування наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування, відеозапису чи з використанням інших технічних засобів. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді й можуть надаватись лише суду під час судового розгляду.

Про проведення освідування складається протокол згідно з вимогами КПК України. Особі, освідування якої проводилося примусово, надається копія протоколу освідування.

Експертиза. Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду¹.

¹ Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> (дата звернення: 26.08.2017).

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження або тоді, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права.

Слідчий або прокурор зобов'язані звернутися з клопотанням до слідчого судді для проведення експертизи щодо:

- 1) установлення причин смерті;
- 2) установлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності чи обмеженої осудності;

- 4) установлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а в інший спосіб неможливо отримати ці відомості;

- 5) установлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 155 КК України.

- 6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру або шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

Проведення експертизи є також обов'язковим щодо осіб (свідків), які у зв'язку зі своїми психічними та фізичними вадами нездатні правильно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження, та давати про них показання (п. 14, 16 ППВСУ від 30.05.1997 № 8).

Виникає питання: чи можливо в одній нормі об'єднати всі випадки обов'язкового проведення експертизи? Р. С. Белкін пропонує три варіанти вирішення цієї проблеми: 1) розширити перелік випадків обов'язкового призначення судової експертизи; 2) сформулювати в КПК України правову норму, в якій була б виражена загальна вимога, загальні умови обов'язкового призначення експертизи замість детального переліку таких випадків, маючи на увазі, що практика вносить корективи в будь-який такий перелік; 3) сконструювати в КПК України таку норму, яка у своєму змісті об'єднала б перший і другий підходи: містила б перелік найпоширеніших випадків обов'язкового застосування експертизи, а також формулу, що

дозволяла б розширювати цей перелік залежно від обставин кримінального провадження та його характеру¹.

Примусове залучення особи для проведення медичної або психіатричної експертизи здійснюється за ухвалою слідчого судді або суду.

Експерт залучається за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження.

У разі якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, є необхідними спеціальні знання, сторони кримінального провадження мають право звернутися з клопотанням про проведення експертизи до слідчого судді.

У клопотанні зазначаються:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким подається клопотання;

2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

3) виклад обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання;

4) вид експертного дослідження, яке необхідно провести, та перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом.

До клопотання також додаються копії матеріалів, якими обґрунтовуються доводи клопотання.

Клопотання розглядається слідчим суддею місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не пізніше п'яти днів із дня його надходження до суду. Особа, яка подала клопотання, повідомляється про місце та час його розгляду, проте її неприбуття не перешкоджає розгляду клопотання, крім випадків, коли її участь визнано слідчим суддею обов'язковою.

Слідчий суддя, встановивши, що клопотання подано без додержання вимог чинного КПК України, повертає його особі, яка його подала, про що постановляє ухвалу.

Під час розгляду клопотання слідчий суддя має право за клопотанням учасників розгляду або за власною ініціативою заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення клопотання.

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : пособие. М. : Юнити-Дана ; Закон и право, 2001. С. 167.

Слідчий суддя задовольняє клопотання, якщо особа, яка з ним звернулася, доведе, що для вирішення питань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідно залучити експерта.

Слідчий суддя самостійно визначає експерта, якого необхідно залучити, або експертну установу, якій необхідно доручити проведення експертизи.

До ухвали слідчого судді про доручення проведення експертизи включаються запитання, поставлені експертів особою, яка звернулася з відповідним клопотанням. Слідчий суддя має право не включити до ухвали запитання, поставлені особою, яка звернулася з відповідним клопотанням, якщо відповіді на них не стосуються кримінального провадження або не мають значення для судового розгляду, обґрунтувавши таке рішення в ухвалі.

У разі задоволення клопотання про залучення експерта слідчий суддя за необхідності має право за клопотанням особи про залучення експерта, яка з таким звернулася, вирішити питання про отримання зразків для експертизи відповідно до положень ст. 245 КПК України.

Висновок експерта, залученого слідчим суддею, надається особі, за клопотанням якої він був залучений.

Отримання зразків для експертизи. У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертизу призначено слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом¹.

Порядок відібрання зразків із речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 160–166 КПК України).

Під зразками для порівняльного дослідження розуміють різні матеріальні об'єкти з ознаками інших об'єктів, що відображуються на них, або ж об'єкти, що володіють своїми власними якостями й властивостями, які використовуються для ідентифікації або встановлення родової (групової) належності осіб, тварин, різних предметів

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1. С. 189.

і речовин, а також установлення інших обставин, що сприяють розкриттю та розслідуванню злочинів¹. Під час вирішення питання про кількість зразків необхідно орієнтуватися на вироблені практикою норми для тих або інших видів експертиз²: для проведення трасологічних експертиз – два-три зразки; почеркознавчих – вісім сторінок тощо.

Узяття біологічних зразків в особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя або суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст. 160-166 КПК України, має право дозволити слідчому чи прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

4. НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ

Загальні положення про негласні слідчі (розшукові) дії

Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України.

Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст. 260, 261, 262, 263, 264 (стосовно дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 269-1, 270, 271, 272 і 274 КПК України, здійснюються виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій ухвалює слідчий або прокурор, а у випадках, передбачених КПК України, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором. Слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних негласних слідчих (розшукових) дій та отримані результати.

¹ Грамович Г. И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособие. Минск : МВШ МВД СССР, 1987. С. 32.

² Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2007. С. 436.

Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

Виключно прокурор має право прийняти рішення про проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину.

У рішенні про проведення негласної слідчої (розшукової) дії зазначається строк її проведення. Строк проведення негласної слідчої (розшукової) дії може бути продовжений:

- прокурором, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його рішенням, на термін до вісімнадцяти місяців;

- керівником органу досудового розслідування, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його або слідчого рішенням, - до шести місяців;

- начальником головного, самостійного управління, департаменту апарату Національної поліції, територіальних органів Національної поліції та його відокремлених підрозділів, Центрального управління Служби безпеки України, керівником відповідного підрозділу Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Державної кримінально-виконавчої служби України, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу державного бюро розслідувань в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, регіонального органу Служби безпеки України в межах компетенції, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за рішенням слідчого, - до дванадцяти місяців;

- головою Національної поліції, головою Служби безпеки України, директором Національного антикорупційного бюро України, керівником центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, головою Державного бюро розслідувань, керівником Державної кримінально-виконавчої служби України, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за рішенням слідчого, - до вісімнадцяти місяців;

- слідчим суддею, якщо негласна слідча (розшукова) дія проводиться за його рішенням у порядку, передбаченому ст. 249 КПК України.

Проводити негласні слідчі (розшукові) дії має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням - уповноважені оперативні підрозділи Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України,

Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної кримінально-виконавчої служби України й органів Державної прикордонної служби України. За рішенням слідчого чи прокурора до проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть залучатися також інші особи.

Розгляд клопотань, який віднесено згідно з положеннями глави 21 до повноважень слідчого судді, здійснюється слідчим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя, у межах територіальної юрисдикції якого перебуває орган досудового розслідування.

Розгляд клопотань про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій щодо суддів, працівників суду та правоохоронних органів та/або у приміщеннях судових та правоохоронних органів, який віднесено згідно з положеннями глави 21 до повноважень слідчого судді, може здійснюватися слідчим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севастополя поза межами територіальної юрисдикції органу досудового розслідування, який здійснює досудове розслідування. У такому разі слідчий або прокурор звертаються з клопотаннями про надання дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій до слідчого судді апеляційного суду, найбільш територіально наближеного до апеляційного суду, в межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування.

Слідчий суддя зобов'язаний розглянути клопотання про надання дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії протягом шести годин з моменту його отримання. Розгляд клопотання здійснюється за участю особи, яка подала клопотання.

У клопотанні зазначаються:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) стислий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правова кваліфікація злочину із зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу України;
- 4) відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію;
- 5) обставини, що дають підстави підозрювати особу в учиненні злочину;

6) вид негласної слідчої (розшукової) дії та обґрунтування строку її проведення;

7) обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб;

8) відомості залежно від виду негласної слідчої дії про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо;

9) обґрунтування можливості отримання під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

До клопотання слідчого чи прокурора додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у межах якого подається клопотання.

Слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо прокурор або слідчий доведе наявність достатніх підстав вважати, що:

1) вчинено злочин відповідної тяжкості;

2) під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинна відповідати загальним вимогам досудових рішень, передбаченим КПК України, а також містити відомості про:

1) прокурора або слідчого, який звернувся з клопотанням;

2) злочин, у зв'язку із досудовим розслідуванням якого постановляється ухвала;

3) особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести негласну слідчу (розшукову) дію;

4) вид негласної слідчої (розшукової) дії та відомості залежно від виду негласної слідчої дії про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо;

5) строк дії ухвали.

Постановлення слідчим суддею ухвали про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не перешкоджає повторному зверненню з новим клопотанням про надання такого дозволу.

Строк дії ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії не може перевищувати два місяці.

Якщо слідчий або прокурор вважає, що проведення негласної слідчої (розшукової) дії слід продовжити, то слідчий за погодженням з прокурором або прокурор має право звернутися до слідчого судді з клопотанням про постановлення ухвали згідно з вимогами ст. 248 КПК України.

Крім відомостей, зазначених у ст. 248 КПК України, слідчий або прокурор повинен надати додаткові відомості, які дають підстави для продовження негласної слідчої (розшукової) дії.

Загальний строк, протягом якого в одному кримінальному провадженні може тривати негласна слідча (розшукова) дія, дозвіл на проведення якої дає слідчий суддя, не може перевищувати максимальні строки досудового розслідування, передбачені ст. 219 КПК України. У разі, якщо така негласна слідча (розшукова) дія проводиться з метою встановлення місцезнаходження особи, яка переходується від органів досудового розслідування, слідчого судді чи суду, й була оголошена в розшук, вона може тривати до встановлення місцезнаходження розшукуваної особи.

Прокурор зобов'язаний прийняти рішення про припинення подальшого проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо в цьому відпала потреба.

У виняткових невідкладних випадках, пов'язаних з урятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (ст. 201 та ст. 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини Кримінального кодексу України, негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК України, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 248 КПК України.

Виконання будь-яких дій із проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинно бути негайно припинено, якщо слідчий суддя постановить ухвалу про відмову в наданні дозволу на проведення негласної слідчої (розшукової) дії. Отримана внаслідок такої негласної слідчої (розшукової) дії інформація повинна бути знищена в порядку, передбаченому ст. 255 КПК України.

Постанова слідчого або прокурора про проведення негласної слідчої (розшукової) дії повинна містити:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу України;
- 3) відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких проводиться негласна слідча (розшукова) дія;
- 4) відомості про початок, тривалість і мету негласної слідчої (розшукової) дії;
- 5) відомості про особу (осіб), яка буде проводити негласну слідчу (розшукову) дію;
- 6) обґрунтування прийнятої постанови, у тому числі обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб;
- 7) указівку на вид негласної слідчої (розшукової) дії, що проводиться.

Фіксація перебігу та результатів негласних слідчих (розшукових) дій повинна відповідати загальним правилам фіксації кримінального провадження, передбаченим КПК України. За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. Відомості про осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством.

Проведення негласних слідчих (розшукових) дій може фіксуватися за допомогою технічних та інших засобів.

Протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій з додатками не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій передаються прокурору.

Прокурор вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій речей і документів, які планує використувати у кримінальному провадженні.

Особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний і його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження.

Конкретний час повідомлення визначається з урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки й життя або здоров'я осіб, причетних до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідне повідомлення про факт і результати негласної слідчої (розшукової) дії має здійснюватись протягом дванадцяти місяців із дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

Відомості про факт та методи проведення негласних слідчих (розшукових) дій, осіб, які їх проводять, а також інформація, отримана в результаті їх проведення, не підлягають розголошенню особами, яким це стало відомо в результаті ознайомлення з матеріалами в порядку, передбаченому ст. 290 КПК України.

Якщо протоколи про проведення негласних слідчих (розшукових) дій містять інформацію щодо приватного (особистого чи сімейного) життя інших осіб, захисник, а також інші особи, які мають право на ознайомлення з протоколами, попереджаються про кримінальну відповідальність за розголошення отриманої інформації щодо інших осіб.

Виготовлення копій протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій і додатків до них не допускається.

Відомості, речі та документи, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, які прокурор не визнає необхідними для подальшого проведення досудового розслідування, повинні бути невідкладно знищені на підставі його рішення, крім випадків, передбачених ч. 3 ст. 255 КПК України та ст. 256 КПК України.

Забороняється використання зазначених у ч. 1 ст. 255 КПК України матеріалів для цілей, не пов'язаних з кримінальним провадженням, або ознайомлення з ними учасників кримінального провадження чи будь-яких інших осіб.

У разі якщо власник речей або документів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, може бути зацікавлений у їх поверненні, прокурор зобов'язаний повідомити його про наявність таких речей або документів у розпорядженні прокурора та з'ясувати, чи бажає він їх повернути. Допустимість дій, передбачених цією частиною, та час їх учинення визначаються прокурором з урахуванням необхідності забезпечення прав та законних інтересів осіб, а також запобігання завданню шкоди для кримінального провадження.

Знищення відомостей, речей та документів здійснюється під контролем прокурора.

Знищення відомостей, речей та документів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, не звільняє прокурора від обов'язку здійснення повідомлення згідно з вимогами ст. 253 КПК України.

Протоколи щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій, аудіо- або відеозаписи, фотознімки й інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, а також вилучені під час їх проведення речі та документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування.

Особи, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватися із збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом.

У разі використання для доказування результатів негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути допитані особи, з приводу дій або контактів яких проводилися такі дії. Такі особи повідомляються про проведення негласних слідчих (розшукових) дій тільки щодо них у строк, передбачений ст. 253 КПК України, і в тому обсязі, який зачіпає їх права, свободи чи інтереси.

Якщо в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії виявлено ознаки кримінального правопорушення, яке не розслідується у цьому кримінальному провадженні, то отримана інформація може бути використана в іншому кримінальному провадженні тільки на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора. Слідчий суддя розглядає клопотання згідно з вимогами ст. 247 та 248 КПК України й відмовляє у його задоволенні, якщо прокурор, крім іншого, не доведе законність отримання інформації та наявність достатніх підстав вважати, що вона свідчить про виявлення ознак кримінального правопорушення.

Передача інформації, одержаної внаслідок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, здійснюється тільки через прокурора.

Втручання у приватне спілкування

Загальні положення про втручання у приватне спілкування

Ніхто не може зазнавати втручання у приватне спілкування без ухвали слідчого судді.

Прокурор або слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на втручання у приватне спілкування в порядку, передбаченому ст. 246, 248, 249 КПК України, якщо будь-яка слідча (розшукова) дія передбачатиме таке втручання.

Спілкуванням є передання інформації у будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Спілкування є приватним, якщо інформація передається та зберігається за таких фізичних чи юридичних умов, за яких учасники спілкування можуть розраховувати на захист інформації від утручання інших осіб.

Утручанням у приватне спілкування є доступ до змісту спілкування за умов, якщо учасники спілкування мають достатні підстави вважати, що спілкування є приватним. Різновидами втручання в приватне спілкування є такі:

- 1) аудіо-, відеоконтроль особи;
- 2) арешт, огляд і виїмка кореспонденції;
- 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж;
- 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем.

Утручання у приватне спілкування захисника та священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим або виправданим забороняється.

Якщо прокурор має намір використати під час судового розгляду як доказ інформацію, отриману внаслідок утручання у приватне спілкування, або певний її фрагмент, він зобов'язаний забезпечити збереження всієї інформації або доручити слідчому забезпечити збереження.

Аудіо-, відеоконтроль особи

Аудіо- й відеоконтроль особи є різновидом втручання у приватне спілкування, яке проводиться без її відома на підставі ухвали слідчого судді, якщо є достатні підстави вважати, що розмови цієї особи або інші звуки, рухи й дії, пов'язані з її діяльністю або місцем перебування тощо, можуть містити відомості, які мають значення для досудового розслідування.

Накладення арешту на кореспонденцію

Накладення арешту на кореспонденцію особи без її відома здійснюється у виняткових випадках на підставі ухвали слідчого судді.

Арешт на кореспонденцію накладається, якщо під час досудового розслідування є достатні підстави вважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі й документи, що мають істотне значення для досудового розслідування.

Накладення арешту на кореспонденцію надає право слідчому здійснювати огляд і виїмку цієї кореспонденції.

Кореспонденцією, передбаченою чинним КПК України, є листи всіх видів, бандеролі, посилки, поштові контейнери, перекази, телеграми й інші матеріальні носії передання інформації між особами.

Після закінчення строку, визначеного в ухвалі слідчого судді, накладений на кореспонденцію арешт вважається скасованим.

Огляд і виїмка кореспонденції

Огляд затриманої кореспонденції проводиться в установі зв'язку, якій доручено здійснювати контроль і затримувати цю кореспонденцію, за участю представника цієї установи, а за необхідності – за участю спеціаліста. У присутності зазначених осіб слідчий вирішує питання про відкриття й оглядає затриману кореспонденцію.

У разі виявлення в кореспонденції речей (у тому числі речовин) або документів, що мають значення для певного досудового розслідування, слідчий у межах, визначених ухвалою слідчого судді, здійснює виїмку відповідної кореспонденції або обмежується зняттям копій чи отриманням зразків із відповідних відправлень. Зняття копій чи отримання зразків здійснюється з метою збереження конфіденційності накладення арешту на кореспонденцію. У разі необхідності особою, яка проводить огляд поштово-телеграфної кореспонденції, може бути прийняте рішення про нанесення на виявлені речі й документи спеціальних позначок, обладнання їх технічними засобами контролю, заміну речей і речовин, що становлять загрозу для оточуючих чи заборонені у вільному обігу, на їх безпечні аналоги.

У разі відсутності речей чи документів, які мають значення для досудового розслідування, слідчий дає вказівку про вручення оглянутої кореспонденції адресату.

Про кожен випадок проведення огляду, виїмки або затримання кореспонденції складається протокол згідно з вимогами КПК України.

У протоколі обов'язково зазначається, які саме відправлення були оглянуті, що з них вилучено та що має бути доставлено адресату або тимчасово затримано, з яких відправлень знято копії чи отримано зразки, а також про проведення інших дій, передбачених ч. 2 ст. 262 КПК України.

Керівники та працівники установ зв'язку зобов'язані сприяти проведенню негласної слідчої (розшукової) дії й не розголошувати факт її проведення чи отриману інформацію.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (мереж, що забезпечують передавання знаків, сигналів, письмового тексту, зображень та звуків або повідомлень будь-якого виду між підключеними до неї телекомунікаційними мережами доступу) є різновидом втручання у приватне спілкування, яке здійснюється без відома осіб, які використовують засоби телекомунікацій для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування в цьому випадку додатково повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу або кінцеве обладнання, на якому може здійснюватися втручання у приватне спілкування.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає у проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні та фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку.

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж покладається на уповноважені підрозділи органів Національної поліції та органів безпеки. Керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку зобов'язані сприяти виконанню дій із зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, уживати необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді.

Зміст інформації, що передається особами через транспортні телекомунікаційні мережі, з яких здійснюється зняття інформації,

зазначається у протоколі про проведення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій. У разі виявлення в інформації відомостей, що мають значення для конкретного досудового розслідування, в протоколі відтворюється відповідна частина такої інформації, після чого прокурор вживає заходів для збереження знятої інформації.

Зняття інформації з електронних інформаційних систем

Пошук, виявлення й фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача можуть здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді, якщо є відомості про наявність в електронній інформаційній системі або її частині інформації, що має значення для певного досудового розслідування.

Не потребує дозволу слідчого судді здобуття відомостей з електронних інформаційних систем або їх частини, доступ до яких не обмежується їх власником, володільцем або утримувачем або не пов'язується з подоланням системи логічного захисту. В ухвалі слідчого судді про дозвіл на втручання у приватне спілкування в цьому випадку додатково повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки електронної інформаційної системи, в якій може здійснюватися втручання у приватне спілкування.

Зміст інформації, одержаної внаслідок зняття відомостей з електронних інформаційних систем або їх частин, фіксується на відповідному носії особою, яка здійснювала зняття та зобов'язана забезпечити обробку, збереження або передання інформації.

Дослідження інформації, отриманої завдяки застосуванню технічних засобів у разі необхідності здійснюється за участю спеціаліста. Слідчий вивчає зміст отриманої інформації, про що складається протокол. У разі виявлення відомостей, що мають значення для досудового розслідування та судового розгляду, в протоколі відтворюється відповідна частина інформації, після чого прокурор вживає заходів для збереження отриманої інформації.

Технічні засоби, що застосовувалися під час проведення зазначених негласних слідчих (розшукових) дій, а також первинні носії отриманої інформації повинні зберігатися до набрання законної чинності вироком суду.

Носії інформації й технічні засоби, за допомогою яких отримано інформацію, можуть бути предметом дослідження відповідних спеціалістів або експертів у порядку, передбаченому КПК України.

Інші види негласних слідчих (розшукових) дій

Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи

Слідчий має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою:

1) виявлення та фіксації слідів учинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їх судового розслідування;

2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів;

3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час судового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину;

4) виявлення осіб, які розшукуються;

5) установлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб.

Приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежено відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку з відбуттям покарання, затримання, взяттям під варту тощо), мають статус публічно доступних.

Обстеження шляхом таємного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з метою, передбаченою в ч. 1 ст. 267 КПК України, проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. 246, 248, 249 КПК України.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу є негласною слідчою (розшуковою) дією, яка полягає в застосуванні технічних засобів для локалізації місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем зв'язку та інших радіовипромінювальних пристроїв, активованих у мережах операторів рухомого (мобільного) зв'язку, без розкриття змісту повідомлень, що передаються, якщо в результаті його проведення можна встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. 246, 248–250 КПК України. В ухвалі слідчого судді про дозвіл на встановлення місцезнаходження радіоелектронного

засобу в цьому випадку додатково повинні бути зазначені ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, транспортну телекомунікаційну мережу та кінцеве обладнання.

Установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу до постановлення ухвали слідчого судді може бути розпочато на підставі постанови слідчого або прокурора лише у випадку, передбаченому ч. 1 ст. 250 КПК України.

Спостереження за особою, річчю або місцем

Для пошуку, фіксації та перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, із ким ця особа контактує, або певної речі чи місця у публічно доступних місцях може проводитися візуальне спостереження за зазначеними об'єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування та спеціальних технічних засобів для спостереження.

За результатами спостереження складається протокол, до якого долучаються отримані фотографії та/або відеозапис.

Спостереження за особою згідно з ч. 1 ст. 269 КПК України проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. 246, 248–250 КПК України.

Спостереження за особою до постановлення ухвали слідчого судді може бути розпочато на підставі постанови слідчого або прокурора лише у випадку, передбаченому ч. 1 ст. 250 КПК України.

Моніторинг банківських рахунків

За наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку, або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації, у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, прокурор може звернутися до слідчого судді в порядку, передбаченому ст. 246, 248 і 249 КПК України, для винесення ухвали про моніторинг банківських рахунків.

Згідно з ухвалою слідчого судді про моніторинг банківських рахунків банк зобов'язаний надавати Національному антикорупційному бюро України в поточному режимі інформацію про операції, що здійснюються на одному або декількох банківських рахунках.

Слідчий суддя в ухвалі про моніторинг банківських рахунків повідомляє керівника банківської установи про обов'язок нерозголошення інформації про проведення цієї слідчої дії та про відповідну кримінальну відповідальність. На підставі ухвали слідчого судді керівник банківської установи зобов'язаний письмово попередити всіх її працівників, залучених до моніторингу банківських рахунків, про обов'язок нерозголошення інформації про проведення цієї слідчої дії й про відповідну кримінальну відповідальність.

Інформація про операції, що здійснюються на банківських рахунках, повинна доводитися до відома Національного антикорупційного бюро України до виконання відповідної операції, а у разі неможливості – негайно після її виконання.

Аудіо-, відеоконтроль місця

Аудіо- та відеоконтроль місця може здійснюватися під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину й полягає у прихованій фіксації відомостей за допомогою аудіо- чи відеозапису всередині публічно доступних місць без відома їх власника, володільця або присутніх у цьому місці осіб за наявності відомостей про те, що розмови та поведінка осіб у цьому місці, а також інші події, що там відбуваються, можуть містити інформацію, яка має значення для кримінального провадження.

Аудіо- й відеоконтроль місця згідно з ч. 1 ст. 269 КПК України проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому ст. 246, 248, 249 КПК України.

Контроль за вчиненням злочину

Контроль за вчиненням злочину може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин, і проводиться в таких формах:

- 1) контрольована поставка;
- 2) контрольована й оперативна закупка;
- 3) спеціальний слідчий експеримент;
- 4) імітування обстановки злочину.

Контроль за вчиненням злочину не проводиться, якщо внаслідок таких дій неможливо повністю запобігти:

- 1) посягання на життя або заподіяння особі (особам) тяжких тілесних ушкоджень;
- 2) поширенню речовин, небезпечних для життя багатьох людей;

- 3) втечі осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини;
- 4) екологічній або техногенній катастрофі.

Під час підготовки та проведення заходів із контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою її подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами чи шантажем. Здобуті в такий спосіб речі й документи не можуть бути використані у кримінальному провадженні.

Про результати контролю за вчиненням злочину складається протокол, до якого додаються речі та документи, отримані під час проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії. Якщо контроль за вчиненням злочину закінчується відкритим фіксуванням, про це складається протокол у присутності такої особи.

Порядок і тактика проведення контрольованої поставки, контрольованої й оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту й імітування обстановки злочину визначається законодавством.

Контроль за вчиненням злочину щодо незаконного переміщення через територію України транзитом, ввезення до України або вивезення за межі України речей, вилучених з вільного обігу, або інших речей чи документів може бути проведений у порядку, передбаченому законодавством, за домовленістю з відповідними органами іноземних держав або на підставі міжнародних договорів України.

Прокурор у своєму рішенні про здійснення контролю за вчиненням злочину, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК України, зобов'язаний:

- 1) викласти обставини, які свідчать про відсутність під час негласної слідчої (розшукової) дії провокування особи на вчинення злочину;
- 2) зазначити про застосування спеціальних імітаційних засобів.

Якщо під час контролю за вчиненням злочину виникає необхідність тимчасового обмеження конституційних прав особи, воно має здійснюватися в межах, які допускаються Конституцією України, на підставі рішення слідчого судді згідно з вимогами КПК України.

Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації

Під час досудового розслідування тяжких або особливо тяжких злочинів можуть бути отримані відомості, речі й документи, які мають значення для досудового розслідування, особою, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, або є учасником зазначеної групи чи організації, який на конфіденційній основі співпрацює з органами досудового розслідування.

Виконання зазначеними особами такого спеціального завдання, як негласна слідча (розшукова) дія, здійснюється на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування, або постанови прокурора із збереженням у таємниці достовірних відомостей про особу.

У постанові, крім відомостей, передбачених ст. 251 КПК України, зазначаються:

- 1) обґрунтування меж спеціального завдання;
- 2) використання спеціальних несправжніх (імітаційних) засобів.

Виконання спеціального завдання не може перевищувати строк в шість місяців, а в разі необхідності строк його виконання продовжується слідчим за погодженням із керівником органу досудового розслідування або прокурором на строк, який не перевищує строку досудового розслідування.

Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження

Негласне отримання зразків для порівняльного дослідження може бути здійснене лише у випадку, якщо їх отримання відповідно до ст. 245 КПК України є неможливим без завдання значної шкоди для кримінального провадження.

Негласне отримання зразків здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням прокурора або клопотанням слідчого, погодженого з прокурором, у порядку, передбаченому ст. 246, 248 і 249 КПК України. У клопотанні слідчого, прокурора про надання дозволу на негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження, та в ухвалі слідчого або судді додатково зазначаються відомості про конкретні зразки, які планується отримати. Повторне отримання зразків здійснюється відкрито згідно з правилами КПК України, якщо втрачається необхідність

зберігати таємницю щодо факту дослідження попередніх зразків, отриманих негласно.

Використання конфіденційного співробітництва

Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій у випадках, передбачених КПК України.

Забороняється залучати до конфіденційного співробітництва під час проведення негласних слідчих дій адвокатів, нотаріусів, медичних працівників, священнослужителів і журналістів, якщо таке співробітництво буде пов'язане з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру¹.

Засоби, що використовуються під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій

За рішенням керівника органу досудового розслідування або прокурора під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій можуть бути використані заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби. Із цією метою допускається виготовлення та використання спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ та організацій. Використання заздалегідь ідентифікованих або несправжніх (імітаційних) засобів з іншою метою забороняється.

Виготовлення й утворення несправжніх (імітаційних) засобів для проведення конкретних негласних слідчих дій оформлюється відповідним протоколом. У разі необхідності розкриття до завершення досудового розслідування справжніх відомостей щодо спеціально утворених суб'єктів господарювання або щодо особи, яка діє без розкриття достовірних відомостей про неї, про це повідомляються орган, співробітником якого є особа, яка в такий спосіб

¹ Див. також: Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затв. наказом Ген. прокуратури України, МВС України, СБ України, Адміністрації держ. прикордон. служби України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення: 15.03.2018).

здійснює негласні слідчі (розшукові) дії, керівник органу досудового розслідування та прокурор, який ухвалив рішення про використання таких засобів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Рішення про розкриття справжніх відомостей про зазначену особу, обставини виготовлення речей чи документів або спеціальне утворення підприємства, установи чи організації ухвалюється керівником органу досудового розслідування або прокурором. У разі необхідності щодо особи, відомості про яку підлягають розкриттю, вживаються заходи забезпечення безпеки, передбачені законом.

Несправжні (імітаційні) засоби, застосовані під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії, використовуються у процесі доказування у вигляді первинних засобів чи знарядь учинення злочину, крім випадків, якщо суд виявить порушення вимог КПК України під час проведення відповідної негласної слідчої (розшукової) дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ І РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання кримінального процесу України : навч. посіб. / [Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. М. Толочко та ін.] ; за заг. ред. Є. М. Блажівського. – Київ : Нац. акад. прокуратури України ; Центр учб. літ., 2013. – 304 с.
2. Банчук О. А. 35 неформальних практик у кримінальному судочинстві України / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, Л. М. Лобойко, З. М. Саїдова. – Київ : Арт-Дизайн, 2014. – 48 с.
3. Бартошек М. Римское право (понятия, термины, определения) / М. Бартошек ; [пер. с чешск.]. – М. : Юрид. лит., 1989. – 448 с.
4. Басиста І. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. / І. В. Басиста. – Київ : Центр учб. літ., 2010. – 176 с.
5. Белкин А. Р. Теория доказывания : науч.-метод. пособие / А. Р. Белкин. – М. : Норма, 1999. – 429 с.
6. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А. Р. Белкин. – М. : Норма, 2007. – 528 с.
7. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М. : БЕК, 1997. – 145 с.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики : пособие / Р. С. Белкин. – М. : Юнити-Дана ; Закон и право, 2001. – 620 с.
9. Білоус О. В. Законодавча регламентація проникнення до житла чи іншого володіння особи під час кримінального провадження / О. В. Білоус // Держава і право. – 2014. – Вип. 65. – С. 268–275.
10. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування / В. В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 3 (74). – С. 238–248.
11. Вапнярчук В. В. Мотив кримінального процесуального доказування / В. В. Вапнярчук // Проблеми законності. – 2015. – Вип. 128. – С. 81–87.
12. Вапнярчук В. В. Стандарт кримінального процесуального доказування / В. В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – № 1 (80). – С. 100–112.
13. Вапнярчук В. В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування / В. В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1 (76). – С. 160–168.

14. Вапнярчук В. В. Сутність категорії «тягар доказування» у кримінальному провадженні України / В. В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 2 (77). – С. 145–155.

15. Вапнярчук В. В. Щодо поняття доказів у кримінальному провадженні / В. В. Вапнярчук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 32, т. 3. – С. 114–117.

16. Викторский С. И. Русский уголовный процесс : учеб. пособие / С. И. Викторский. – М. : Городец, 1997. – 448 с.

17. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах / Л. Е. Владимиров. – Тула : Автограф, 2000. – 464 с.

18. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – Ростов н/Д : Феникс, 1995. – 640 с.

19. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А. Я. Вышинский. – 3-е изд., доп. – М. : Госюриздат, 1950. – 308 с.

20. Галаган В. И. Спорные вопросы определения следственных действий по УПК Украины / В. И. Галаган // Эволюция уголовного судопроизводства на постсоветском пространстве : материалы междунар. науч.-практ. конф. : в 3 кн. (г. Киев, 22–23 июня 2006 г.). – Киев, 2006. – Книга II. – С. 140–145.

21. Гловюк І. В. Презумпції й тягар доказування у розгляді слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження / І. В. Гловюк // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2 (6). – С. 84–89.

22. Гловюк І. В. Участь потерпілого у кримінально-процесуальному доказуванні: деякі питання / І. В. Гловюк // Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». – 2014. – Вип. 1. – С. 135–145.

23. Гловюк І. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження, спрямований на збирання та перевірку доказів / І. В. Гловюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2013. – № 3–2. – С. 293–297.

24. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – 303 с.

25. Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1978. – 303 с.

26. Грамович Г. И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений : учеб. пособие / Г. И. Грамович. – Минск : МВШ МВД СССР, 1987. – 135 с.

27. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. – Київ : КНТ ; Вид. Фурса С. Я., 2006. – 272 с. (Серія: Процесуальні науки).

28. Грошевой Ю. М. Досудове розслідування кримінальних справ : навч.-практ. посіб. / Ю. М. Грошевой, В. В. Вапнярчук ; за заг. ред. Ю. М. Грошевого. – Харків : ФІНН, 2009. – 136 с.

29. Денисюк П. Д. Особливості ексгумації трупа в кримінальному провадженні / П. Д. Денисюк, М. М. Шевчук // Young Scientist. – 2017. – № 5.1 (45.1). – С. 33–37.

30. Деев М. В. Кримінально-процесуальне доказування та його елементи / М. В. Деев // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 3–2, т. 2. – С. 212–215.

31. Захарко А. В. Регламентация проникнення до житла чи іншого володіння особи / А. В. Захарко // Європейські стандарти кримінального судочинства : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 27 верес. 2013 р.). / редкол.: О. О. Волобуєва, В. П. Горбачов, Д. С. Паламар. – Донецьк : ДЮОІ МВС України, 2014. – С. 154–155.

32. Збірник зразків процесуальних документів (досудове розслідування) : наук.-практ. посіб. / [О. П. Бабіков, Є. О. Жицький, А. В. Захуцький та ін.]. – Харків : Оберіг, 2014. – 600 с.

33. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : затв. наказом Ген. прокуратури України, МВС України, СБУ, Адміністрації держ. прикордон. служби України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

34. Камлик М. І. Особливості обліку і використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки / М. І Камлик. – Київ : Київ. держ. ун-т внутр. справ, 1995. – 256 с.

35. Капліна О. В. Проблеми вдосконалення нормативного регулювання проведення слідчих (розшукових) дій / О. В. Капліна // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 43–47.

36. Карпушин С. Ю. Повторні слідчі (розшукові) дії у кримінальному провадженні / С. Ю. Карпушин // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2015. – Вип. 17, т. 2. – С. 135–138.

37. Кіп्राх І. С. Визначення поняття слідчих (розшукових) дій / І. С. Кіп्राх // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 275–283.

38. Клименко Н. І. Судова експертологія: курс лекцій : навч. посіб. / Н. І. Клименко. – Київ : ІнЮре, 2007. – 526 с.

39. Климчук М. П. Інформаційна цінність висновку експерта як джерела доказів у кримінальній справі / М. П. Климчук, С. І. Марко // Правова інформатика. – 2011. – № 3–4 (31). – С. 81–88.

40. Клочуряк С. С. Освідування в системі слідчих (розшукових) дій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Клочуряк Степан Степанович. – Київ, 2013. – 185 с.

41. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : підручник / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 345 с.

42. Коваленко Є. Г. Наукові засади кримінально-процесуального доказування : монографія / Є. Г. Коваленко. – Київ : Юрінком Інтер, 2011. – 448 с.

43. Колесник В. А. Деякі проблемні питання пред'явлення особи та речей для впізнання за чинним КПК України / В. А. Колесник // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 1 (26). – С. 164–165.

44. Колмаков В. П. Избранные труды по криминалистике / В. П. Колмаков. – М. : Юрид. лит., 2008. – С. 46–52.

45. Король В. В. Показання як джерело доказів у кримінальному провадженні / В. В. Король, Т. В. Садова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – № 3. – С. 428–434.

46. Коршиков М. В. Сучасні проблеми пред'явлення для впізнання та класифікації його видів / М. В. Коршиков // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – Т. 26 (65), № 1. – С. 345–354.

47. Косарев А. И. Римское право / А. И. Косарев. – М. : Юрид. лит., 1986. – 158 с.

48. Крикунов О. В. Предмет доказування у кримінальному процесі крізь призму судового та доктринального тлумачення / О. В. Крикунов // Держава і право. – 2010. – Вип. 50. – С. 523–529.

49. Криміналістика : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Ін Юре, 2004. – 728 с.
50. Кримінальний процес : навч. посіб. для підгот. до іспиту / О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін. – Харків : Право, 2017. – 288 с.
51. Кримінальний процес : підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. – Київ : Центр учб. літ., 2013. – 544 с.
52. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Харків : Право, 2013. – 824 с.
53. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
54. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 1 / [О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – 768 с.
55. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. Т. 2 / [Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків : Право, 2012. – 664 с.
56. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – Київ : Юстініан, 2012. – 1328 с.
57. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Харків : Одіссея, 2013. – 1104 с.
58. Кримінальний процесуальний кодекс України: структурно-логічні схеми і таблиці, типові бланки та зразки процесуальних документів : наук.-практ. посіб. / [Р. Г. Андреев, Є. М. Блажівський, М. І. Гошовський та ін.]. – Київ : Алерта, 2012. – 736 с.
59. Кримінально-процесуальний кодекс України : закон УРСР від 28.12.1960 № 1001-05 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
60. Кримінально-процесуальний кодекс УСРР. – Харків : Наркомост УСРР, 1928. – 127 с.
61. Крушинський С. А. Проблеми подання доказів у стадії підготовчого провадження в суді першої інстанції / С. А. Крушинський // Молодий вчений. Юридичні науки. – 2015. – № 2 (17). – С. 787–790.

62. Кузнецов Н. П. Доказывание в стадии возбуждения уголовного дела / Н. П. Кузнецов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1983. – 116 с.

63. Куценко О. Докази і доказування у праві середніх віків (феодалному праві) / О. Куценко // Вісник прокуратури. – 2012. – № 4–5. – С. 182–188.

64. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование и организация / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1970. – 224 с.

65. Литвин О. В. Активність суду у доказуванні (стадія судового розгляду) / О. В. Литвин // Молодий вчений. Юридичні науки. – 2015. – № 2 (17). – С. 795–798.

66. Ліщенко В. М. Поняття доказів у кримінальному процесі / В. М. Ліщенко // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2 (6). – С. 1–17.

67. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : навч. посіб. / Л. М. Лобойко, О. А. Банчук. – Київ : Ваіте, 2014. – 280 с.

68. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник / Л. М. Лобойко. – Київ : Істина, 2014. – 432 с.

69. Лобойко Л. М., Черненко А. П. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2005. – 216 с.

70. Лук'янчиков Є. Д. Невідкладні слідчі (розшукові) дії у КПК України / Є. Д. Лук'янчиков // Досудове розслідування в Україні: сучасний стан та шляхи підвищення ефективності : матеріали наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 29 трав. 2015 р.). – Миколаїв : Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2015. – С. 95–99.

71. Лукашевич В. З. О понятии доказательства в советском уголовном процессе / В. З. Лукашевич // Известия вузов. Правоведение. – 1963. – № 1. – С. 110–119.

72. Лукашкіна Т. В. Проникнення до житла чи іншого володіння особи: деякі питання / Т. В. Лукашкіна // Сучасні проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні : матеріали Інтернет-конф. (м. Київ, 28 листоп. 2014 р.). – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. – С. 116–118.

73. Ляш А. О. Докази і доказування в кримінальному судочинстві : навч. посіб. / А. О. Ляш, С. М. Стахівській. – Київ : Ун-т «Україна», 2005. – 216 с.

74. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. – Київ : Изд-во при КГУ, 1984. – 134 с.

75. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : підручник / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Київ : Либідь, 1999. – 536 с.

76. Молдован А. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. / А. В. Молдован, С. М. Мельник. – Київ : Центр учб. літ., 2013. – 368 с.

77. Муравин А. Б. Уголовный процесс : учеб. пособие / А. Б. Муравин. – Харьков : Одиссей, 2000. – 400 с.

78. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України: коментарі, роз'яснення, документи / відп. ред. В. С. Ковальський. – Київ : Юрінком Інтер, 2013. – 408 с.

79. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів / В. Т. Нор. – Львів : Вища шк., 1978. – 111 с.

80. Осауленко О. А. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України / О. А. Осауленко // Митна справа. – 2014. – № 3 (2). – С. 89–93.

81. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик : закон от 25.12.1958 // Ведомости Верховного Совета СССР. – 1959. – № 1. – Ст. 15.

82. Острійчук О. П. Поняття та система процесуальних джерел доказів у контексті реформування процесу доказування в кримінальному процесі [Електронний ресурс] / О. П. Острійчук // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 745–750. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_1_126.pdf.

83. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецький. – Харків : Арсіс ЛТД, 2007. – 178 с.

84. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : закон України від 05.07.2012 № 5076-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>.

85. Про затвердження загальних вимог до здійснення переробки, утилізації, знищення або подальшого використання вилученої з обігу неякісної та небезпечної продукції : постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2001 № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/50-2001-п>.

86. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ М-ва юстиції

України від 08.10.1998 № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

87. Про затвердження Порядку зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, вилучених з незаконного обігу : постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2008 № 422 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422-2008-п>.

88. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами : постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 № 550 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/550-2006-%D0%BF>.

89. Про Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним : постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.1998 № 1340 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-98-п>.

90. Про реалізацію окремих положень Кримінального процесуального кодексу України : постанова Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 № 1104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-п>.

91. Про судову експертизу : закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

92. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97>.

93. Пшенічко С. О. Деякі аспекти доказування в діяльності слідчого судді під час розгляду та вирішення скарг / С. О. Пшенічко // Актуальні проблеми держави і права. – 2013. – Вип. 69. – С. 336–342.

94. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України : від 20.10.2011 № 12-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11>.

95. Рогатинська Н. Деякі особливості проведення слідчого експерименту у кримінальному провадженні / Н. Рогатинська // Актуальні проблеми правознавства. – 2016. – Вип. 2. – С. 152–154.

96. Рогозян Л. Є. Ревізія і контроль : навч. посіб. / Л. Є. Рогозян, В. В. Вахлакова. – Алчевськ : ДонДТУ, 2008. – 209 с.

97. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство : пособие к лекциям / Н. Н. Розин. – Томск : Типо-литогр. Сибир. т-ва печат. дела, 1913. – 569 с.

98. Савонюк Р. Ю. Слідчий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Савонюк Роман Юхимович. – Київ, 2001. – 230 с.

99. Свіжий погляд на негласні дії [Електронний ресурс] // Закон і бізнес. – 2012. – Вип. № 50 (1089). – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/13271-svizhiy_poglyad_na_neglasni_dii_u_vss_obgovorili_zastosuvann.html.

100. Сичук М. Правові підстави прийняття процесуальних рішень про провадження слідчих дій / М. Сичук // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 10. – С. 153-158.

101. Словник української мови : в 11 т. Т. 9 / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Київ : Наук. думка, 1978. – 814 с.

102. Слущевский В. К. Учебник русского уголовного процесса : в 2 ч. / В. К. Слущевский ; под ред. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2008. – Ч. 2 : Судопроизводство. – 478 с.

103. Солоніна О. П. Презумція недоведеності факту при порушенні процесуальної форми доказування / О. П. Солоніна // Часопис Академії адвокатури України. – 2012. – № 2. – С. 1-8.

104. Спасович В. Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судоустройством и судопроизводством / В. Д. Спасович. – М. : ЛексЭст, 2001. – 92 с.

105. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посіб. / С. М. Стахівський. – Київ : Атіка, 2009. – 64 с.

106. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 703 с.

107. Судебные уставы 20 ноября 1864 года: с изложением рассуждений на коих они основаны. – Изд. 2-е, доп. – СПб. : Гос. канцелярия, 1867. – 523 с.

108. Теория доказательств в советском уголовном процессе / под ред. Н. В. Жогина. – 2-е изд., доп. – М. : Юрид. лит., 1973. – 736 с.

109. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть Особенная / [Р. С. Белкин, А. И. Винберг, М. М. Гродзинский и др.]. – М. : Юрид. лит., 1967. – 415 с.

110. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина : підручник / В. М. Тертишник. – Київ : Алерта, 2014. – 420 с.
111. Тертишник В. М. Теория доказательств : учеб. изд. / В. М. Тертишник, С. В. Слинко. – Харьков : Арсис, 1998. – 256 с.
112. Тертишник В. М. Уголовный процесс : учеб. изд. / В. М. Тертишник. – Харьков : Арсис, 1997. – 528 с.
113. Толочко О. Гуманізація доказування у кримінальному провадженні / О. Толочко // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4. – С. 187–196.
114. Топчій В. В. Проблемні питання освідчування і застосування примусу для його проведення / В. В. Топчій, Н. В. Карпенко // Міжнародний юридичний вісник. – 2015. – Вип. 1 (2). – С.47–54.
115. Трофименко В. М. Особливості участі захисника в доказуванні в кримінальному провадженні: деякі теоретико-прикладні аспекти / В. М. Трофименко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 33, т. 2. – С. 165–168.
116. Тютюнник В. В. Очевидна недопустимість доказу як критерій здійснення окремої судової процедури визнання доказу недопустимим під час кримінального провадження / В. В. Тютюнник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – Вип. 28, т. 3. – С. 137–140.
117. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учеб. / отв. ред. П. А. Лупинская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2009. – 1072 с.
118. Уголовно-процессуальный кодекс УССР // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 41. – Ст. 598.
119. Удалова Л. Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства / Л. Удалова // Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України : матеріали міжвузів. наук. конф. (м. Київ, 26 квіт. 2013 р.) / Нац. акад. прокуратури України. – Київ : Алерта, 2013. – С. 11–13.
120. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – Изд. 3-е, пересмотр. и доп. – СПб. : Сенат. тип., 1902. – Т. 2. – 496 с.
121. Хацуляк О. Ю. Місце актів ревізій та перевірок у кримінальному провадженні / О. Ю. Хацуляк // Юридична наука. – 2015. – № 5. – С. 156–161.

122. Чельцов-Бебутов М. А. Советский уголовный процесс : учеб. / М. А. Чельцов-Бебутов. – 4-е изд., испр. и перераб. – М. : Юрид. лит., 1962. – 503 с.

123. Черняк Н. Процесуальні особливості проведення допиту та пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції за законодавством України / Н. Черняк, А. Гаркуша // Jurnalul juridic național: teorie și practică = Национальный юридический журнал: теория и практика = National Law Journal: theory and practice. – 2016. – № 5. – С. 203–207.

124. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение / С. А. Шейфер. – Самара : Самар. ун-т, 2004. – С. 104–105.

125. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Харків : Харків юрид., 2007. – 432 с.

126. Шишкин В. С. Особенности протоколов следственных и судебных действий как документального вида доказательств / В. С. Шишкин // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – 2010. – № 3. – С. 230–232.

127. Яновська О. Г. Змагальні засади процесу доказування в кримінальному провадженні / О. Г. Яновська // Юридична Україна. – 2013. – № 8. – С. 77–82.

128. Carmen R. V. Criminal Procedure: Law and Practice / Rolando V. del Carmen. – 2nd ed. – Pacific Grove, California : Brooks ; Cole publ., 1991. – 483 p.

ЗМІСТ

Тема № 1. Фундаментальні положення теорії доказів у кримінальному провадженні

1. Історія становлення та розвитку теорії доказів
у вітчизняній науці кримінального процесу 3
2. Завдання кримінального провадження та доказове право 12
3. Мета, предмет і межі доказування в кримінальному провадженні 14
4. Предмет доказування в особливих порядках
кримінального провадження 18

Тема № 2. Основні постулати вчення про докази в кримінальному провадженні

1. Поняття доказів у кримінальному процесі та їх класифікація 20
2. Поняття та види джерел доказів, їх загальна характеристика 26
3. Суб'єкти доказування в кримінальному провадженні 31

Тема № 3. Структура процесу доказування в кримінальному провадженні

1. Поняття та структура процесу доказування 38
2. Процесуальні способи збирання доказів у кримінальному
провадженні 39
3. Перевірка та оцінка доказів у кримінальному провадженні 43

Тема № 4. Актуальні питання використання доказів у кримінальному процесуальному доказуванні

1. Показання як джерело доказів 45
2. Поняття та види речових доказів у кримінальному провадженні 52
3. Документи як джерело доказів, їх види 58
4. Процесуальний порядок зберігання речових доказів
і документів. Порядок вирішення питання про долю
речових доказів 66
5. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному
провадженні 77

Тема № 5. Проведення слідчих (розшукових) дій як спосіб отримання доказів

1. Поняття, система та класифікація слідчих (розшукових) дій 83
2. Загальні вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій 91
3. Процесуальна характеристика слідчих (розшукових) дій 99
4. Негласні слідчі (розшукові) дії 125

Список використаних і рекомендованих джерел..... 144

Д63 **Доказування** у кримінальному провадженні : курс лекцій / [О. О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Юхна ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1, Каф. кримін. процесу та організації досуд. слідства. – Харків : ХНУВС, 2018. – 156 с.

ISBN 978-966-610-235-8

У лекціях розкрито фундаментальні положення теорії доказів у кримінальному провадженні, проаналізовано основні постулати вчення про докази в кримінальному процесі, охарактеризовано структуру процесу доказування в кримінальному провадженні, розглянуто актуальні питання використання доказів у кримінальному процесуальному доказуванні, досліджено процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій.

Для слухачів магістратури, курсантів, студентів, які навчаються в закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, в яких готують поліцейських.

УДК 343.14(07)(477)

Приклад посилання на видання (в цілому) згідно з міжнародними стандартами: Bondarenko O.O., Globenko G.I., Romaniuk V.V., Fomina T. G., Chycha R.P. and Yukhno O.O., 2018. *Proving within criminal proceedings [Dokazuvannia u kryminalnomu provadzhenni]*. Kharkiv: KhNUVS. (Ed.: Yukhno O.O.).

Навчальне видання

БОНДАРЕНКО Олексій Олексійович
ГЛОБЕНКО Геннадій Іванович
РОМАНЮК Віталій Володимирович та ін.

Доказування у кримінальному провадженні

Курс лекцій

Редагування: М. В. Цветкова-Верніченко, П. О. Білоус, С. С. Тарасова
Внесення правок, комп'ютерне верстання: А. О. Зозуля, П. О. Білоус

Підпис. до друку 20.09.2018. Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 9,1.
Обл.-вид. арк. 8,6. Тираж 120 пр. Зам. № 2018-7.

Видавець і виготовлювач –

Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Л. Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.